

Bonus Nuntium

A Koszta József Múzeum tudományos, muzeológiai, művészeti és művelődési online folyóirata

2019 Nyár / Első szám

Bonus Nuntium

TUDOMÁNYOS, MUZEOLÓGIAI, MŰVÉSZETI ÉS MŰVELŐDÉSI ONLINE FOLYÓIRAT

Megjelenik online, évente két alkalommal.

ISSN 2676-8933 Online

www.bonusnuntium.hu

Bonus Nuntium

TUDOMÁNYOS, MUZEOLÓGIAI, MŰVÉSZETI ÉS MŰVELŐDÉSI ONLINE FOLYÓIRAT

Megjelenik online, évente két alkalommal.

www.bonusnuntium.hu

Felelős kiadó

A Koszta József Múzeum igazgatója

Főszerkesztő

Farkas László Róbert

Szerkesztőségi titkár:

dr. Kádár Zoltán

Szerkesztő bizottság:

dr. Gruber László, dr. Miklós Péter, dr. Mód László, dr. Nátyi Róbert
Farkas László Róbert, Tánczos Roland

Szerkesztőség:

Koszta József Múzeum

6600 Szentes, Kossuth tér 1.

E-mail cím: folyoirat@kosztamuzeum.hu

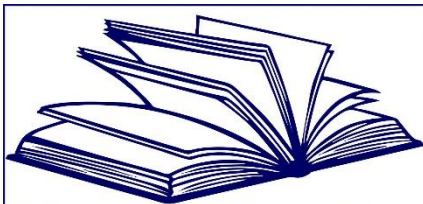
Telefonszám: +36 63 312 352

Kiadja:

Koszta József Múzeum (Szentes, Kossuth Tér 1)

TARTALOMJEGYZÉK

BALOG LAJOS: Szentes környéki halmok.....	1
DARÓK JÓZSEF: Koszta József újratemetése	39
DR. CSATÁRI BENCE: A könnyűzenei intézmények tevékenysége az új gazdasági mechanizmus idején.....	69
DR. GRUBER LÁSZLÓ: A versus orientem misézési mód jogosultságáról a római rendes rítusban	96
DR. MEDGYESI KONSTANTIN – SÓLYOM ANDREA: Grósz Károly „Arad” utáni szegedi interjúja	117
DR. PAPP ZOLTÁN: Nők az orvostudományban az emberiség történetének kezdetén.....	126
KÖRÖMI BENCE: Harcok a Vág és Komárom környékén 1849 nyarán.....	134
TÓTH MARCELL: Németi Lajos, a hadifogoly – egy furfangosan megírt levél ...	150

Bonus Nuntium

A Koszta József Múzeum tudományos, muzeológiai, művészeti és művelődési online folyóirata

Szentes környéki halmok

Balog Lajos*

*Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára Szentesi Fiókleveletára

Rezümé

A 21. században a gyorsan fejlődő számítógépes technológia következtében megindult a levéltárakban őrzött iratok digitalizációja. Magyarországon az Arcanum nevű cég jár az élen az iratok feldolgozása terén. Ezek következtében a történettudomány tekintetében is új lehetőségek nyíltak meg az utóbbi években.

Szentes környéki halmok vizsgálatához jó alapot nyújtanak a georeferált térképek. Az Alföldre különösen jellemzőek a mesterséges és a természetes úton létrejött halmok. A város környéke is bővelkedik ilyen kisebb kiemelkedésekben. A legjelentősebb és legérdekesebb halmok kiválogatásánál szempont volt, hogy mennyi információt hordoz róluk az írott anyag és a térképek a változást milyen mértékben követik. Általánosságban a lakosok vészterhes időkből (Szentilona-dombjához kapcsolódó történet), különleges esemény (Pankotai halomhoz kapcsolt sáskajárás) kapcsán vagy csak a város történetét kiegészítendő (Besenyő-halom, letelepedett kunokra utaltak a névvel) kötöttek egy-egy halomhoz valamilyen egyedi történetet.

A környék halmainak vizsgálata alapján során jól lehet rekonstruálni, miként változott meg a település környéke. Nagyon sok kiemelkedés, domb – maga a város is egy ilyenre épült – található a vidéken, amelyekhez akár néphagyományok, történetek is kapcsolódnak. A sík terület okán, nagyon jó tájékozódási és letelepedési pontot jelentettek az emberek számára. Sok környékbéli falut is ezeknek a környékén találunk meg. Az évszázadok folyamán az ember tájatalakító tevékenységének következtében, a halmok és környékük fokozatosan átalakultak, döntő többségük pedig mára vagy eltűnt, vagy pusztulófélben van. A térképek jól visszaadják a terület változásait, nyomon lehet követni a táj változásait.

Bevezetés

A 21. században a gyorsan fejlődő számítógépes technológia következtében megindult a levéltárakban őrzött iratok digitalizációja. Magyarországon az Arcanum nevű cég jár az élen az iratok feldolgozása terén. Ezek következtében a történettudomány tekintetében is új lehetőségek nyíltak meg az utóbbi években. Ez motivált engem is, hogy szülővárosom Szentes történetét vizsgáljam térképek alapján. Az alábbi rövid írásban néhány, a város környékén található kisebb kiemelkedést kívánom bemutatni.

A feldolgozott georeferált– a szkennelt raszterhez térképi koordinátákat rendelünk, így a ma is használatos vetületben tudjuk használni, akár a jelenlegi térképekre rávetítve –térképek

közül a leghasznosabbnak a Habsburg állam által készített katonai felméréseket lehet tekinteni, ugyanis ezek részlet gazdagon ábrázolják magát a város környékét is és tájolás tekintetben is pontosak. A halmok vizsgálata e három katonai felmérésre épül, amelyek 1769 és 1887 között készültek. Ezek elemzése adja a gerincét a vizsgálataimnak. Ezek mellé kataszteri térképeket, kéziratos térképeket is felhasználtam. A fent említett digitalizálási folyamatnakköszönhetően a hazai a levéltárakban őrzött térképek jelentős része elektronikusan is hozzáférhető, amely a kutatómunkát megkönnyíti. Ezeket adatbázis formájában ki is adták CD\DVD lemezen a fentebb említett Arcanum gondozásában. A térinformatikai, QGIS program segítségével pedig a különböző rétegeket lehet pontosan egymásra illeszteni. Az átlátszóság állításával az egymáson lévő területek változásai nagyon szépen kirajzolódnak.

Az Alföld halmairól általánosságban

Szentes környékére és általánosságban az Alföldre is jellemző halmok közül sokat találhatunk a város körül is, némelyekhez pedig helyi legendák és történetek is kapcsolódnak. Több térképen is megfigyelhető, hogy a települést kiemelkedések halmok veszik körül. A város déli részén a 18. század végén, a Kontra-tó partján végig egy hosszú, gátszerű vonal húzódik, amely az áradások ellen is védelmet nyújthatott. Az alföldi halmok az egykori árterületek partjain, hordalékkúpok, hátaik, ormok legmagasabb pontjain állnak. Eredetük szerint leggyakrabban őskori, római kori (szarmata) vagy népvándorlás kori temetkezések sírhalmi, nomád népek, népcsoportok kultikus áldozóhelyei – kurgánok. Lehetnek még újkori, bronzkori falvak, lakódombjai – tellek – vagy régi háborúk, nagy járványok után keletkezett tömegsírok – testhalmok.¹

Az Alföld népe ezeket a képződményeket egységesen halomnak nevezte, bár ez tájegységtől s mérettől függően, többféle földrajzi köznevet is használt rájuk (ilyen volt például a laponyag, domb vagy a hegy). Egy ilyen fajta elnevezés volt a *kunhalom* kifejezés. A 19. században született meg a nyelvújítás hatására egy mesterséges kifejezés. A kunhalom elnevezés azt a hitet szimbolizálja, miszerint régebben a kunokhoz kötötték ezeknek a halmoknak a keletkezését, amelyek temetkezőhelyként funkcionáltak. A régészeti feltárások viszont kiderítették, hogy a kunoknál sokkal régebben a területen élt népcsoportok használták a halmokat temetőnek.²

¹Bede 2008, 7.

²Uo., 7.

A későbbi évszázadokban számos más céllal is hasznosították a képződményeket. Használták temetőként – mai napig is találkozhatunk halmokon temetkezéssel (Kálvária-domb, Kálvária-halom), az Árpád-korban és a késő középkorban templomot is építettek rajtuk, sőt temetőt is kerítették el (pl. Pusztatemplom-halom). Sokfelé lehet látni rajtuk különféle feszületet, esetleg haranglábat. Ezek a halmok jelentették az alföldi ember számára a biztos tájékozódási pontot, mivel a teljesen sík területből kiemelkedő volt a magasságuk. Emiatt közigazgatási és egyéb határokat is jelöltek. Ezeken felül a magasságuk miatt, kitűnő kilátást biztosítottak a környező tájra, így őrhelyként is funkcionáltak. Ilyen alapon nevezték el az egyes halmokat őrhalomnak vagy határhalomnak.³

A halmokon kívül röviden érdemes beszélni a határdombokról is. Ezek emberi kéz alkotta kisebb földhányások, melyek azzal a céllal jöttek létre, hogy a birtokok határának nyomvonalát jelezzék. Egymástól bizonyos távolságra állították fel a fennálló határviszonyok pontos rögzítése céljából. A határdomb nem egyenlő a halommal, bár gyakran felhasználták a halmokat is határvonal kijelöléséhez. Gyakran a halom tetejére egy kisebb dombot is hordtak azzal a céllal, hogy a kiemelkedést magasítsák.⁴

Mielőtt a térképeken megjelenő és szembetűnő halmokat vizsgálnám röviden meg kell jegyezni, Szentés és egész környéke ilyen kiemelkedésre épült. Maga atelepülés is egy *Kisdomb* nevezetű kiemelkedésen fekszik.⁵ Eme kiemelkedésnek köszönhetően a lakott terület védve volt egy bizonyos fokig a folyók áradásától. Magát a települést több domb, halom és földhát veszi körül, a lakosok ezt őrhelyül és a város védelmére használták fel. Ezek a hosszan elnyúló földhátak a középkorban egy természetes erősséget alkottak. A környéken elterülő legelők és kieredt nádasok az akkori viszonyokat figyelembe véve emberi megtelepedésre kiválóan alkalmasak voltak. Az első katonai felmérés és az abban a korban készült több térképén is még jól láthatók az ártérben jelzett földhátak és nádasok. Száz évvel később viszont ezek területe már zsugorodott. Ez a folyószabályozásnak és a mocsarak lecsapolásának volt köszönhető.⁶

A város környékén megtalálható jelentősebb halmok

A következőkben néhány halom konkrét történetét kívánom bemutatni főleg abból a szempontból, hogy a térképek milyen mértékben ábrázolják a változásokat. A Szentés és annak

³Uo., 7.

⁴Bede 2008, 9.

⁵Zsíros 1990, 19.

⁶I. EKF, II. EKF, <https://mapire.eu/hu>.

környékén található összes halmot nem kívánom bemutatni, itt csak a legfontosabbak és legnevezetesebbek kerülnek bemutatásra. Bővebben az összes halomról és kiemelkedésről Bede Ádám: Szentes Halmai című munkájában találhatunk adatokat.

Az első kiemelkedés, amelyet mindenképp meg kell említeni, azaz ún. *Sóház-telki-domb* vagy *Kisdomb*. Ez a terület volt régen a város történeti magja, amely közvetlenül a Kurca partjára épült. Az előbb említett folyó bal partján található, a víztől is védett rész a Görgős-ér torkolatától délre. A belterület legmagasabb pontja volt, így a korabeli település életében kulcsfontosságú szerepet töltött be. Ezt a részt Kisdombnak is nevezték.⁷ A Kurca folyót az árvízvédelem miatt épített gátak után zárták ki véglegesen az élővizek rendszeréből, ekkor jól hajózható vízi útként használták. Innen elérhető volt a Tisza és Körös folyó. A régi Sóház fontos vízi megállóhely volt a kereskedelem szempontjából. Itt volt található egy kurcai kikötő, ugyanis a Kurcán szálfákat szállították – innen ered ennek a résznek a neve is, vagyis a *Görgős-dülő* elnevezés – és a Felső-Tisza vidékéről gyümölcsöt hoztak be a leúsztatott áruért cserébe. Mivel minden fontos üzlet itt kötött, emiatt lehet a városrészt a régi központnak nevezni. Ezzel ellentétben áll Blazovich László megállapítása, mely szerint a középkori falu központja a mai főtér körül volt található, tehát hozzávetőleg 700 méterre délre helyezi.⁸ Ezen a helyen állhatott a középkorban egy huszita templom, majd csárda vagy kocsmá, 1887-ben pedig egy fából épült Sóház. Az árvízveszély miatt az emberek ide menekültek minden esetben.⁹ Az 1950-ben lebontott Sóház helyén áll a mai termálfürdő, a halmot pedig a terepmunkálatok a földdel tették egyenlővé, manapság már nem létezik.¹⁰

⁷Zsíros 1990, 20.

⁸Blazovich 1996, 271.

⁹Zsíros 1990, 9.

¹⁰Bede 2008., 51-52.; Filep Antal: Táj, település, határhasználat Szentes mezővárosa 1840-ben készített birtoktérképén In: Catastrum 2016 3/4, 52.

Kisdomb, Sóház az I. katonai felmérésen

Kisdomb, Sóház a II. katonai felmérésen

A Kisdombtól keletebbre található a Szarkás-dombnak nevezett halom. A református „ekklézsia” története¹¹ és a Petrák-krónika is több helyen tesz róla említést,¹² miszerint a volt reformátustemető közelében helyezkedett el. Szentes belterületén a 20. században Kispiacnak nevezett rész, amely a mai Arany János, Nagyörgös, Klauzál és Szűrszabó Nagy Imre utca környékén volt található.¹³ A halom a 19. század második felében a város terjeszkedése miatt, a terepmunkálatok miatt tűnhetett el.¹⁴

A Kálvária-domb a Nagyér völgy bal partján található a mai római katolikus temető területén. A református „ekklézsia” történetében és a Petrák-krónikában találhatunk adatokat a halom létezésére és elnevezésére. A szentesiek többféleképpen nevezték a kiemelkedést, közte Vigyázó-halomnak, Vigyázónak, Őr-halomnak, Szántó-halomnak, Kálváriának, Temető-halomnak és Kálvária-halomnak.¹⁵ A halomhoz kapcsolódó történet szerint az 1709-ben kitört pestis ideje alatt német csapatok vonultak át a városon. Azonban a járvány okán bevezetett karanténmiatta katonáknak is a városban kellett maradnia. A betegségben meghalt német katonákat a halom körül helyezték végső nyugalomra. Az 1802-es hivatalos temetővé nyilvánítás előtt, a domb őrhely vagy felvigyázó hely lehetett. Erre utalnak a fentebb már említett különböző elnevezések (pl. Vigyázó-halom stb.). A terület temetkezési és szakrális jellegére a *Kálvária* és *Temető* megnevezés utal. Ma a tetején kőkereszt található, az első katonai felmérés még gyepként jelzi.¹⁶ A második katonai felmérés már jelez halmokat, kiemelkedéseket a területen.¹⁷

A szintén Kálvária-dombnak vagy Kálvária-halomnak nevezett kitüremkedés nem messze állt a fentebb már említett névrokonához. A Kurca árterületén található, a Kontra-tó egykori területén, a Bánon-hátnak nevezett területen. Manapság temető helyezkedik el a város déli részén. A régészeti terepbejárások alakalmával Árpád-kori telep nyomaira bukkantak, tehát régebb óta lakott részről beszélünk. Ennek oka lehetett, hogy a folyó árterületén belül kiváló védelmet nyújtott az esetleges áradások ellen.¹⁸

A Piponya-halomnak nevezett dűlő, a várostól nyugatra a fertő egykori vizeinek partján helyezkedik el. Nevét a rajta megtermő piponya nevű fűfélérről kapta.¹⁹ Az első katonai

¹¹Ekkézsia II., 1825.

¹²Petrák 1997., 38., 58., 74., 123., 146.

¹³I. EKF, II. EKF, III. EKF, <https://mapire.eu/hu>.

¹⁴II. EKF, III. EKF, *Kataszter XIX.*, MO EKF 1941, <https://mapire.eu/hu>.

¹⁵Ekkézsia I-II. 1750; Petrák 1997., 38., 88., 123.

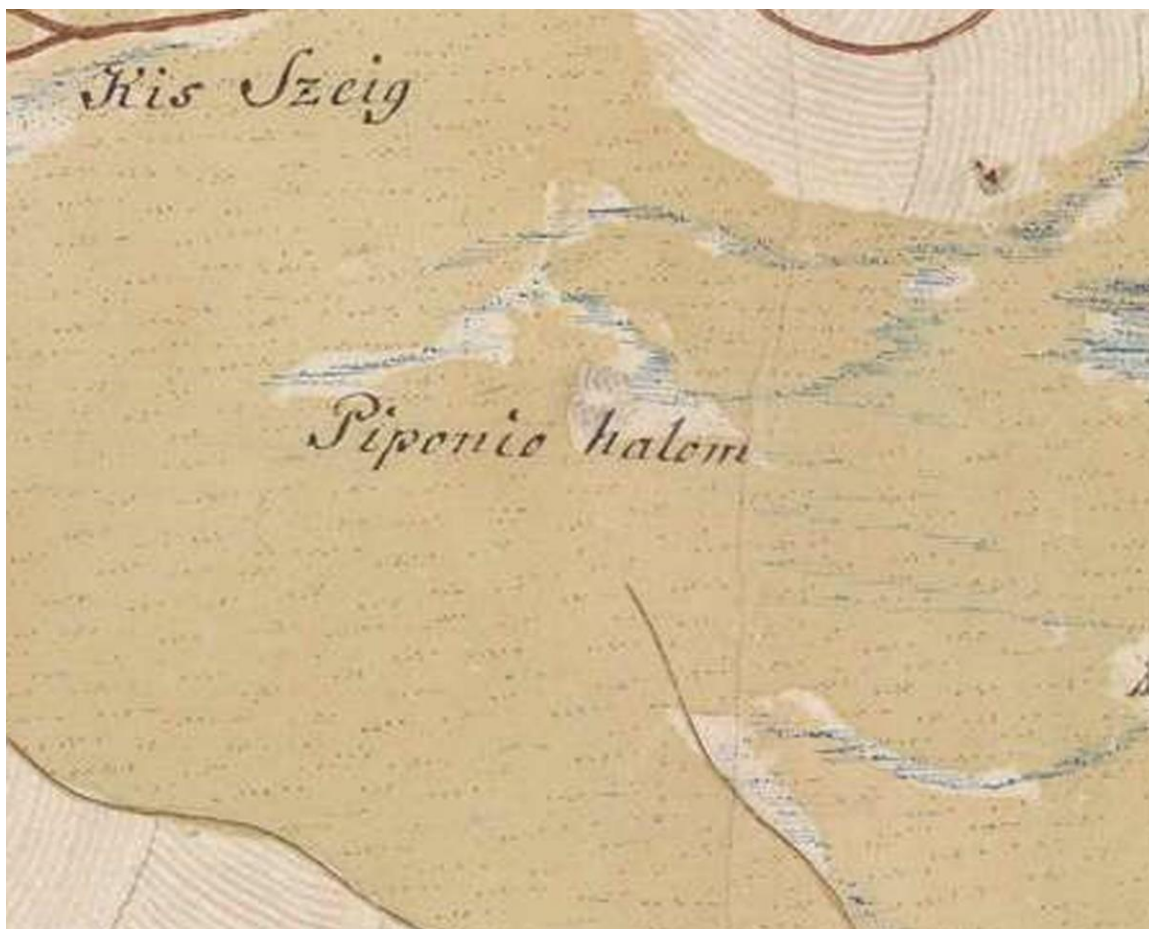
¹⁶I. EKF, <https://mapire.eu/hu>.

¹⁷II. EKF, <https://mapire.eu/hu>.

¹⁸II. EKF, III. EKF, <https://mapire.eu/hu>.

¹⁹Bede 2008., 49-50.

felmérés gyepterületként jelzi, *Piponio-halom* néven.²⁰ A második felmérés környékének egyik részét szántónak a másik részét legelőnek jelzi, *Piponyák-halom* néven.²¹ A következő felmérés térképén a 19. század második felében már egy jól megművelt és felosztott terület képe rajzolódik ki. A térképen, immár *Piponya-halom* néven jelzett halom körül, megjelennek tanyaépületek és birtokhatár jelölések is.²² A későbbi térképeken a terület képe nem változik, ugyanolyan rendezett maradt. Megmaradnak a tájképet meghatározó tanyasi épületek és a rendezett birtokok.²³

Piponya-halom az I. katonai felmérésen

Szentilona-dombjánaknevezett földhát a Kurca jobb partján helyezkedik el. Az első katonai felmérésen még nem olvashatjuk a nevét, de tisztán kivehető a színezésből, hogy hol

²⁰ I. EKF, <https://mapire.eu/hu>.

²¹ II. EKF, <https://mapire.eu/hu>.

²² III. EKF, <https://mapire.eu/hu>.

²³ Kataszter XIX., MO EKF 1941 <https://mapire.eu/hu>.

helyezkedik el. A folyó partján háromszög alakban elnyúló kiemelkedés, amely az áradással szemben kitűnő védelmet nyújtott.²⁴ További funkciójáról a Petrák-krónika a következő feljegyzést teszi: "*Szent Ilona sziget mely arol nevezetes, hogy a pogány világba e volt menedekhelyök a Keresztényeknek(...)*"²⁵ A középkorban a területen valaha falu állt, valószínűleg templomot is építettek a domb tetejére.²⁶ Egy 18. század közepi – 1769-es – kéziratos térkép is jelöli a szigetet, igaz észak-déli tájolással a folyók árterületének kellős közepén.²⁷ A második katonai felmérésen már szántóterületként, gyepként van ábrázolva.²⁸

A Magos-Zalota vagy Magas-Zalota, a Körös bal partján található. Az árterületbentalálható halmot az első katonai felmérés nem jelzi név szerint, csupán a folyó árteréből kiemelkedő szigetet szintvonalazással. A föld körülötte nincs felosztva, megművelve, csak az árterület nagyságát és néhány egyéb halmot jelez a térkép a környéken. Tőle – megközelítőleg fél kilométerre – délre a fél évszázaddal később készült felmérésen Hosszú Zalotának nevezett sziget is megtalálható. A két dombot választja ketté a *Zalotai laposnak* nevezett mélyebben fekvő földrész.²⁹ A második felmérésen már az elnevezés olvasható, fokszámmal is jelölik, a harmadik katonai felmérésen azonban már nem található a Magos-Zalota. A 19. század második felében a folyószabályozási munkálatok következtében a földhátat elhordták, ma már gyep, a bökényi duzzasztó és a Körös-gátját találjuk a helyén.³⁰ Ezzel ellentétben a Hosszú Zalota domb megmaradt, létezését végigkövethetjük egészen az 1941-ben készült katonai felmérésig. Név szerint nem találhatjuk mega 19. század második felében a térképeken, de a színezés jelzi a létezését, rajta csőszház létesült.³¹

²⁴ I. EKF, <https://mapire.eu/hu>.

²⁵ Petrák1997., 44.

²⁶ Bede 2008., 53.

²⁷ TK_0247, In: OSZK térképtár.

²⁸ II. EKF, <https://mapire.eu/hu>.

²⁹ I. EKF, II. EKF, <https://mapire.eu/hu>.

³⁰ Bede 2008, 35-36.

³¹ Kataszter XIX., III. EKF, MO EKF 1941, <https://mapire.eu/hu>.

Szentilona-sziget az I. katonai felmérésen

Magos-Zalota a II. katonai felmérésen

A várostól négy és fél kilométerre nyugatra, a Piponya-halomtól 2 kilométerre északra – a Kórógy és a Veker közt lösztábla magasabb részén – található halmot többféle elnevezéssel is illetik a különböző térképek. A halom neve csak a 18. század második feléig lóg ki a sorból,

utána egységesült az elnevezés.³²A későbbi *Kántor halom* elnevezést 1775 körül kapta, miután az urbárium bevezetése után a környező földeket a római katolikus egyház kántortanítója kapta meg. Erre jó bizonyíték a 19. századi kataszteri térképeken a dombtól délre feltüntetett *Szentes római katolikus egyház /:kántorföld:/, /:harangozó föld:/ és /:lelkészet:/* megjelölések³³. Az elnevezés eredetére nyilvánvalóan a legelső "kántorföld" megnevezés utal.³⁴

Az első katonai felmérés a környékét szántóföldnek jelzi. Fél évszázaddal később közvetlen közelében egy tanyát láthatunk. Az Aradra menő út pedig a halom mellett halad el, áttevődött északabbra. Az első felmérés alkalmával még egy félkörívben kikerülte hozzávetőlegesen 800 méter távolságban.³⁵ A későbbiekben a halom és annak környéke nem változott. A halom kellően magas volt, hogy az áradások ellen védelmet nyújtson. A terület a folyószabályozások előtt – mint fentebb a földrajzi viszonyoknál már említettem – vízjárta rész volt, minden víz alá került, kivételt a halmok képeztek. Egy nagyobb áradásra jó példa a református „ekklézsia” történetében olvasható megjegyzés: "*Hallatlan és példa kívül való víz áradások a mi Tartományunkban Karátsony Havában lettenOek {...} mivelhogy ez esztendőnek végéig is nem tsak semmit nem láttatott szállani vagy apadni, {...} sőt inkább mind nagyobbban áradni, hogy az egész mezőt és minden szállásokat Szent Mihály Halmáig felvett és elborított.*"³⁶

A halom környékén valaha – egész pontosan az Árpád-korban – egy Szentmihály (vagy Szentmihályfalva, Nagy Imre könyvében) nevű település terült el, amelyet 1443-ban pusztaként emlegettek. 1453-ban mint határrésznevet említették egy oklevélben.³⁷Temploma volt, de még nem sikerült a nyomára bukkanni.³⁸ Nagy Imre fejtegetése szerint, a halmon templom nem állhatott, mivel a felszínén nem férne el semmilyen építmény. Szentmihályfalva a 16. század végén pusztult el, a 15 éves háború viszontagságai következtében. Az 1560-as és 1570-es defterek már, mint pusztát említik, amelyet a szentesi lakosok művelnek.³⁹ 1770-től a szentesi határnak számít, pusztafaluként sem említették.⁴⁰ A Petrák-krónika ide vonatkozó része viszont azt állítja, hogy a halmon, vagy annak közelében lévő templom alapjait kiásták és abból sok téglát hasznosítottak is: "*Szentegyházatalpköveit vagy is fundamentumát az 1825ik Esztendőben*

³² Időrendi sorrendben az elnevezések: Szemihály halom (I. EKF), Cantor halom vagy Szent Mihály halom (II. katonai felméréstől - 1941-es katonai felmérésig). A mai várostérképek már nem jelzik külön a halmot. <https://mapire.eu/hu>.

³³ Kataszter XIX., <https://mapire.eu/hu>.

³⁴ Bede 2008., 48-49.

³⁵ I. EKF, II. EKF, <https://mapire.eu/hu>.

³⁶ Ekklézsia I., 1750.

³⁷ Blazovich 1996., 282.

³⁸ Bede 2008., 48.

³⁹ Blazovich 1996., 282.

⁴⁰ Nagy 1928., 54-55.

ásták ki sok téglát belőle ki szedvén."⁴¹ A környéken település biztos létezett, a régészeti ásatások és terepbejárások alkalmával sok cserép- és egyéb használati tárgyak töredékei kerültek elő.⁴²

Az előbb említett halomtól dél-keletre, hozzávetőleg 800 méterre található a Kis-Laponyag-halom. A Kórógy és Veker közti részen található, az első katonai felmérésen *Kis Laponiok halom* néven jelzik. A környéke már ekkor is szántóföld, közvetlenül mellette haladt el ekkor az Aradra menő út.⁴³ A Habsburg birodalom által készített következő felmérésen sem nevet, sem szintvonalazást nem láthatunk, nem jelenik meg a halom.⁴⁴ Ugyanúgy a kataszteri térképen sem találjuk nyomát.⁴⁵ A harmadik felmérés név nélkül jelzi ugyanúgy, ahogy az 1941-es katonai térkép.⁴⁶ A környék lakott terület lehetett, ugyanis az őskortól a középkorig tartó időszakból edénytöredékeket találtak a halomnál.⁴⁷

Szentmihály- és Laponyag-halom az I. katonai felmérésen

A Veker bal partján található a térképek által névvel nem jelzett halom, Szentlászló halma mely környékén valaha egy falu létezett. Az első katonai felmérés szerint a felét a Veker patak

⁴¹ Petrák-krónika 1997, 43.

⁴² Bede 2008, 48.

⁴³ I. EKF, <https://mapire.eu/hu>.

⁴⁴ II. EKF, <https://mapire.eu/hu>.

⁴⁵ Kataszter XIX., <https://mapire.eu/hu>.

⁴⁶ III. EKF, MO EKF 1941, <https://mapire.eu/hu>.

⁴⁷ Bede 2008, 49.

elmosta a térképen látható is, hogy a dombnak a folyó felőli része hiányzik.⁴⁸ A második felmérésre a környékén lévő területet és az árteret rendezték, az út pedig közvetlenül mellé helyeződött át.⁴⁹

Szentlászló faluról a középkori oklevelek számolnak be, pusztulásáról pedig a Petrák-krónika. A néphagyomány határresznévként őrizte meg a valaha létezett falu emlékét. A volt falu templomát Szent László király tiszteletére emelték, a falu nevének eredete is ide vezethető vissza. A környékre a kunok telepedtek le lassanként, első okleveles említése 1495-ből való. A török háborúk alatt a település folyamatosan pusztult, teljes pusztulása a 16. század végére tehető.⁵⁰ Ezután még egy időre visszaköltöztek az emberek, korábbi lélekszámát azonban már nem érte el. 1649-ben a falu helyét mint lakatlan pusztát említik.⁵¹ A falut és templomának, temetőjének a maradványait 1935-ben a halmon és körül találták meg. A templom a halom tetején állt, a vízmosás azonban annyira pusztította a halom nyugati részét, hogy az leszakadt és a torony is ledőlt.⁵² A Petrák-krónika is beszámol a történésekről: "*Szent lászló, melynek szent egy házaaz 1700dik Esztendő elején a Vekerbe dült mivel épen a partyára volt építve {...}*"⁵³ A krónika további részéből megtudjuk, hogy az itt élők a református egyházhoz tartoztak és a templom leomlása után költöztek be Szentesre, ekkorra tehető a falu végleges elhagyása. Egy kéziratos térkép 1769-ből Szentestől nyugatra jelöli Szentlászló falut is,⁵⁴ Lipszky János kéziratos térképe 1802-ből csak pusztaként, vagyis *Pr. (Praedium) SztLászló*-ként jelzi, maga a falu ekkorra már biztos elpusztult.⁵⁵ Az 1840-es Seress-féle térkép is jelzi a birtokot, ezenkívül tőle nyugatra a Veker–Laposának nevezett terület közepén, ugyanilyen névvel egy szigetet is jelöl.⁵⁶ Az első katonai felmérésen – ami egy 50 évvel korábbi állapotot tükröz – is láthatunk a Veker által közrefogott szigeteket, de nehéz beazonosítani melyik is lehet pontosan. Az 1840-es formából és irányból ítélve a szőlőként jelzett területtől keletre látható, három ujjat formázó nyúlvány lehet a Szentlászlónak nevezett kisebb sziget. 1840 után a térképek nem jelzik a szigetet, a területet művelés alá vonták, a Veker ártere pedig eltűnt. Az 1850-es évekre a Szentlászló környéki területeket felosztották és házföldként kiosztották a földnélküli

⁴⁸ I. EKF, <https://mapire.eu/hu>

⁴⁹ II. EKF, <https://mapire.eu/hu>

⁵⁰ A 15 éves háborúig a falu a pusztításokat jól átvészelte, azonban a 16. század vége volt a nagy csapás. Utána már nem tudott helyreállni a korábbi rend. In: Nagy 1928., 53.

⁵¹ Nagy 1928., 52-54.

⁵² Bede 2008, 49.

⁵³ Petrák-krónika 1997, 42-43.

⁵⁴ TK0247, OSZK térképtár.

⁵⁵ TK2502, Lipszky térképek; Ugyanúgy „csak” pusztaként jelöli több 19. századi térkép is: 1600_1, B_IX_A_1624, HM térképtár.

⁵⁶ 1840 – Szentes város külső és belső telkének határnevei. CsmL\SzfSzvt 5. 1-27.

zsellérek között. Tanyákat nem építettek ekkoriban, a városból jártak ki a területet megművelni. Későbbi időkben sem épült sok épület – hozzávetőlegesen 60-65 tanya – ezen a kis területen.⁵⁷

Ugyanennek a falunak a nevére utal, az előbb említett halomtól dél-keleti irányba 900 méterre volt található a Szentlászlói-halomamely ma már nem létezik. Neve ennek is a középkorban létezett falura utal, manapság már csak, mint határrésznévként⁵⁸maradt meg a hagyományban. A 18. század első felében készült felmérés nem jelzi, nevét sem írja ki, ugyanúgy, ahogy a 19. század második felében készült kataszteri térképen sincs feltüntetve. A második, harmadik és az 1941-es katonai felmérésen már névvel együtt felfedezhetjük a szántóföld közepén elhelyezkedő halmot, a 19. század első felében egy tanyaépülettel a déli oldalán.⁵⁹

Szentlászló-halom a II. katonai felmérésen

Tési Péter Halma a Veker-lapos déli magaspártján fekszik. Nevének első fele a *Té*siszemélynév akkori létezésére utal, a *Kis* jelző pedig a halom méretére.⁶⁰ A domb a

⁵⁷ Zsíros 1990, 39-40.

⁵⁸ Szentlászló puszta

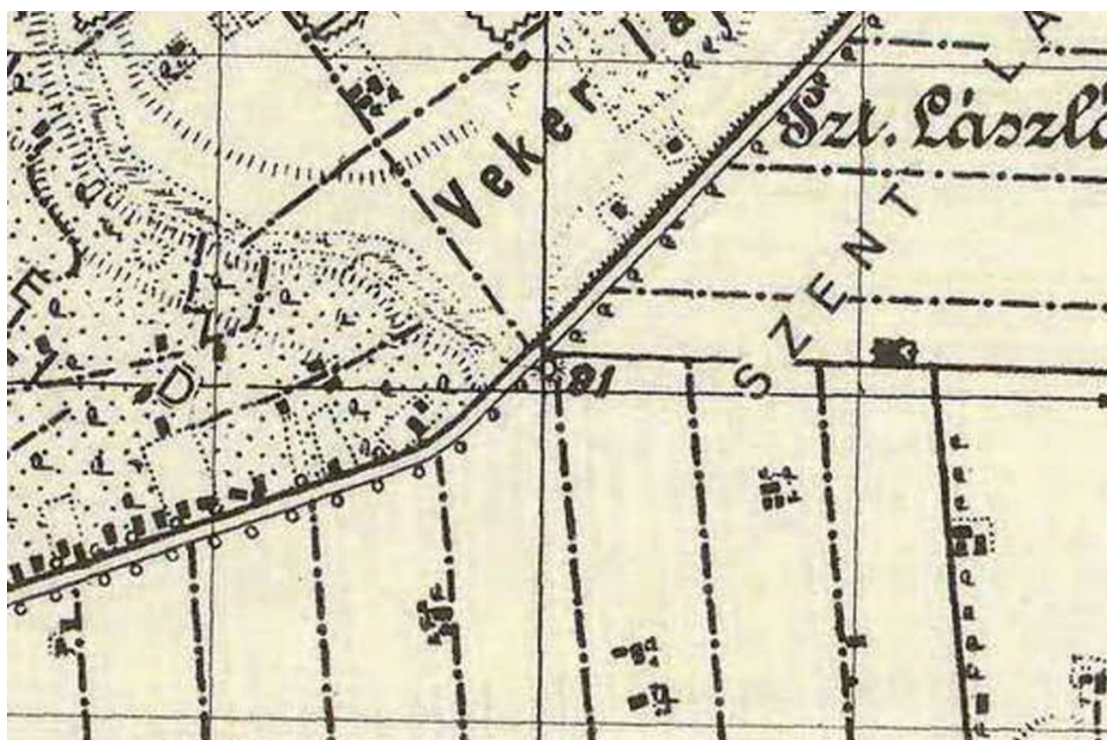
⁵⁹ I. EKF, II. EKF, Kataszter XIX., III. EKF, MO EKF 1941, <https://mapire.eu/hu>

⁶⁰ Bede 2008, 44.

Szarvasra vezető országút mellett helyezkedik el. Az összes felmérés és a kataszteri térkép is név nélkül jelzi. Az első katonai felmérés a gyepterület és a szántóterület határán jelzi. A második, harmadik felmérés is szántóként jelöli.⁶¹

A Besenyő-halom Szentestől 2,5-3 kilométerre található, a Veker-lapos déli részén. Birtokhatárok találkozási pontján emelték, 4 külterület határán fekszik, ezek a következők: Nagynyomás, Nagyhegy, Kistóke, Szentlászló.⁶² Az első felmérés név nélkül jelzi az út jobb oldalán, a második felmérésen már átkerült a bal oldalra, az út közvetlenül alatta halad el. A dombot sokkal kisebb méretben jelöli, ugyanúgy név nélkül. A 19. századi kataszteri térképen nem jelenik meg pedig határbirtokok határán volt. Érdekes, hogy egy fontos viszonyítási pontot nem tartottak fontosnak jelölni a térképen.⁶³

Nagy jelentősége ellenére, napjainkban már nem létezik, a földmunkák következtében eltűnt. Régészeti ásások nyomán kimutatható, hogy régen egy falu létezett a halom körül. A település neve Besenyő, vagy más néven Dancsháza volt. Valószínűleg letelepített kunok laktak a környéken, 1453-as oklevélben *Bezenew* formában szerepel.⁶⁴ Templommal is rendelkező falu volt, sírkerttel is rendelkezett.⁶⁵

Besenyő-halom az 1941-es katonai felmérésen

⁶¹ II. EKF, III. EKF, <https://mapire.eu/hu>

⁶² Bede 2008, 42.

⁶³ Kataszter XIX., <https://mapire.eu/hu>.

⁶⁴ Blazovich 1996, 53.

⁶⁵ Bede 2008., 42-43.; Zsíros 1990, 40.

A néphagyomány sok emléket megőrzött a halomról. A néphit szerint besenyők laktak ezen a helyen és ők emelték a dombot mesterségesen.⁶⁶ A Petrák–krónika egy kincsről is beszámol, amelyet ezen a helyen ástak el. 1566-ban a törökök elől az Ónodi káptalan az egyház kincseit és iratait Szentlászló faluba kívánta menekíteni, de faluig nem, csak a Besenyő-halomig jutottak és ott „{...} egy kriptájbanrejteték {...}”. A krónika szerint már többször felásták a halmot, de csak csontokat találtak, kincset nem.⁶⁷ A régészeti ásatások is bebizonyították az utóbbi állítást, a terepfeltárás alkalmával csak csontok és edénytöredékek kerültek elő. A Petrák–krónikában említett „kriptáról” kiderült az ásatások alapján, hogy a templomra utal.⁶⁸

A Pankotai halom a Kórógy-ér hordalékkúpján áll, a Pankotai-út közvetlen szomszédságában. A 18. század végén *Bán Kuti Halom* néven illették. A domb – amelynek észak-keleti végében található a Pankota-halom –dél-nyugati irányba nyúlt el, hozzávetőlegesen 2 kilométer hosszan az út mellett. A szántóföld kisebb nyúlványának a végére helyezik, a gyep és a szántó határára.⁶⁹ A nevéből arra lehet következtetni, hogy a környéken – a halom tövében jeleznek egy objektumot – lehetett valamilyen kút vagy itató hely, amely egy Bán nevezetű személyről kapta a népi elnevezését. A másik lehetőség, amit Bede Ádám a könyvében felvetett, hogy a német térképészek csak félreértették a Pankota szót és így lett átkeresztelve „Ban Kuti” névre.⁷⁰ Kétségtelen, hogy a két szó alakja egyezik nagyon hasonló, mégis véleményem szerint nehéz volt félreérteni a korabeli mérnököknek a Pankota szót, bár hangzásban hasonlóak.

A második felmérés is névvel együtt jelzi, bár még itt sem pontos a megnevezés, ugyanis *Pankstai-halom* nevet olvashatunk a térképen. Ugyanúgy a nyúlvány észak-keleti végében találhatjuk meg, a halom körül az itatónak vagy kútnak jelzett szimbólum viszont eltűnt. A domb dél-nyugati végében tanyák létesültek, szántóterületként jelzik a környező területet.⁷¹

Innentől kezdve a térképek jelzik, ugyancsak a névvel együtt a halmot. A kataszteri térképen éppen egy birtok kellős közepén jelenik meg. A mai térképek már nem jelölik, a halom alig kivehető, az intenzív művelés miatt állapota folyamatosan romlik.⁷²

A dombot több forrásunk is megemlíti, érdekes történetet is megemlít vele kapcsolatban. A református „ekklézsia” történetében egy sáskajárás alkalmával „*Újonnan ismét ellepte’ a’*

⁶⁶ Zsíros 1990, 88.

⁶⁷ Petrák–krónika, 36.

⁶⁸ Bede 2008., 43.

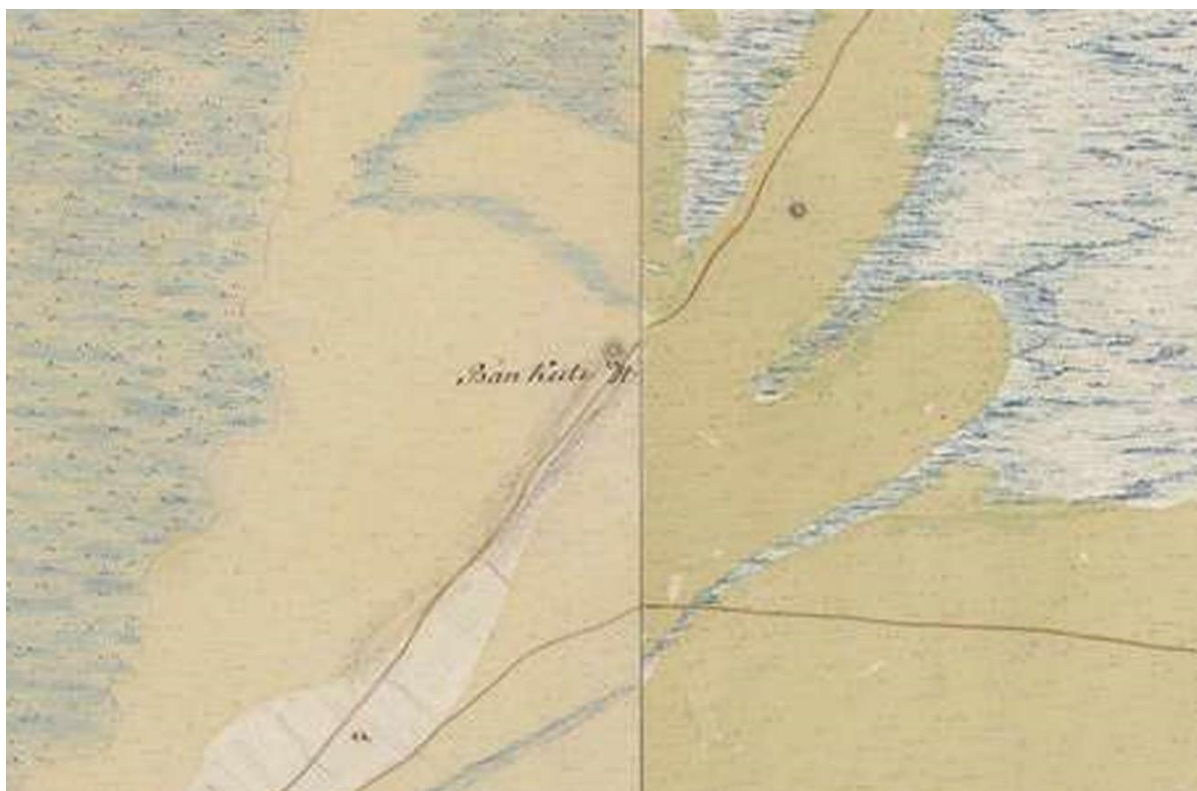
⁶⁹ I. EKF, <https://mapire.eu/hu>.

⁷⁰ Bede 2008., 26.

⁷¹ II. EKF, <https://mapire.eu/hu>.

⁷² Bede 2008., 26.

*Sáska a' Me'ster Szállási Ötsödi és Etseri földet {...} a' Pankota Halom táján {...}*⁷³
Sáskajárásról egyébként több alkalommal is olvashatunk ez előbb említett forrásban. A Petrák-krónika alapján megállapíthatjuk, hogy a halom környékén valaha létezett egy Pankota nevű falu, amely ma már szintén nem létezik. A települést a „Török 1685^{dik} Esztendő tájban” pusztította el a templommal együtt. 1685 után a krónika szerint a falu református lakói beköltöztek Szentesre.⁷⁴

Pankotai-halom I. katonai felmérésen

⁷³Ekklézsia I., 1750.

⁷⁴ Petrák-krónika 1997, 43.

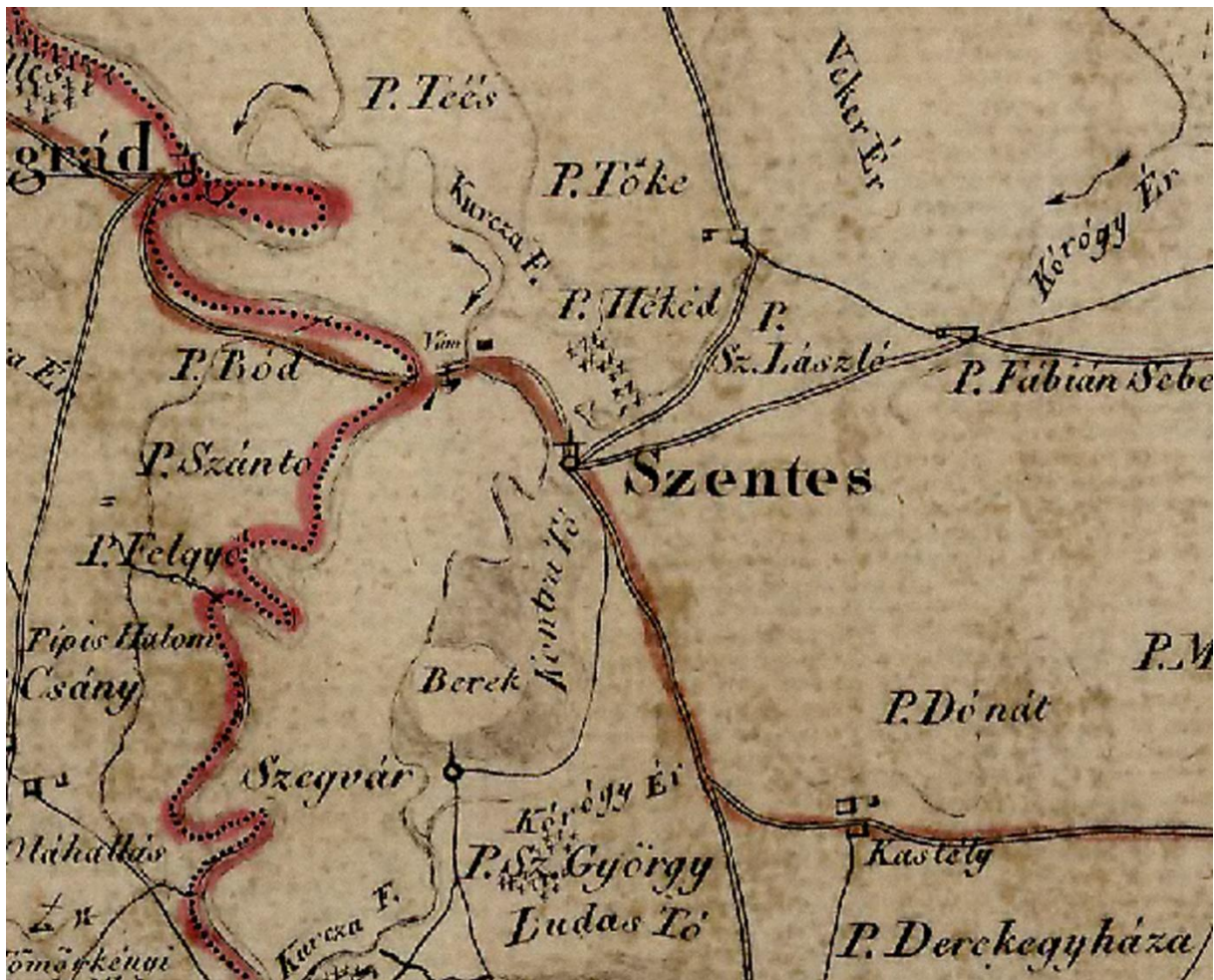

Pankotai-halom a III. katonai felmérésen

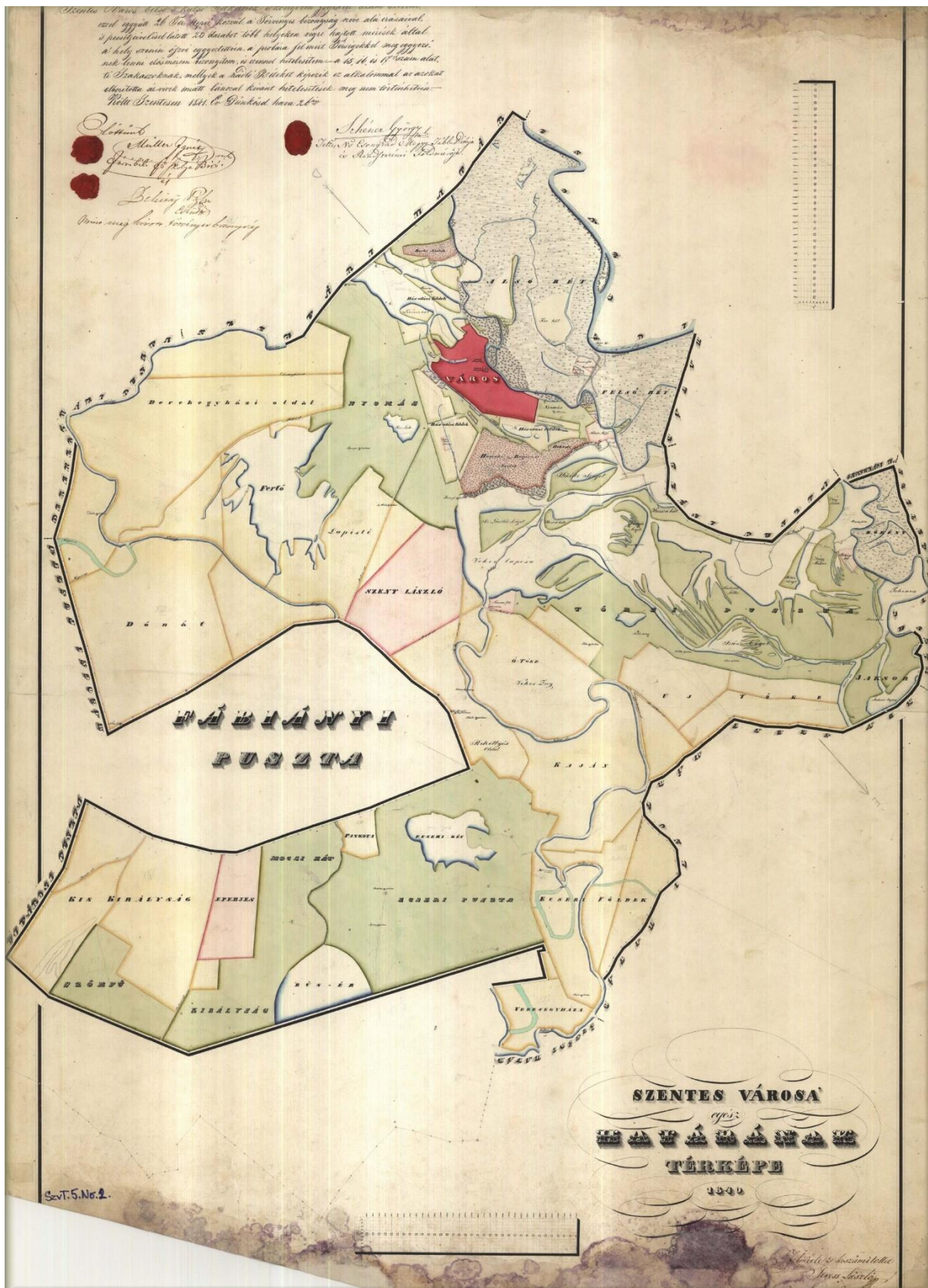
Összegzés

A környék halmainak vizsgálata alapján jól lehet rekonstruálni, miként változott meg a település környéke. Nagyon sok kiemelkedés, domb – maga a város is egy ilyenre épült – található a vidéken, amelyekhez akár néphagyományok, történetek is kapcsolódnak. A sík terület okán, nagyon jó tájékozódási és letelepedési pontot jelentettek az emberek számára. Sok környékbeli falut is ezeknek a környékén találunk meg. Az évszázadok folyamán az ember tájatalakító tevékenységének következtében, fokozatosan átalakult a halom és annak a környéke, döntő többsége pedig mára vagy eltűnt, vagy pusztulófélben van. A térképek jól visszaadják a terület változásait, nyomon lehet követni a táj változásait.

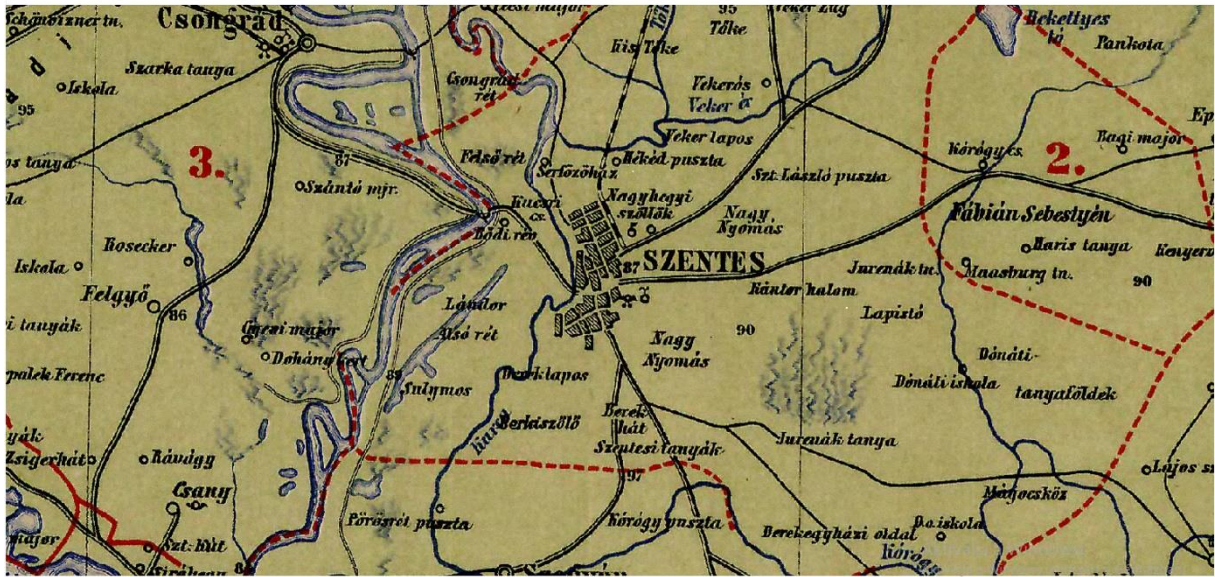
Melléklet:

19. századi térkép a Hadtörténeti Intézet térképtárából

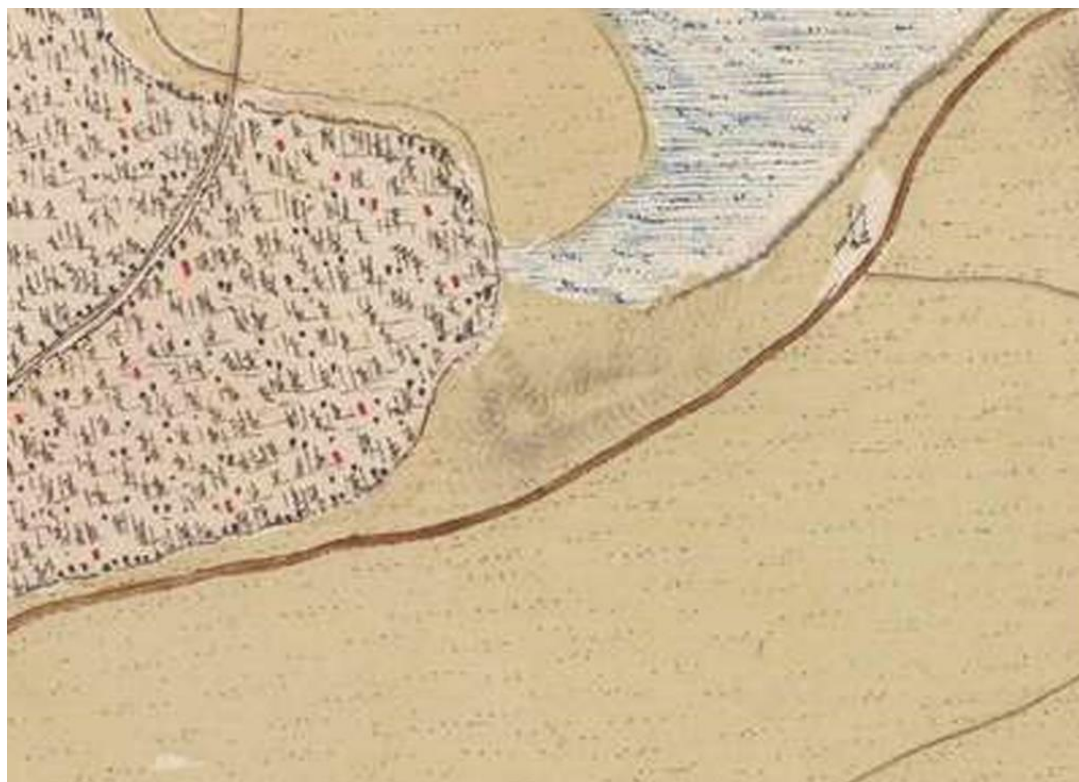
1840 – Szentes város külső és belső telkének határnevei

1624 és 1887 közötti időszakot ábrázoló térkép, a Hadtörténeti Intézet térképtárából

Kálvária-halom, I. katonai felmérés

Besenyő-halom, I. katonai felmérés

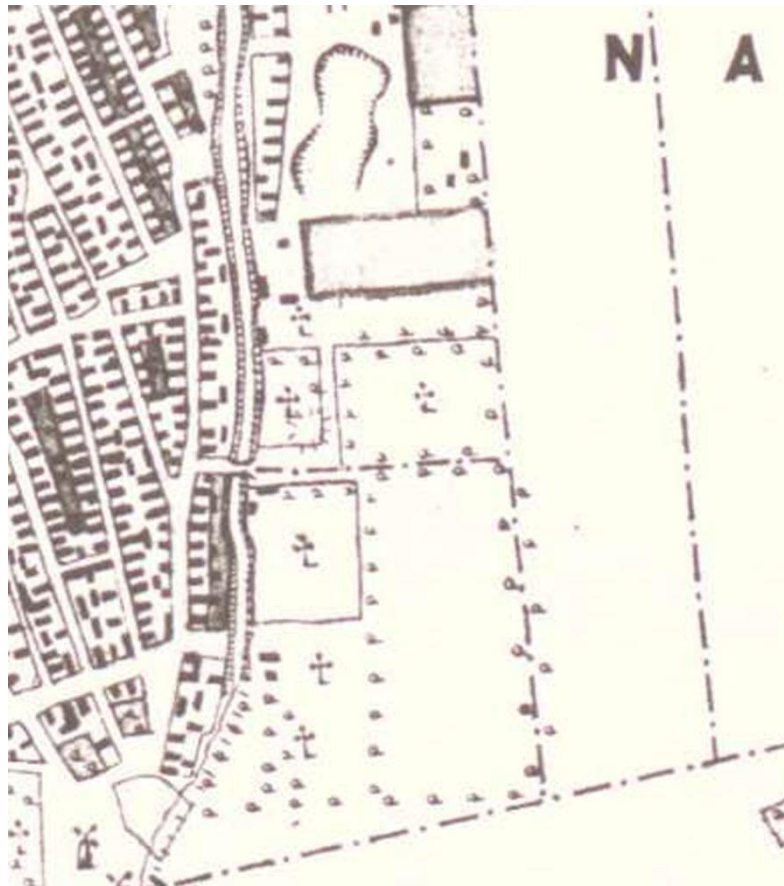
Besenyő-halom, II. katonai felmérés

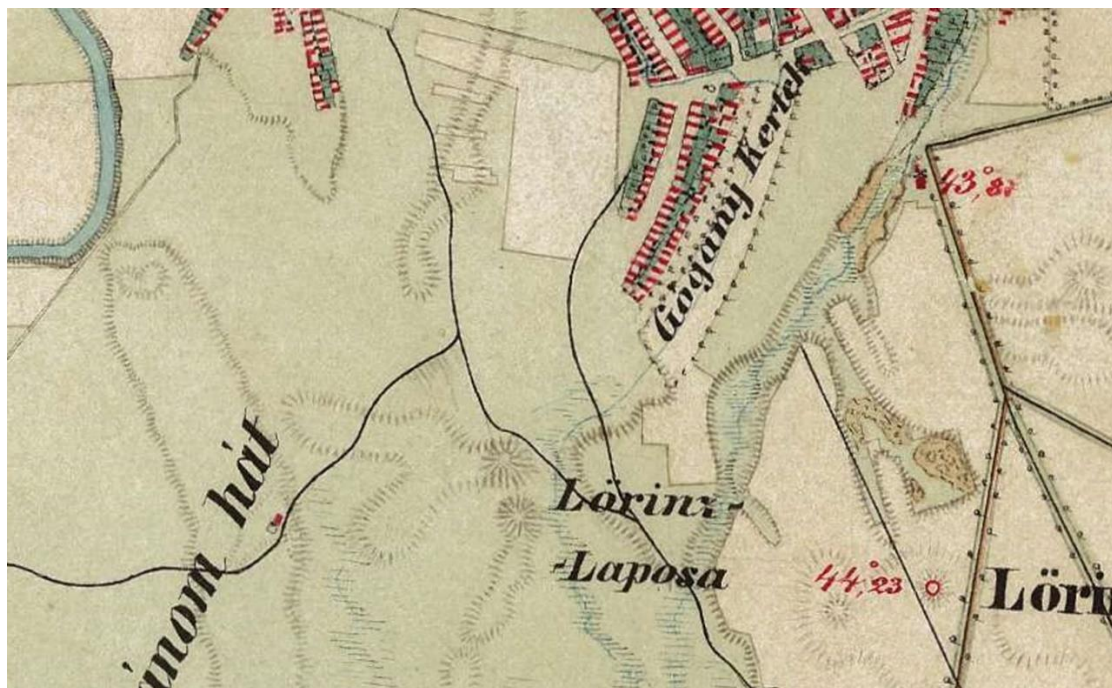
Kálvária-domb

Kálvária-domb

Kálvária-domb

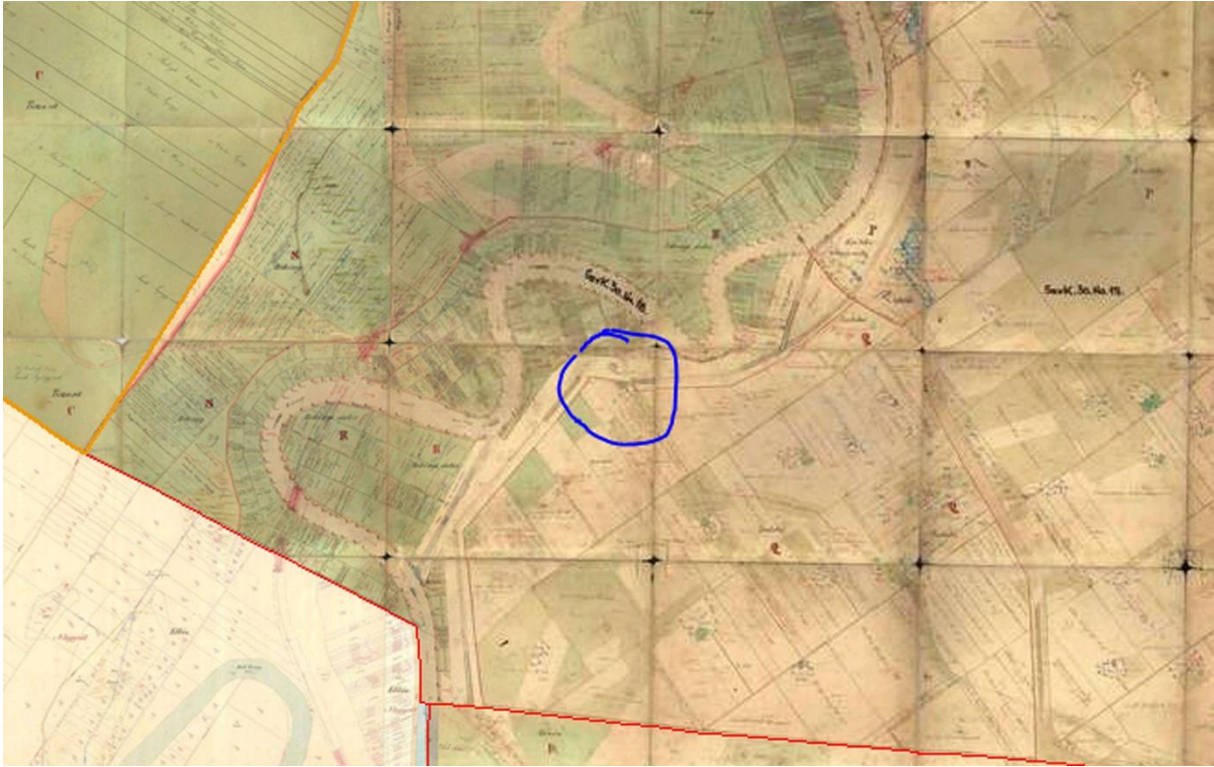
Kálvária-halom

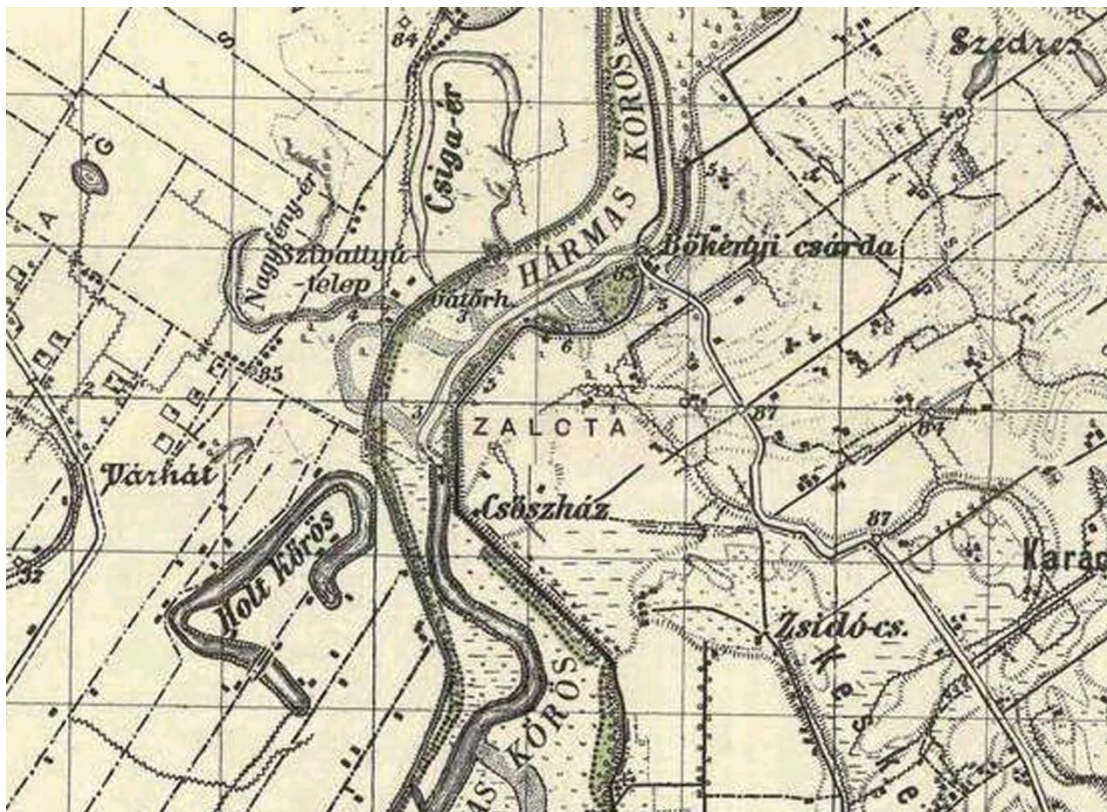
Magos Zalota, I. katonai felmérés

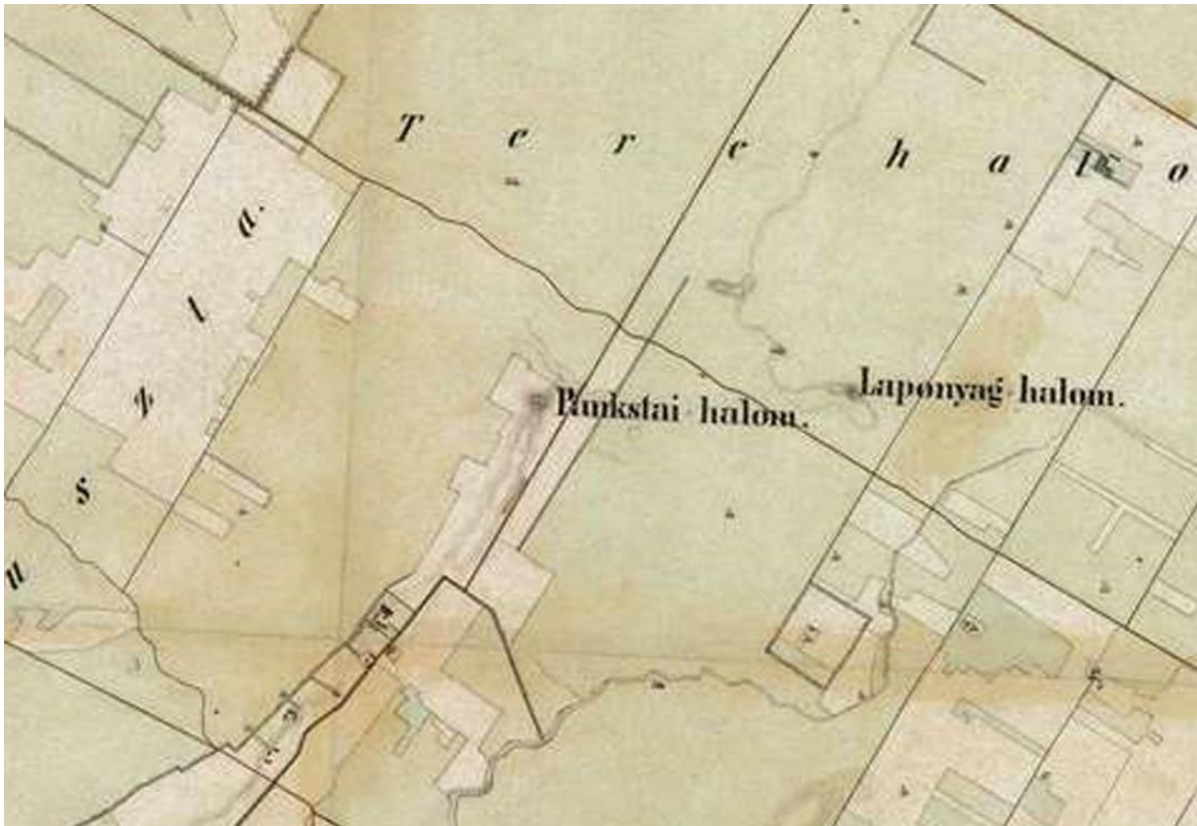
Magos Zalota, III. katonai felmérés

Magos Zalota, III. katonai felmérés

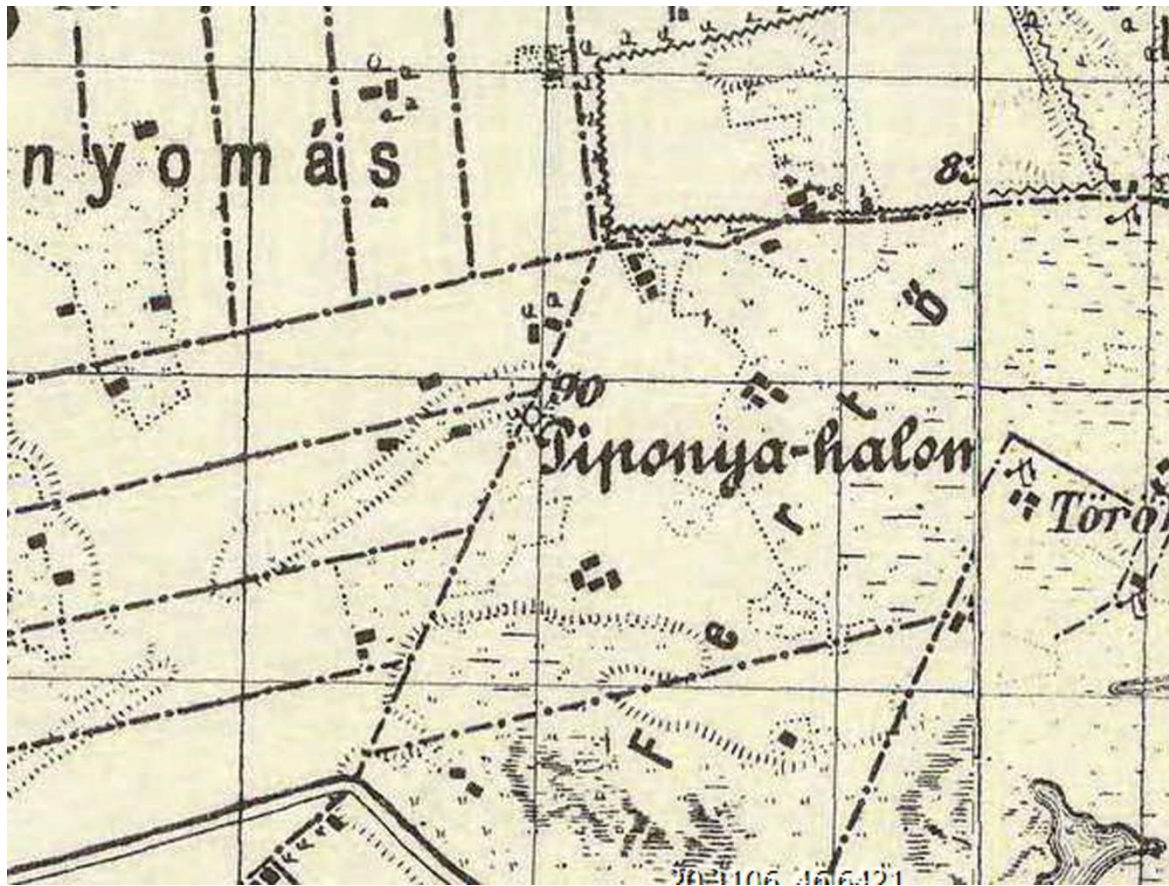
Magos Zalota, Magyarország 1941-es katonai felmérése

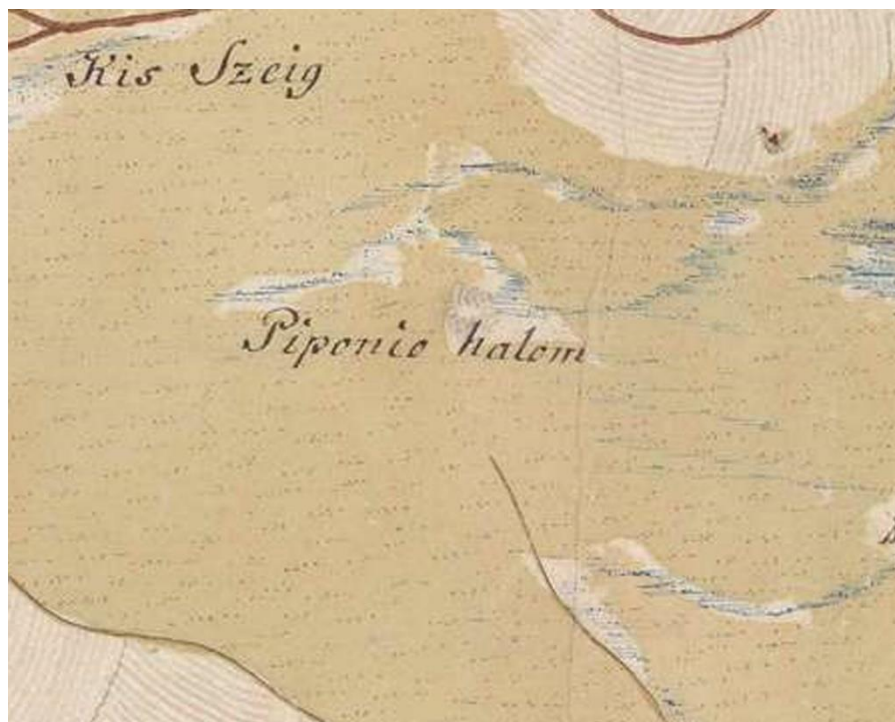
Pankotai-halom, II. katonai felmérés

Pankotai-halom, XIX. századi kataszteri térkép

Piponya-halom, Magyarország 1941-es katonai felmérése

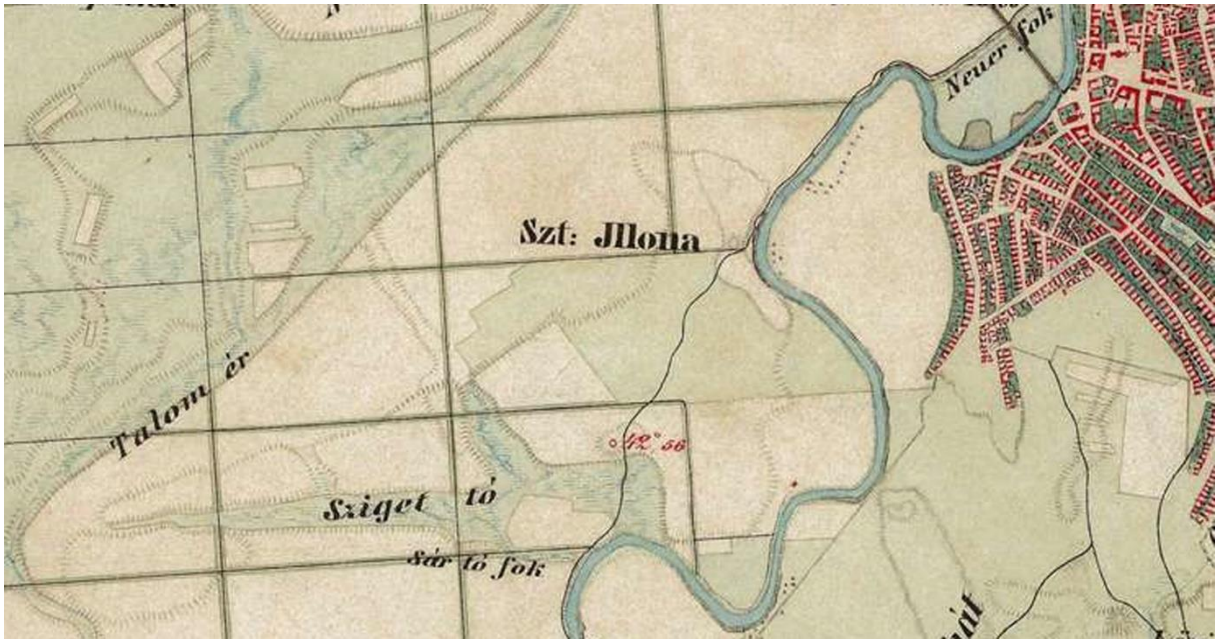
Piponya-halom, I. katonai felmérés

Piponya-halom, I. katonai felmérés

Piponya-halom, III. katonai felmérés

Szentilona-halom, II. katonai felmérés

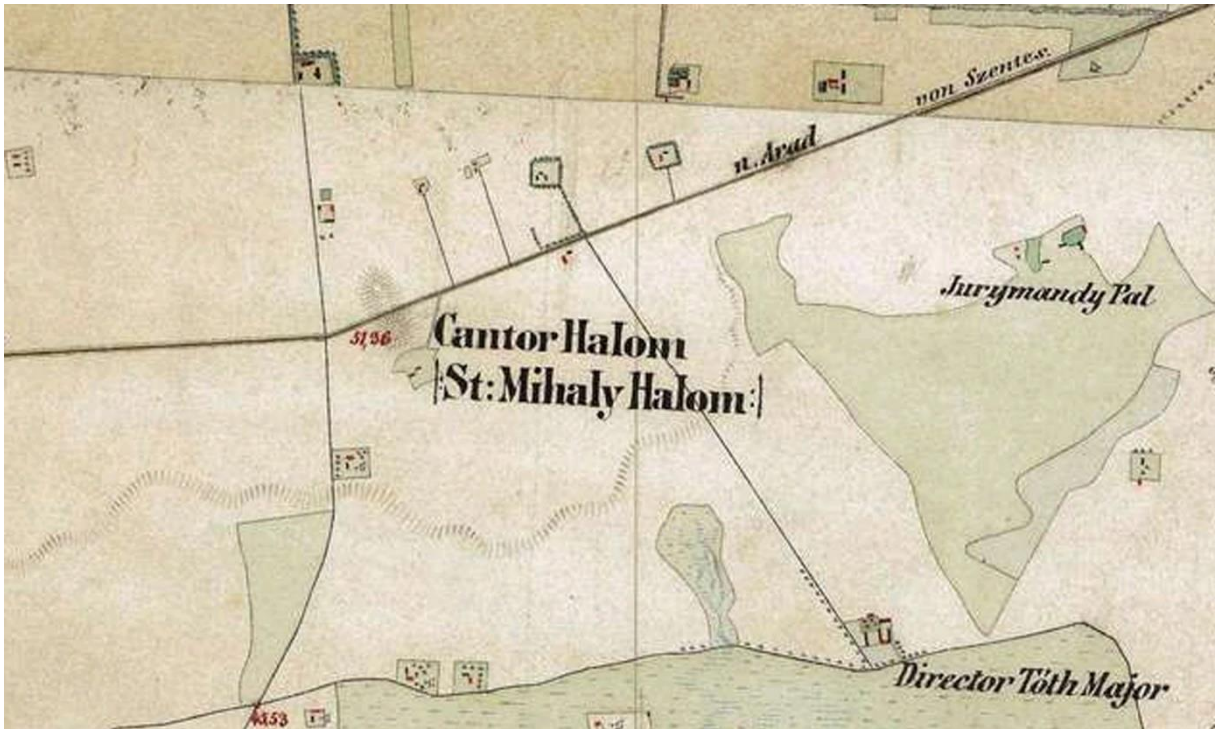
Szentlászló sziget, I. katonai felmérés

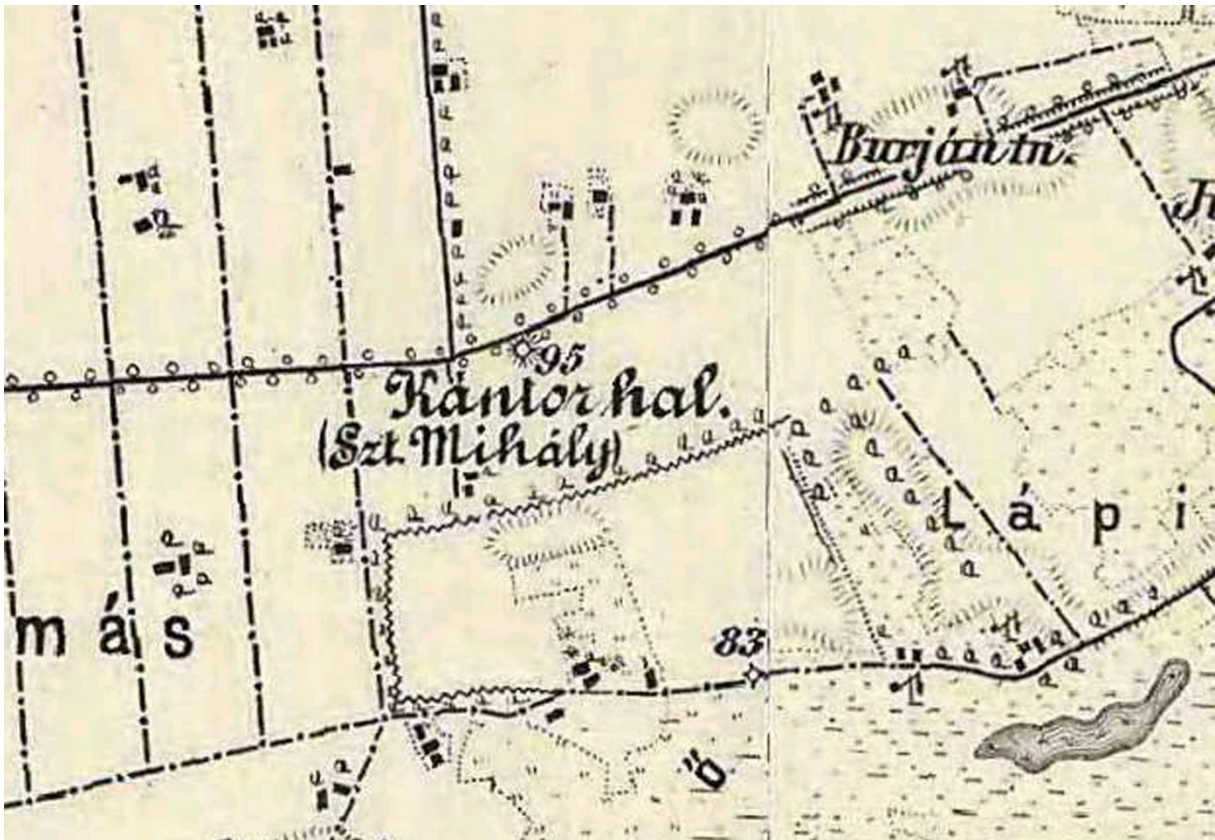
Szentlászló halma, I. katonai felmérés

Szentlászló halma, II. katonai felmérés

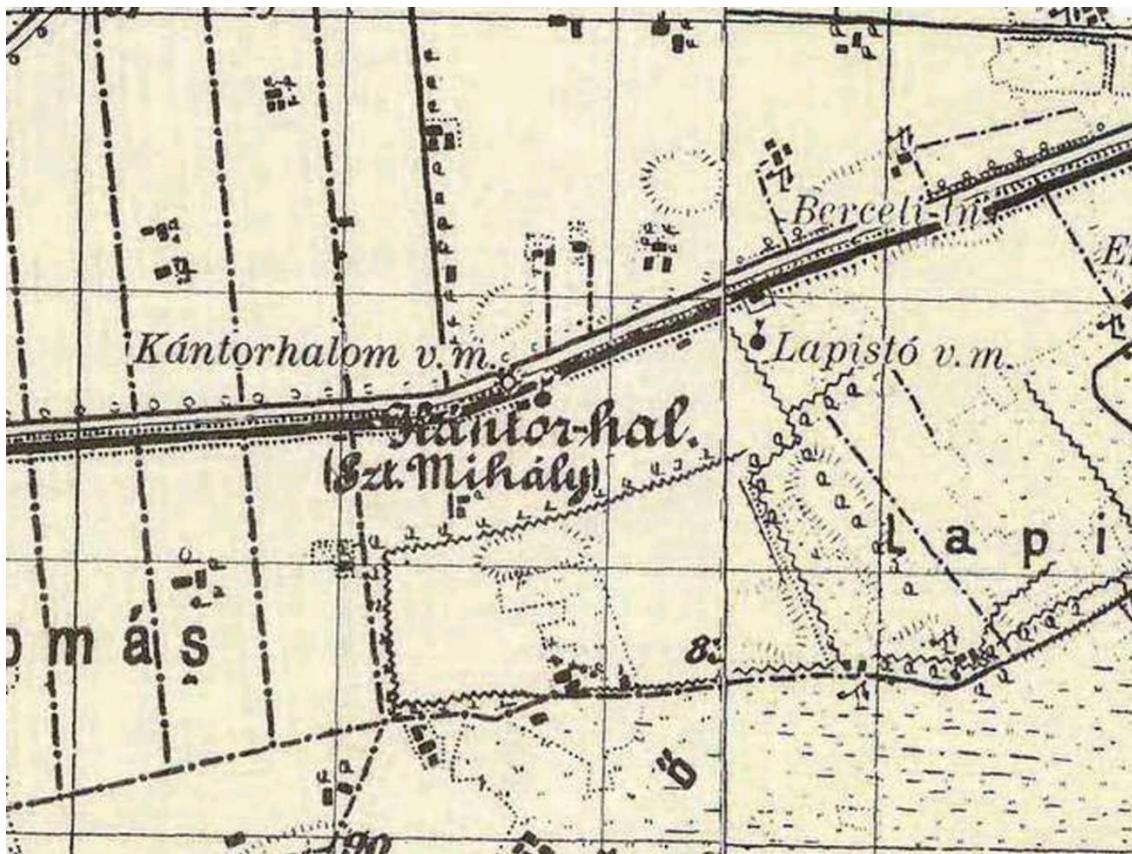
Szentmihály és Kislaponyag halom, II. katonai felmérés

Szentmihály és Kislaponyag halom, III. katonai felmérés

Szentmihály és Kislaponyag halom, XIX. századi kataszteri térkép

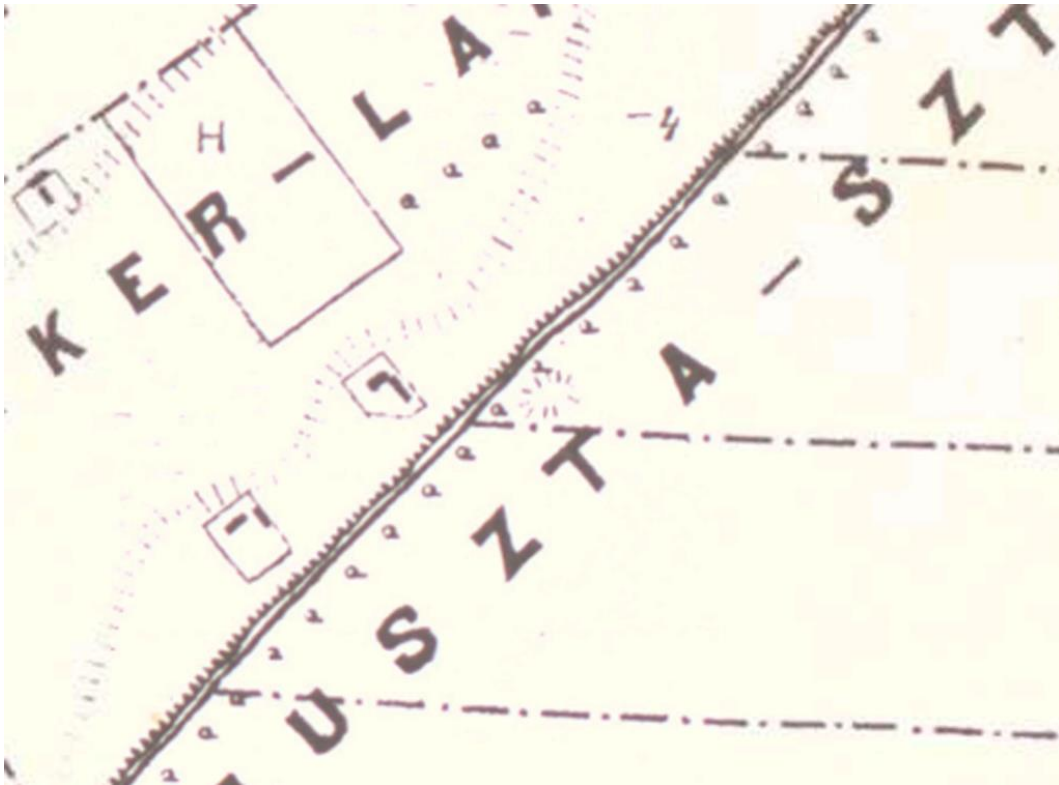
Szentmihály és Kislaponyag halom, Magyarország 1941-es katonai felmérése

Tési Péter halma, I. katonai felmérés

Tési Péter halma, II. katonai felmérés

Tési Péter halma, III. katonai felmérés

Tési Péter halma, XIX. századi kataszteri térkép

1769-es kéziratós térkép az OSZK térképtárából

IRODALOM:

Bede 2008. Bede Ádám: Szentes halmai. Szentes, Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Levéltára, 2008.

Nagy 1928. Nagy Imre (szerk): Szentes, Magyar városok monográfiája III. kötet, Budapest, Magyar városok monográfiája kiadóhivatala, 1928.

Zsíros 1990. Zsíros Katalin: Szentes földrajzi nevei. Tanulmányok Csongrád Megye Történetéből. Szentes, Szentes Városi Tanács Művelődési Osztály, 1990.

Blazovich 1996. Blazovich, László: A Körös-Tisza-Maros-köz települései a középkorban Dél-alföldi évszázadok 9., Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 1996.

Catastrum 2016 3/4 Catastrum, Évnyegyedek katasztertörténeti folyóirat, Herman Ottó Intézet, 2016., 3. évfolyam, 4. szám

FORRÁSOK:

Ekklezsia I-II. Takács, Edit. A szentesi református ekklezsia története, 1700-1825. Szentes, 2001.

HM térképtár Az Osztrák Császárság és az Osztrák Magyar Monarchia és Magyarország térképei a Hadtörténeti Térképtárban, DVD lemez.

I. EKF Első katonai felmérés, 1782-1785., <https://mapire.eu/hu>.

II. EKF Második katonai felmérés, 1819-1869, <https://mapire.eu/hu>.

III. EKF Harmadik katonai felmérés, 1869-1887, <https://mapire.eu/hu>.

Kataszter XIX. Habsburg birodalom kataszteri térképek, XIX. század, <https://mapire.eu/hu>.

Lipszky térképek Lipszky János: A Magyar Királyság és társországi térképe és névtára (1804-1810), DVD lemez, 2005.

MO EKF 1941 Magyarország katonai felmérése 1941, <https://mapire.eu/hu>.

OSZK térképtár Kéziratok Térképek az Országos Széchenyi Könyvtár térképtárban, DVD lemez, 2007

Petrák 1997. Petrák-kronika: „meljjs Szentes városának a legregibidöktöl valló történetét... foglalja magában”. Tanulmányok Csongrád megye történetéből: XXV. [köt.]. Szentes: Csongrád M. Levéltár, 1997.

Szentes 1840 1840 – Szentes város külső és belső telkének határnevei.,CsmL\SzfSzvt 5. 1-27.

KÉPEK JEGYZÉKE:

Szövegközi ábrák:

1. ábra: Kisdomb, Sóház az I. katonai felmérésen.
2. ábra: Kisdomb, Sóház a II. katonai felmérésen
3. ábra: Piponya-halom az I. katonai felmérésen
4. ábra: Szentilona-sziget az I. katonai felmérésen
5. ábra: Magos-Zalota a II. katonai felmérésen
6. ábra: Szentmihály- és Laponyag-halom az I. katonai felmérésen
7. ábra: Szentlászló-halom a II. katonai felmérésen
8. ábra: Besenyő-halom az 1941-es katonai felmérésen
9. ábra: Pankotai-halom I. katonai felmérésen
10. ábra: Pankotai-halom a III. katonai felmérésen

Melléklet:

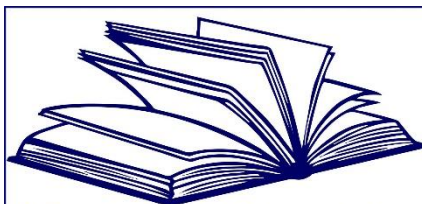
1. 19. századi térkép a Hadtörténeti Intézet térképtárából
2. 1840 – Szentes város külső és belső telkének határnevei
3. 1624 és 1887 közötti időszakot ábrázoló térkép, a Hadtörténeti Intézet térképtárából
4. Kálvária-halom, I. katonai felmérés
5. Besenyő-halom, I. katonai felmérés
6. Besenyő-halom, II. katonai felmérés
7. Kálvária-domb
8. Kálvária-domb
9. Kálvária-domb
10. Kálvária-halom
11. Kálvária-halom
12. Lipszky János térképe, 1802-ből
13. Magos Zalota, I. katonai felmérés
14. Magos Zalota, III. katonai felmérés
15. Magos Zalota, III. katonai felmérés
16. Magos Zalota, Magyarország 1941-es katonai felmérése
17. Pankotai-halom, II. katonai felmérés
18. Pankotai-halom, XIX. századi kataszteri térkép
19. Piponya-halom, Magyarország 1941-es katonai felmérése
20. Piponya-halom, I. katonai felmérés
21. Piponya-halom, I. katonai felmérés
22. Piponya-halom, III. katonai felmérés
23. Szentilona-halom, II. katonai felmérés
24. Szentlászló sziget, I. katonai felmérés
25. Szentlászló halma, I. katonai felmérés
26. Szentlászló halma, II. katonai felmérés
27. Szentmihály és Kislaponyag halom, II. katonai felmérés
28. Szentmihály és Kislaponyag halom, III. katonai felmérés
29. Szentmihály és Kislaponyag halom, XIX. századi kataszteri térkép
30. Szentmihály és Kislaponyag halom, Magyarország 1941-es katonai felmérése
31. Tési Péter halma, I. katonai felmérés
32. Tési Péter halma, II. katonai felmérés
33. Tési Péter halma, III. katonai felmérés
34. Tési Péter halma, XIX. századi kataszteri térkép
35. 1769-es kéziratok térkép az OSZK térképtárából

Heaps around Szentes

Lajos Balog

In the 21st century, the rapid development of computer technology led to the digitization of document stored in archives. In Hungary, Arcanum is leading the way in document processing. Nowadays, as a result of digitalization, new opportunities have emerged in historical research. Georeferenced maps provide a good basis for studying heaps near Szentes. The Great Plain is especially characterized by artificial and naturally created hills. The area around the city is full of such small elevations. When selecting the most significant and most interesting heaps, it was a crucial viewpoint, how much information the written documents carries about them and the extent to which the maps follow the change. In general, residents made a unique story for a heap in connection with an emergency (in line with the story of Szentilona Hill), a special event (a locusts connected to the heap of Pankotai), or just to add to the history of the city (the name of the heap of Besenyo).

On the basis of the study of the surrounding hills, it is possible to reconstruct how the surrounding area has changed. There are a lot of highlights, hills - the city itself is built on this kind of - in the countryside, which is also associated with folk traditions and stories. Because of the flat area, they were a very good location for people to find and settle down. There are many villages in the area around them. Over the centuries, as a result of man's landscape transformation activity, the pile and its surroundings have been gradually transformed, and the vast majority are now either gone or dilapidated. The maps give a good indication of the changes in the area, and you can follow the changes in the landscape.

Bonus Nuntium

A Koszta József Múzeum tudományos, muzeológiai, művészeti és művelődési online folyóirata

KOSZTA JÓZSEF ÚJRATEMETÉSE

Darók József

Rezümé

Az alföldi festészet egyik legnagyobb alakja volt Koszta József (Brassó, 1861 – Budapest, 1949). Az európai híri művész mégis Szentesen, a város határában találta meg új otthonát, művészete ezen a tájon érett be. A magyar állam az újonnan alapított Kossuth-díjjal 1948-ban ismerte el munkásságát. Végakarata azonban nem teljesülhetett, mivel szentesi földben szeretett volna nyugodni. Neves halottaink kutatása során még 2007-ben a Tájak Korok Múzeumok Koszta Klubjának vezetője, Lantos Imre rájött arra, hogy híres festőművésznünk, Koszta József évtizedekig jeltelen sírban nyugodott a Kerepesi temetőben, míg sírköve a művészcsoportjába került, ahová a szentesi városvezetők jártak –tévesen - koszorúzni. A klub felkutatta és gondozta a sírt, illetve kapcsolatot keresett más szervezetekkel, hogy végleges és méltóságteljes megoldás szülessen. Közben a művész feleségének sírját közel hatvan évvel a halála után fel akarták számolni a szentesi Kálvária temetőben. Ezek a fejlemények indították el az Együtt Szentesért Egyesület, a Koszta Klub és az önkormányzat által kezdeményezett folyamatot, mely két évet vett igénybe. Az első körös elutasítás után második nekifutásra sikerült exhumálni, majd hazaszállítani és végleges nyughelyre helyezni a művészt, immáron feleségével együtt. A város lakossága mintegy 240 ezer forinttal támogatta a temetési ceremóniát, mely 2008. október 25-én zajlott ünnepélyes körülmények között.

Európa formálta, az Alföld vonzotta

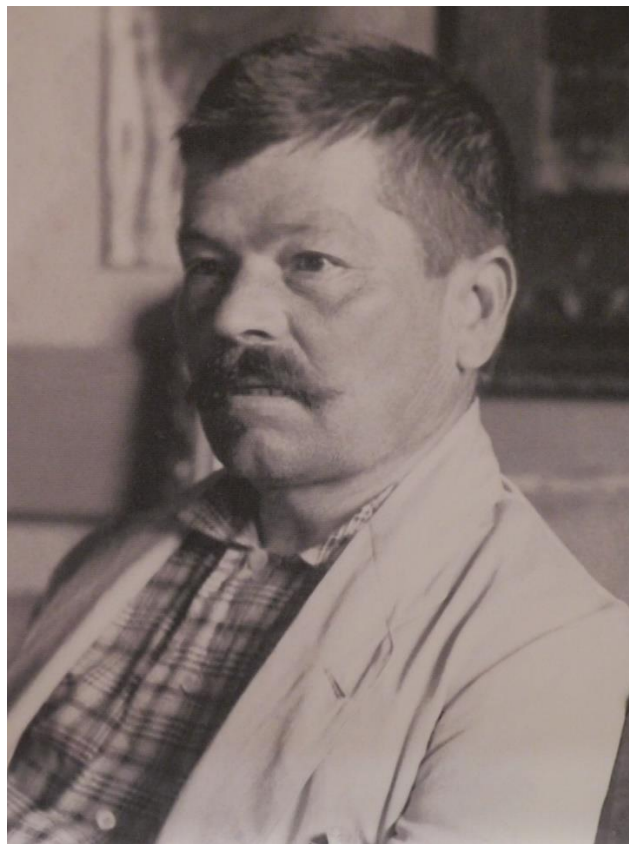
Koszta művésszé válása, európai tanulmányutak

Koszta József (1861–1949) és felesége, Szeifert Anna (1878–1949) sírja Szentesen, a Kálvária Temető díszparcellájában található. Több mint tíz éve már, hogy szentesi földben nyugszanak mindketten, megpihenhetnek annak a tájnak a földjében, mely festőiségével, drámai erejével a művész ihletője volt élete második felében. A magyar Alföld piktúrájának egyik legjelesebb képviselője 70 éve halt meg. A kerek évforduló alkalmat ad arra, hogy a Budapesten elhunyt és eltemetett művész földi maradványai hazahozatalának és feleségével való ünnepélyes újratemetése feldolgozásának szenteljük ezt a dolgozatot. A művész hosszú és rögös úton tért

haza véglegesen, az ehhez vezető első lépést e tanulmány szerzőjének egy újságcikke indította el, s az események beindulása után végigkövette a történéseket.

Miért is érezték sokan szívügyüknek, hogy Kosztának véglegesen haza kell térnie? Mert „Képeinek színereje, delejes hatása – ahogy az életművét többek mellett feldolgozó Szinyei Merse Anna művészettörténész megfogalmazta – ezen a vidéken, Szentes határában, tanyájának magányában formálódott különleges zamatúvá”.¹

Kosztá József az erdélyi Brassóban látta meg a napvilágot, 1861. március 27-én. De hogyan vált az alföldi festészet egyik legnagyobb génusza abból a kisgyerekből, aki az erdélyi táj fényeivel, színeivel, természeti környezetével találkozott először?

Fridrich János: Koszta József műtermében (részlet), fotóreprodukció: KJM

A gyerekkori rajzok, festmények már előrevetítették a művészlámpákat, melyek megvalósítására a fiatalember fényképészként kereste meg a pénzügyi forrást. Münchenben kezdett festészeti tanulmányokba, majd Budapesten, a Mintarajziskolában Székely Bertalan, Lotz Károly keze alatt formálódott tehetsége. Olasz, francia, holland tanulmányutak következtek ösztöndíjjal, megfordult Párizsban, melynek hatása visszaköszön képein: ebből az időből maradtak fenn párizsi kirakatot, sőt tengerparti jelenet megörökítő művei. Fiatal,

szárnyait bontogató művészként bibliai témák felé is fordult. Aki a teljes munkásságát tanulmányozza, bizony megdöbbentő felfedezéseket tehet a művész későbbi témaválasztásainak ismeretében!

Korán jöttek a szakmai sikerek Koszta életében: amit maga is az egyik legnagyobbnak tart, az, hogy 1917-ben az Ernst Múzeumban rendezett csoportos kiállításon két nap leforgása alatt 63 képét vették meg. A rangos eseményről még Szinyei Merse Pál is Koszta-festmény büszke tulajdonosaként távozott. Hazatérők című nagy formátumú alkotásával a nemzetközi szakmára is komoly hatást gyakorolt, első kiemelkedő sikerét aratta vele. Az évek során sok más elismerés mellett az 1929-es barcelonai világkiállítás arany - és bronzérmét is elnyerte. Külföldről hazatérve Nagybányán, majd Szolnokon is meghatározó élmények érték művészkörökben, magával hozva a plain air festészet és az Alföld iránti felfokozott érdeklődést, tiszteletet. Alföldi vándorlásának vége egyúttal a művészi kiteljesedést is elhozta Koszta munkásságában. Az 1910-es évek elején már befutott művészként érkezett Szentesre, s azonnal rátalált egy műteremre, ahol rövidesen berendezkedett. A kitüntetett figyelem, a díjak háttérében vidéki visszavonultságban alkotott a „zsémbes festő”. Akik emlékeket őriztek róla, bizony így, nem a leghízelgőbb jelzővel illették a szívében a székelyek konokságát is elhozó embert.

Ha azonban belegondolunk, a kettő kiegészíti egymást, és egymás nélkül nem létezne: nincsenek a díjak, nincsenek szakmai szuperlatívuszok, ha Koszta nem ezen a helyen, a képein megjelenő alakok közelében él. Képeinek karakterét meghatározta a táj, a benne élő és munkálkodó ember, a drámaiság, a színek birodalmát jelentő tanya, ahogyan a paletta mellől Koszta megfigyelte.

Szentes művészeti élete a 20. század első felében

Koszta József szentesi tevékenysége kezdetén a városban már a művészet több területén pezsgő élet működött. Virágzott a történeti festészet, tehetséges alkotókkal, ahogyan az egyéniségek megjelentek a szobrászat terén is, de a színháztársaság nagy alakjai között is találhattunk már addigra néhány jeles személyt.

A város képzőművészeti életében a kiegyezést követő évtizedek és a polgárosodás hozott új lendületet. A művelt réteg a művészeti irányzatok értőjévé, nemegyszer gyakorlójává vált, de kezdett elterjedni a művészek anyagi támogatása is.

Míg a városháza falait a város által felkért neves kortárs festők műveiből egy történelmi arcképcsarnok díszítette, addig a vagyonos, jómódú szentesi családok országos hírvű mesterek

műveit tették lakásuk kiemelt helyeire. A műértő és mecénásként fellépő közéleti emberek között említhetjük dr. Csergő Károly alispánt, dr. Nagy Sándor főispánt, de műgyűjtő volt a Cserna, a Zsoldos, a Mátéffy család, s ide sorolható a teljesség igénye nélkül dr. Péter Ernő ügyvéd, dr. Székely Alfréd és dr. Kun Andor orvos és a város ismert fotográfusa, Fridrich János is.

1910-ben jelentős képzőművészeti esemény helyszíne volt a vármegyeháza díszterme: a Nemzeti Szalon első kiállítását tartották Szentesen, melyen a helyi művészek is bemutatkozhattak.

A város képzőművészete a 19. század végére már lehanyagló történeti festészet művelőivel indul, igaz, többen országos hírűvé váltak, főleg ifj. Kiss Bálint (1802–1868) és Hegedűs László (1870–1911) festőművészekről írhatjuk ezt. A történeti festészetet követő időszakot olyan nevek fémjelzik, mint Lakos János Pál (1883–1920), a modern művészetet pedig a keramikus Jakó Géza (1886–1943), a festő Zolnay Géza (1886–1965), Kováts Károly (1875–1945). Ebbe a miliőbe érkezett Koszta. A szobrászat terén mondhatni világszerte elismertségre tett szert Csúcs Ferenc (1905–1999), országosan ismert volt Koncz Antal (1884–1957), Örkényi Strasser István (1911–1944). Szintén jó hírű grafikus volt Drahos István (1895 – 1968), aki elsősorban ex-libriseiről ismert.

A fényképezet iparágában írta be nevét Szentes történetébe Fridrich János (1874–1959), Edelényből származó fotográfus, azonban a helyi képzőművészek egyik mecénásaként is ismert volt, s nem mellékesen ő maga is rendelkezett festő, rajzoló hajlammal, kifinomult, egyedi látásmóddal. Kosztával munkakapcsolatot ápolt, a festő összes művét üvegnegatívra rögzítette, rendszeresen őt és más alkotókat is ellátott művészi előképekkel.

A múzeumban 2006-tól 2018-ig álló gyűjteményes tárlat mutatott be egy válogatást a helyi alkotók kiemelkedő munkáiból, ez az anyag jelenleg fizikai valójában már nem látogatható, azonban digitális múzeum formájában szó szerint minden részletében megtekinthető, a terem körbefényképezve a legmodernebb technikával a www.netmuzeum.hu oldalon, amelynek köszönhetően a múzeum szándéka szerint sokkal több érdeklődőhöz eljuthat.

„Kenyni muszaj” – Szentes hatása Koszta művészetére

Vége szakadt a nagy, európai tanulmányutaknak, kellett egy hely, ahová haza lehet térni. 1911-et mutatott ekkor a kalendárium. Koszta évek óta kereste, hol telepedhetne le élete párjával, s az Alföldön, de nem Szolnoknál találta meg ezt a helyet, ahogy az várható lett volna. Tovább

kocsizott délnek, s Szentes, egy kis mezőváros határában, a berekháti városrészben akadt rá véletlenül egy műteremnek látszó tanyára. Egyezkedni kezdett a tulajdonossal, még hozzá Szentes korábbi polgármesterével, dr. Lakos Imrével. Az ő öccsének, a tragikusan fiatalon elhunyt Lakos József Pálnak készült a műterem eredetileg, így azonban - mivel az adás-vételt gyorsan nyélbe ütötték - a lehető legjobb kezekbe került. Be is rendezkedett a festő a házban és a hozzá épült műteremben. Pályadíjaknak köszönhetően újra és újra felkerekedett külföldre, legelőször Olaszországba, majd Belgiumba. Aztán komolyan munkához látott, a Múcsarnokban majd az Ernst Múzeumban is sikeres kiállításai voltak.

Közvetlen környezete lett innentől a fő témája. A Berekhát, a putri, a malmos képek, ma már mind mementók – Koszta idejében kiváló „célpontok” voltak festészeti szempontból, mégis, ezt a tájat és sajátosságait egyedül ő vitte vászonra a maga teljességében, szépségében. A témából erőteljes, magas hőfokon izzó alkotások születtek, megteremtve, szépen-lassan kiérlelve az alföldi piktúra egyik jeles képviselőjét. Fokozottabban kezdett foglalkozni a természetben adódó fényhatásokkal. Az erős érzelmi azonosulás is szükségképpen hozzáadódott Koszta egyéni hangú festészetének beéréséhez.

Az 1917-ben az Ernst Múzeumban rendezett csoportos kiállításon élete nagy sikerét élte meg: minden művét eladta. Az év végén a Kukoricatörők című festményével elnyerte az újonnan alapított Wolfner-díjat. 1929-ben arany-és bronzérmeket is nyert a barcelonai világkiállításon. Rangos szakmai elismerések az egyik oldalon, önként vállalt magába zárkózás, elszigeteltség a másik oldalon. A szentesi sajtóban sokáig visszhangtalan maradt Koszta művészi sikerszériája, miközben országos lapok munkatársai látogatták meg tanyáján. A fővárosi képtárak és művészvilág annak ellenére befogadta, hogy egyre inkább eltávolodott attól a miliőtől, külsőségekben és gondolatvilágában is mind inkább vidéki gazdára kezdett hasonlítani, fejkendős feleségével. Ő pedig újságírói kérdésekre meg is válaszolta, miért választotta otthonául a szentesi vidéket a zajos fővárossal szemben. „A tanya az más... Az az én világom. Az a színek birodalma. De itt csak falak vannak... És emberek.”

„Csak itt érzem magam jól. És csak itt tudok igazán dolgozni. Annyira magáévá tett és áthasonított a magyar föld varázsa, hogy talán élni se tudnék már nélküle és képeim, amelyeket itt alkottam, talán a magyar tájhangulat kifejező erejével képesek annyira hatni, mint azt a külföldi elismerésekből látom. S hogy speciálisan miért lakom épen Szentesen, arra csak azt mondhatom, hogy ez az a táj, mely leginkább és legegységesebben viseli magán a magyar fajiságot, a magyar táj jellegzetességeit.”²

A szentesi emlékezet, az anekdoták szinte kivétel nélkül a mogorva, már-már antiszociális emberként hozzák elénk alakját, az ízig-vérig székely embert, aki azonban szívesen ücsörgött a

Petőfi Szálló kávéházi asztalainál, beszélgetett a fiatalokkal, sok művelt emberrel volt módja találkozni, de a fizikai és lelki kielégülést a festés jelentette számára. „...ami a fő, pingálhat az ember 'bis zur Bewusstlosigkeit' (ájulásig)!”³ Az életét a festés jelentette, belső szükségletét a maga módján így fogalmazta meg: „Kenyni muszáj!”⁴ A szabadban, természet után festő Koszta a Szentés környékén élő, kemény fizikai munkát végző emberek felmagasztosított ábrázolásával ért el művészete kiteljesedéséhez.

Fridrich János: Koszta József a szabadban fest (háttérben Annuska), fotóreprodukció: KJM

Annuska, a múzsa

A Koszta házaspár élete és halála

Azt írhatnánk, Koszta haláláig hű társa volt Szeifert Anna, a bajai erdész lánya, aki 17 éves volt megismerkedésükkor, épp feleannyi, mint a festő. Ez a megállapítás minden bizonnyal helytálló is lett volna, azonban a feleség néhány hónappal korábban hunyt el. Mindketten betegeskedtek már. Képekről tudjuk, életük végére a valamikor törékeny alkatú, fitos arcú, jellegzetes apró kontyot viselő lány az évtizedek során teljesen hozzáöregedett Kosztához. A felsorolt külső jegyek az 1899-es Csigabiga című festményen már megjelennek, onnantól visszatérő figurája a Koszta-képeknek. A festő művészetének egy sajátos irányvonalát képzik az Annuskáról készült

művek. Lírai alkotások ezek, melyek nem a hagyományos értelemben vett portrék, a címadások is ezt tükrözik, inkább hangulatok, lelkeségek kifejezői. Annuska a legtöbb képen profilból szerepel, de a Gondokba merült című festményen szemből látjuk. Szép példája még mester és műzsája intim kapcsolatának az Annuska, hajában virággal, az Annuska tükör előtt virággal (mindkettő 1910 körül), a Nő a tájban (1907 körül), de kontúrja ismerős a művész minden olyan képéről, amelyen mezei munkások, kukoricatörők, vízfordó lányok tűnnek fel.

Több évtizede tartó közös életüket 1927. május 30-án házassággal tették hivatalossá. A hű feleség Kosztával tartott külföldi útjaira is, idehaza pedig igyekezett megkönnyíteni a nehéz természetű férje művészi és magánemberi vívódásait. Kosztáék 1922-ben vásárolták a Várfokon lévő tanyát, ahol egészen a 40-es évek közepéig éltek. A teleket viszont sokszor a városban töltötték. 1944 októberében elérte lakóhelyük közelét a második világháború. A városon átvonuló Vörös Hadsereg és a német csapatok között heves összecsapás alakult ki a tiszai átkelőhelyekért. A betegeskedő, idős házaspár kórházba került. A következő év májusában az időközben hadszíntérré változott és lakhatatlanná lett tanyájukról beköltöztek a városba, a Zrínyi utca 2. alatti házba. Koszta a festésből merített erőt. 1948. március 15-én, az újonnan alapított Kossuth-díj első kitüntetettjei között volt a művész, a díj ezüst fokozatát kapta meg. Még abban évben, októberben a Nemzeti Szalonban rendeztek 98 képéből álló kiállítást, egyben életének utolsó szép felvonásaként.

Amerikából került a szentesi múzeumba – dr. Szabó János József korábbi igazgató közvetítésével - Debreczeni József adományaként 2010-ben Koszta Kossuth-díjának, valamint a barcelonai világkiállításon elnyert bronzérmének oklevele. Az adományozó felidézte, hogy annak idején nagybátyja, a város adóügyi osztályának vezetője, dr. Vajda Imre fogadta be a művészt és feleségét a Zrínyi utcai házukba. Koszta egy trágyás talicskán tolta be a városba, amijük maradt. Kosztáék az utca felőli szobát és konyhát bérelték, az udvar felől az akkor érettségiző diák Debreczeni József lakott a családjával, középen pedig Vajdáék. 1956-ban disszidáltak, az említett dokumentumok a családi hagyatékból kerültek elő. Magának a Kossuth-díjnak a hollétéről viszont semmit sem tudott Debreczeni, azt mondta, soha nem látták.

Kossuth-díj oklevele fotó: KJM

Az idős festőművészt már évek óta kínozták gyomorbántalmai. Felesége, aki szintén betegséggel küzdött, 1948 novemberében végrendeletet tett, melyben 20 festményt a Szépművészeti Múzeumra, négyet a szentesi múzeumra kívánt hagyni. Hosszadalmas bonyodalmat, pereskedést is okozott azonban, hogy a következő év február 2-án bekövetkezett halála után Koszta magának akarta fenntartani összes képe tulajdonjogát. Azzal a kitételrel hagyta műveit a városra, hogy halála után itt helyezték őt örök nyugalomra, s a mindenkori polgármester gondoskodjon sírjáról.⁶ „Koszta József, az elhunyt nagy festőművész hátramaradt képeit ideiglenesen a szentesi múzeumban helyezik el. 29 örökértékű festmény maradt hátra Koszta József után s tervbe vették, hogy ezeknek a műveknek méltó elhelyezésére külön Koszta elnevezésű termet létesít a város.”⁷

Koszta a gyógykezelése miatt Budapesten töltötte utolsó napjait, a Korányi Sándor utcai kórházban (ma Semmelweis Egyetem I. sz. Belgyógyászati Klinika) távozott az élők sorából 1949. július 29-én. Tévhit, hogy az akkori városvezetés nem vett részt a szertartáson. Erről tanúskodik egy korabeli újságcikk. „Tegnap temették az Alföld festőjét, az Alföld nagy szerelmesét, Koszta Józsefet. Az egész ország gyászolja nagy halottját s különösen Szentes dolgozóinak áll közel a szívéhez, mert azon kívül, hogy képeihez a témákat innen merítette öreg korának legtöbb idejét is Szentesen töltötte. Szentes dolgozói, mint élőt nagyra becsülték Koszta Józsefet és fájó szívvel búcsúznak tőle temetése alkalmából. A polgármester a város képviseletében Budapestre utazott, hogy részt vegyen a temetésen s elvigye Szentes dolgozóinak búcsú szavát és azt, hogy Koszta József meghalt, de lelke művein keresztül élni

fog továbbra is”.⁸ Koszta feleségét Szentesen temették el, őt pedig a fővárosban, a Kerepesi úti temetőben, de 2008. október 25-e óta közös sírban nyugszanak a szentesi Kálvária temető díszparcellájában, a város díszpolgárai, nagyjai mellett.

Koszta hatása az őt követő nemzedékre

Tokácsli Lajos az a művész, akit személyesen Koszta József indított el a pályáján, s munkássága szorosán magán viseli mestere hatását. Egészen fiatalon elkezdett érdeklődni a festészet iránt, tehetségének hamar híre ment a városban. A döntő lökést a Kosztával történő találkozása jelentette: 1935-ben a fotográfus, és a festőművésszel jó kapcsolatot ápoló Fridrich János társaságában felkereste berekháti műtermében. A mester nem adott azonnal véleményt a fiú rajzait látva, másnap azonban kijelentette, hogy tehetségesnek tartja, ám azt is javasolta neki, hogy még legalább egy évig képezze magát, és csak azután jelentkezzen a főiskolára. Tokácsli mégis megpróbálkozott az Országos Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskolán, de sikertelenül. A következő évben viszont már felvételt nyert. A főiskolai évek alatt a nyári szüneteket Szentesen töltötte, kapcsolatot tartva Kosztával is. Az egyik látogatásakor az idős mester azzal búcsúzott: „Fiatalember, tanuljon meg jól rajzolni, majd én kezébe adom önnek az ecsetet.” Büszkeséggel töltötte el Tokácslit, hogy Koszta a szárnyai alá vette, sőt többször viszonzta is a látogatást a főiskolán.⁹ Tokácsli tanulmányai után hű maradt a városhoz, több önálló tárlatot is rendezett, képeinek témáját is szülővárosa adta. Művészetében Koszta útját járta, kiállított a mesterről elvezett múzeumban is, sőt 1975-ben a Koszta József Emlékérmét is elnyerte.

1997-ben a képviselő-testület Tokácsli Lajosnak ítélte a Szentes Város Díszpolgára címet. Posztumusz újabb elismerés érte 2010-ben: a festőművész születésének 95., halálának 10. évfordulója alkalmából rendezett emlékkiállítás idején a Városi Galéria felvette Tokácsli Lajos nevét.

Tokácsli – és Koszta nyomdokain sok amatőr és művésszé érett festő halad. Közéjük sorolható Bényi László, egy Koszta-monográfia szerzője is. A helybeliek sorában a Tokácslit mesterének valló Bíró Jenő (1937-2012), illetve Berkecz István (1944) a kiváló példája annak, hogyan lehet a kései utódoknak vászonra vinniük Koszta szellemiségét, sőt, utóbbi, a festőművész és dekoratőr több grafikát is készített már Koszta ihletésére, megörökítette műtermét, rajzolt Koszta-ex librist, és nem mellesleg a múzeum emblémáját is ő tervezte. Kosztát tartják továbbá mintaképüknek a Tokácsli Lajos Képzőművészeti Kör tagjai is, de a Paletta Alkotókör tagjaira is erős hatást gyakorolt realista stílusa. Szinte nincs olyan a

festészetet különböző szinteken művelő ember Szentesen, aki számára ne Koszta lenne a „kályha”.

Koszta József szellemi örökségének ápolása

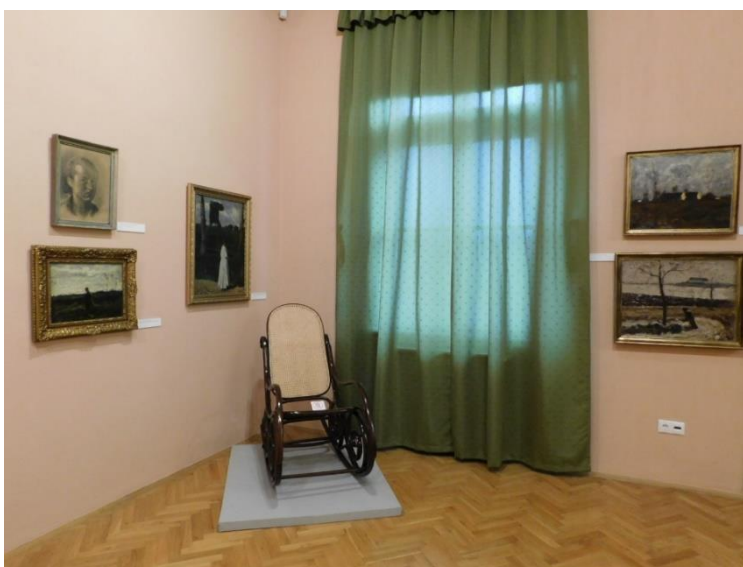
Koszta Józsefnek kultusza alakult ki a tájon, ahol egy kicsit túl élete delén otthonra talált. A művész szelleme tovább él, mélyre gyökerezik, el nem idegeníthető többé a szentesi kultúrától.

„Munkássága lényegét tekintve összhangban áll azzal az európai kultúrában egyre erősödő törekvéssel, amely egy-egy táj értékeinek megbecsülését és továbbéltetését tűzte ki céljául. Ezáltal a huszadik századi művészet általánossá vált univerzalizmusa mellett a helyi értékek újrafelfedezésével kívánják gazdagítani az egyetemes művészetet. A kortárs szellemi életben regionalizmusként foglalják össze az ezirányú törekvéseket” – fejtette ki Dömötör János művészettörténész.¹⁰ A kulcsszó, amit keresünk tehát a helyi identitás erősítése, a helyi értékek megőrzése, egyfajta lokalitás. Koszta művészetét a szentesiek a magukénak akarják tudni, ennek kifejezésre juttatására számos kézzelfogható és elméleti példát egyaránt találunk.

Kultuszát, megbecsültségét jelzi, hogy a városban utcát is neveztek el róla, egy általános iskola és a múzeum is a nevét viseli. A Koszta József utca a város északi részén található, a Kossuth Lajos utcát és az Attila utat köti össze, régen itt vásártér működött. Annak a déli részén létesült házsort 1962-ben nevezték el a művésztől. A szomszédos utcában, egykori lakhelyén emléktáblát helyeztek el 1969-ben (Zrínyi utca 2.), nem messze onnan, a városi könyvtár előtti kis téren domborműves alkotás is őrzi emlékét (Borsos Miklós, 1969).

A Szentes Kertváros nevű városrészében lévő általános iskola (Köztársaság utcai Ált. Isk.) az 1992-93-as tanévben vette fel Koszta József nevét. Az intézményben kialakítottak egy Koszta-emléksarkot, valamint az évente megrendezett Koszta-festőversennyel is őrzik a névadó emlékét.

A város múzeuma 1951 óta viseli a Kossuth-díjas festőművész nevét. A hagyatékából összeállított első állandó kiállítását 1965-től láthatta a közönség, még a József Attila utcai épületben. Az 1974-es, újabb állandó tárlatot Szuromi Pál művészettörténész rendezte, ennek helyszíne már a Széchenyi-ligeti épületben volt. 2006-ban a múzeum a volt megyeházára költözött, az emeleten kialakított kiállítótérben kapott helyet az újabb állandó Koszta-tárlat, Hornyik Sándor rendezésében. A jellegzetes, sötétzöld falú teremben 26 alkotását állították ki, A szentesi táj Koszta ecsetjével címmel.

Állandó Koszta-kiállítás a Koszta József Múzeumban, fotó: KJM

2015-ben újult meg a tárlat, 31 alkotással. Akik már számtalanszor látták, azok számára is új megvilágításba helyezi a festőművész képeit a felújított állandó kiállítás. A zöld falú Koszta-teremben egy évvel korábban az alföldi piktúra másik jeles alkotója, Tornyai János mutatkozott be a szentesi közönségnek, s a Tornyai-tárlat időszakában elképzelés született arról, hogy megújult formában, új felfogásban térjen vissza a helybeliek kedvelt művésze. Új falszint is kerestek: a mályvából induló, a fekete fokozatos csökkentésével elért terrakotta árnyalat a lehető legjobb megoldásnak tűnt. Ezen a felületen igazán élnek a képek. Sipos Anna művészettörténész új koncepciót valósított meg a falakon. Egyrészt addig raktáron lévő Koszta-képek kerültek kiállításra, valamint két alkotást kapott kölcsönbe a múzeum a Magyar Nemzeti Galériából, az egyik a festő anyját ábrázolja. Oda került közvetlenül az apa portréja mellé, mely eddig nem volt része a tárlatnak. Szintúgy újdonság az az életnagyságú rajz, melyet Koszta a pályája elején, valószínűleg az 1890-es években készített. Akkoriban még próbálkozott vallásos témákkal, ezt mutatja ez a Krisztus-ábrázolás is. Az intézmény Koszta-gyűjteménye főleg az érett mester alkotásaiból áll, a megújuló kiállításon nagyobb szerepet kapnak a korai, világosabb színvilágú művei. A tárlat rendezője a képek elrendezésében az alkotó művészi fejlődését igyekezett megjeleníteni, csoportokat képeznek a hasonló ecsetkezeléssel készült festmények, a virágcsendéletek, a tájban dolgozó, nőalakos képek - harangozta be a Szentesi Élet városi hetilap cikke.¹¹

Több nagyszabású időszaki kiállításnak is otthont adott a múzeum: 2006-ban és 2011-ben köz-és magángyűjteményekben lévő képeiből született egy-egy igényes anyag, a látogatók elé tárva rejtőzködő Koszta-képeket is.

Szentes büszkeségének, az alföldi iskola egyik mesterének műveit természetesen más városokban is szerették volna bemutatni, 2014. március 30-án Hódmezővásárhelyen az addigi legteljesebb Koszta-időszaki tárlatot nyitották meg, 150 alkotásának bemutatásával, miniszteri megnyitóval: Balog Zoltán, az emberi erőforrások minisztere ajánlotta az alkotásokat a közönség figyelmébe.

Kecskeméten a Bozsó-gyűjtemény volt a házigazdája Koszta gyűjteményes kiállításának 2013-ban.

A budapesti Várkert Bazárban 2016 tavaszán kísérte komoly érdeklődés Koszta műveit. 2019. január 21-március 31. között a makói József Attila Múzeum rendezett gyűjteményes Koszta-kiállítást. A szentesi múzeum minden esetben műtárgykölcsönzéssel járult hozzá a tárlatok sikeréhez.

Születésének 150. évfordulója évében a 2011-12-es tanévet a múzeum Koszta József emlékének szentelte. Az emlékévben számos programot felsorakoztattak, benne időszaki kiállítással, előadásokkal, kerékpártúrával, múzeumpedagógiai foglalkozásokkal.

A múzeum jelenlegi bejáratánál az idős mester portréja köszönti a látogatót, Gink Károly fotóművész fényképe az utolsó, amely Kosztáról készült.

Gink Károly: Koszta József 88 éves, 1949

Két civil szervezet, a Tájak-Korok-Múzeumok Koszta Klubja, az Együtt Szentesért Egyesület, valamint Szentes Város Önkormányzata közös erőfeszítéseinek köszönhetően a Budapesten elhunyt, és évtizedeken át méltatlan helyen, egy, a nevét viselő sírhelytől távolabb eső sírba temetett Koszta József és felsége, a Szentesen elhantolt Szeifert Anna dízsírhelyet kapott a szentesi Kálvária Sírkertben. Újratemetésükre 2008. október 25-én került sor ünnepélyes keretek között.

Az évtizedekkel ezelőtt leégett várfoki Koszta-tanya helyén 2017-ben a múzeum kialakított egy emlékhelyet, az avatásra közösségi kerékpártúrát szerveztek. Koszta József festményei ma is megtalálhatók számos szentesi lakás falán.

A fejezet végén engedjék meg egy észrevétel, nevezhetjük óhajnak: a Kossuth-díjas festőművésznek méltó helye lenne a Szentesi Települési Értéktárban is. Ez a gyűjtemény az önkormányzat területén fellelhető nemzeti értékek adatait tartalmazza. Jelenleg a következők tartoznak bele: Rózsa Naspolya, a Kálvária-domb és épített környezete, a Széchenyi-liget és épületei, Megyeháza, a Petrák-krónika, a szentesi feketekerámia, a Szentesi Református Eklézsia Históriaja I.-II., a Református Nagytemplom és környezete, Hősök erdeje, Olimpiai

tölgy, Vasúttörténeti Alapítvány Szentesi Motorgarázs Gépészeti Gyűjteménye, Kovács Ivánné népi bútorfestő, népi iparművész zsűrizett alkotásai, Szenyéri Dániel és Zöldi Lászlóné tekerős zenészek.

Tartozott a város ennyivel Kosztának

Kosztá József Kossuth díjas festőművész földi maradványainak hazahozatala és újratemetése

Az újratemetés méltó kegyeleti aktus. Egy közösség, legyen az egy egész ország, vagy akár csak egy csoport, ezáltal is kinyilváníthatja egy személy iránti ragaszkodását, megbecsülését, sőt saját elődei múltbéli hibái korrigálásaként is felfogható. Akkor kerül sor a rehabilitálás ilyen módjára, ha egy közösség úgy ítéli meg, hogy az elhunytat a múltban nem méltóképpen temették el, vagy nem azon a helyen alussza örök álmát, ahol az őt megilletné.¹²

A viharos magyar történelem egyik jellemzője, hogy a legnagyobb temetések zöme újratemetés volt. Tömegek lepték el az utcát II. Rákóczi Ferenc ceremóniáján 1906-ban, a fejedelem csontjait Törökországból hozták haza. Nagy Imre újratemetésén százezrek vettek részt 1989-ben, Mindszenty József szertartásán is tízezrek vettek a bíborostól végső búcsút 1991-ben. Az elhunytak a földből való kiemelésére és újbóli eltemetésénél van példa arra is, amikor valakit teljesen szabályosan, de az indokoltnál szerényebb körülmények között, a megérdemelnél kisebb tisztelettel helyeztek nyugalomba, mint József Attila tetemét Balatonszárszón. Szentesen is hasonló történt, bár Koszta Józsefet a fővárosi Kerepesi temetőben érdemei szerint, egy állami kitüntetésben részesült festőművésznek kijáró helyen temették el. A festő szentesi újratemetése 2008-ban egy szép példája volt az összefogásnak, a lokálpatriotizmusnak.

Hódmezővásárhely nagy művésze, Tornyai János szintén a természetelvű festészet kiemelkedő képviselője volt, és Kosztához hasonlóan őt is a budapesti Kerepesi temetőben helyezték nyugalomra 1936-ban. De még nem örök nyugalomra, mert csak 1985-ben válhatott azzá. A vásárhelyi városi tanács művelődési osztálya 1984-ben kezdeményezte Tornyai hamvainak hazahozatalát. 1985-ben megtörtént az exhumálás, majd Tornyai János és felesége hamvait díszsírhelyben helyezték el a vásárhelyi Kincses temetőben. Máté István szobrászművész készítette a bronzportrés síremléket, amelyet 1986 szeptemberében avattak fel.

Koszta Józsefet élete végére a legmagasabb állami elismeréssel, a Kossuth-díjjal is kitüntették, az állam a tenyerén hordozta. A díj alapításának évében, 1948-ban olyan „társaságba”, az első Kossuth-díjasok közé került, mint többek között Czóbel Béla, Major

Tamás, Bajor Gizi, Illyés Gyula, Ferenczy Béni, de ekkor kapott posztumusz elismerést József Attila és Bartók Béla is. Úgy tűnik, az állam holtában is ragaszkodott Kosztához, hiszen mint az alábbiakban kiderül, körülményes, hosszadalmas volt a hazahozatalának, újratemetésének engedélyeztetése a hivatalos szerveknél.

Kosztáé és felesége újratemetésének története újságcikkekben már publicitást nyert, valamint egy kiadatlan jegyzet formájában Balázs György dolgozta fel, de így összefoglalásban még nem jelent meg.

A szentesi múzeum új helyre, a volt megyeházára költözött 2006-ban, s így az állandó Koszta-kiállítás is megújult az év végére. Ez hosszú idő után újra módot adott cikkezni Kosztáról. Alig egy hónapra rá viszont megjelent egy olyan újságcikk, mely ráirányította a figyelmet egy érdekes, egyben megdöbbentő helyzetre.¹³ Ebből kiderült, a művész nevét tiszteletből felvevő Koszta Klub a Tájak-Korok-Múzeumok Egyesület szentesi tagcsoportja, melynek vezetője, Lantos Imre és társai 2005-2006 folyamán egy, az országos egyesület által kiírt belső pályázaton (Száz éve történt a településünkön) kezdtek dolgozni. Az akkoriban a múzeumban teremőr-pénztárosként munkába álló amatőr helytörténeti kutató és a csoport hasonlóan lelkes tagjai azt kapták feladatul, hogy a város történetéből dolgozzanak fel egy 100 évvel korábbi részletet, ám a kiírók hagytak pár évnyi időbeli csúszást. Lantosék az 1911-ben Szentesen letelepedő Koszta életének feldolgozásába kezdtek bele, nem a művészi, inkább magánemberi oldaláról megközelítve. Az anyaggyűjtés során bukkantak egy internetes írásra, mely szerint a festő síremléke a budapesti Kerepesi temetőben nem ott van, ahová eltemették, s ahová - tévesen - feljárt a város küldöttsége koszorúzni. 1999-ben a Budapesti Negyed című újság őszi száma a Kerepesi temetőről írt, itt felsorolta a temetőben található híres emberek nyughelyét, benne Kosztáéval: 35 parcella. 35-4-1: Koszta József (festőművész) 1861-1949 [1977]. (A 33-1-34. számú sírhelyen temették el, sírköve rossz helyen áll.)¹⁴

A nyomon elindulva 2006 decemberében Lantos Imre felutazott Budapestre, s a temető gondnokságán érdeklődve megtudta, 2005-ben a 35-ös parcellából, temetőrendezés miatt Koszta sírja visszakerült eredeti helyére, azaz a 33-as parcellába. Azonban erről senki sem tudott, a városi küldöttség is minden alkalommal a 35-ösbe járt megemlékezni, míg a holttest egy jeltelen sírban nyugodott. A hír igaznak bizonyult: a 33-as parcellában ráakadtak az eredeti nyugvóhelyre. Feleségével, Szeifert Annával egyazon évben, 1949-ben hunytak el, Annuska azonban a szentesi Kálvária temetőben nyugodott. Annuska sírja is látókörükbe került, s azt borzasztóan elhanyagolt állapotban találták. A klub egyik tagjával, Nagy Zsolttal rendbe tették a feleség sírját.

Az események láncolatát igazából az indította el, hogy dr. Széchenyiné Csergő Judit, a szentesi múzeum munkatársa, akit a városban az egyik leglelkesebb lokálpatriótaként jóformán mindenki ismer, véletlenül megakadályozta a feleség síremlékének felszámolását. Több mint 10 évvel korábban, amikor kiment anyukájához a temetőbe, arra lett figyelmes, hogy a művész feleségének a közelben lévő sírját munkások ássák. Csak közelebb menve látta, hogy nem sírrendezés folyt, ugyanis már a koporsónál tartottak. Mint kiderült, a katolikus egyház eladta a sírhelyet, másnap ott temetni akartak. Rögtön szólt Rózsa Gábor mérnök-muzeológusnak, a helyi értékek buzgó megmentőjének, s villámgyors közbenjárásuknak köszönhetően az egyháznál is belátták tévedésüket, nagy bonyodalmak után visszaállították a feleség sírját. Csergő Jutka Lantos Imrétől értesült a budapesti anomáliáról, így a két helyzet magában hordozta a megoldást: Kosztát haza kell hozni, s a feleségével közösen kell eltemetni. Mivel Jutka az Együtt Szentesért Egyesület vezetőségében is betöltött szerepet, a téma fontossága gyorsan városi szintre emelkedett. Olyannyira, hogy már a 2007. februári testületi ülésen dr. Bácskainé Fazekas Márta, az Együtt Szentesért Egyesület elnöke indítvánnyal élt Koszta József szentesi festőművész földi maradványának hazaszállítására. Ennek során elhangzott, a síremlék és a test hosszú ideig nem egy helyen voltak, a sírkövet visszahelyezték a holttest fölé, de az nem a festők parcellájában van. Rendelkezésre állt a végrendelet, melyből felolvasott. Ebben a művész rendelkezett festményeiről, azok elhelyezéséről. A 7. pontban ingatlant hagyott a város lakóira. A város mindenkori polgármesterére bízta sírjának gondozását is.

Felmerült a Pénzügyi Bizottság ülésén, hogy lehetnek-e leszármazottai. A végrendeletből ítélve már nincs leszármazott, akinek aggálya lehet a végrendelettel kapcsolatosan, állapították meg. A Mécses 2001. Bt. felajánlotta a földi maradványok exhumálás utáni hazaszállítását, újratemetését a feleséggel együtt.

A képviselő-testület 18 igen szavazattal az alábbi határozatot hozta: „Szentes Város Önkormányzata Képviselő-testülete támogatja Koszta József Kossuth-díjas festőművész földi maradványainak hazahozatalát és feleségével együtt a szentesi Kálvária temető dízsírhelyén történő elhelyezését.”¹⁵

Az egyesület, az önkormányzat támogatásával megtette a hivatalos lépéseket, kérelmezték az exhumálást és a földi maradványok kiadatását a kegyeleti bizottságnál, ám elutasításra talált a nemes ügy. „Az egyesület beadványa nyomán az önkormányzat képviselő-testülete elfogadta, majd beadta a kérelmet a kegyeleti bizottsághoz. A közelmúltban kiderült, a bizottság, benne az elnökükkel, Boros Péter volt miniszterelnökkel egyhangúlag elutasította a beadványt, mondván: megfelelő helyen fekszik Koszta József, s csak némi adminisztrációs hiba folytán volt évekig méltatlan helyen, egy félreeső parcellában. Ezt a hibát azonban 2005-

ben korrigálta a temető gondnoksága, akkor halottak napjára áthelyezték eredeti helyére, ahova mindenki abban a tudatban járt koszorúzni, hogy mindig is ott nyugodott a művész.

Kellemetlenül érintette a hír Csergő Juditot, aki két szempontot említ, amiért fontos lett volna, hogy a festő hazakerüljön. Egyrészt, az egész város összefogását lehetett tapasztalni: pénzbeli felajánlások formájában, a temetkezési szolgáltatás ingyenes közreműködésével, és egy kőfaragó mester gránittömb ajándékozásával segítette a nemes célt. Másrészt, a végrendeletben is olvashatjuk, hogy a művész annak fejében hagyta a városra a képeit, földjét, vagyonát, hogy a mindenkori polgármester és a lakók a sírjának megfelelően gondját viselik. Ezért gondolták azt, hogy meg kell adni Kosztának a végső kegyeletet. A tervezett dízsírhelyre, a feleségével együtt hantolták volna el, hogy szeretett városának földjében nyugodhasson. Csergő Judit abban bíz, ha van rá lehetőség, méltányosságot fog kérni az önkormányzat megfelelő dokumentumokkal alátámasztva. A már befizetett pénzzadományokról azt mondja, azokat - ha véglegesen meghiúsul a terv - természetesen visszautaltatják a bankkal, mert csak erre a célra használhatják fel. Addig is, várják a bizottság hivatalos indoklását - mely még mindig nincs a kezükben -, s csak azután teszik meg a szükséges lépéseket”- írta a városi hetilap.¹⁶

A kellemetlen hír voltaképpen várható volt, ugyanis a Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság nem szokott ilyen ügyekben kedvező elbírálást hozni. Ám volt egy kiút: amennyiben a család kéri a kiadatást, azt nem szokták elutasítani. A megyei napilap munkatársa, Balázi Irén is szívügyének érezte, hogy révbe érjen az újratemetés szándéka. Egy cikkében megosztotta a nyilvánossággal: „..... A szentesiek kérelemmel fordultak az ügyben a Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottsághoz. Ez a grémium a kormány tanácsadó-testülete egyhangú szavazással úgy döntött: nem adja ki Koszta maradványait. A kegyeleti bizottság titkára, Radnainé Fogarasi Katalin lapunknak azzal indokolta a döntést, hogy Koszta József nyughelye a nemzeti sírkertben örökös védelem alatt áll. Nemrégiben egymillió forintot költöttek a sírja rendbetételére, amit a szentesiek vitatnak. Kiderült továbbá: önkormányzat kérésének sohasem adtak helyt. Elmondta, ha a család fordul hozzájuk kérelemmel, azt nem szokták elutasítani.

Lapunknak sikerült felkutatni a fővárosban élő Koszta Erzsébetet, a Lux-Text Kft. ügyvezető igazgatóját. Az ő nagyapja és Koszta József édesapja testvérek voltak. Az igazgatónő azt is tudja, hogy egy utcában laktak Brassóban. Egyébként már felvették a kapcsolatot a család erdélyi tagjaival is. Koszta Erzsébet elmondta, hogy meglelégedéssel vennék, ha Szentesen dízsírhelyen nyugodhatna Koszta József a feleségével együtt. Egyébként már a családfát is kutatták, és ha szükséges, dokumentumokat is beszereznek a nemes cél érdekében.”¹⁷

Az újabb nekifutást még komolyabban vették, több okiratot is mellékeltek az új beadványhoz: a Koszta-házaspár végrendeleteit, a családtagok támogató javaslatát, illetve dr. Dömötör János művészettörténész, a Tornyai János Múzeum és a Koszta József Múzeum volt igazgatójának levelét, melyben művészettörténész szemmel vont párhuzamot Hódmezővásárhely festőjének, Tornyainak hazai földben történő elhelyezéséről és a szentesiek ez iránti kérelméről Koszta esetében. Az egyesület kérte a lakosság türelmét, bízva abban, hogy ezúttal a város akaratával megegyező döntés születik.¹⁸

Koszta Erzsébet örömmel értesült a hazahozatal szándékáról, a család támogatását is biztosítva. Mellékeltek a kérelemhez az igazgatónő nagypapájának, Koszta Istvánnak és édesapjának, Koszta Tibornak a korabeli keresztleveleit. Ezekkel igazolták a festőművésszel való rokonságot. A városnak megküldött támogató javaslatot Koszta Erzsébet, valamint az édesanyja, özv. Koszta Tiborné, továbbá az unokahúga, Koszta Cindy írta alá. Ezeket a dokumentumokat és Koszta József végrendeletét is csatolta az önkormányzat a kegyeleti bizottsághoz küldött méltányossági kérelemhez.¹⁹ A bizottság 2007. november 14-i ülésén döntött a szentesiek kérelméről, méghozzá ezúttal pozitív elbírálásban részesítve azt. A tizenegy tagú grémium az új határozat meghozatalakor a festőművész hozzátartozóinak támogató levelét, és Koszta végakarátát vette figyelembe. Egyetlen kikötéssel éltek: Koszta József síremléke nem hozható el a Kerepesi temetőből. A kérelem beadói joggal reménykedtek, s az örömteli hír futótűzként terjedt a városban, a szervezőknek mindenki gratulált, ez is jelezte, a szentesi művészetpárolók és lokálpatrióták nagyon várták a pozitív döntést. Közben arról lehetett hallani, Szirbik Imre polgármester, aki országgyűlési képviselő is volt 2006-2010 között, személyesen is közbenjárt Boross Péternél, a döntést meghozó bizottság elnökénél: odasétált hozzá a Parlamentben, és tolmácsolta a szentesiek nagy vágyát a volt miniszterelnöknek.

Talán ez a kis gesztus is segített, mindenesetre a legnagyobb akadály elhárult, következhetett a két exhumálási eljárás, a festőművész és felesége esetében. Előbbit a Kerepesi temető területén, Annuskáét a szentesi temetőben végezték el 2008 őszének elején, dr. Széchenyiné Csergő Judit, az önkormányzat részéről Mihály Béláné és Lantos Imre jelenlétében.

Kosztá József exhumálása a Kerepesi temetőben, fotó: Lantos Imre

Kosztá József exhumálása a Kerepesi temetőben, fotó: Lantos Imre

Koszta József exhumálása a Kerepesi temetőben, fotó: Lantos Imre

Koszta hazatért

2008 őszére révbe ért a kezdeményezés, mely az előző év eleje óta húzódott. Az Együtt Szentesért Egyesület kezdeményezésére, a Tájak-Korok-Múzeumok Egyesület és az önkormányzat támogatásával sikerült elérni, hogy a város leghíresebb festőművésze, Koszta József a Kerepesi temetőből végleg hazakerülhet. Szentesre szállították földi maradványait. A csongrádi Máté István - Lantos Györgyi házaspárt kérték fel, hogy készítsék el a dízsírhelyre az emlékkövet. A sírkő gránitból készült.

Majd megjelenhetett a meghívó szövege, melyben olvasható volt, hogy a szentesi önkormányzat, az Együtt Szentesért Egyesület és a Tájak-Korok-Múzeumok szentesi szervezete október 25-én, szombaton 10 órára tisztelettel vár mindenkit Koszta József festőművész és felesége, Koszta Józsefné Szeifert Anna újratemetésére. A szentesi Kálvária temetőben beszédet mond Szirbik Imre polgármester, országgyűlési képviselő, közreműködik Mihály Béla, a Horváth Mihály Gimnázium irodalom- és drámai tagozatának és a Koszta József Általános Iskolának a tanulói.

Kosztá József és Szeifert Anna koporsója az újratemetésen, fotó: Lantos Imre

A különleges eseményen sokan személyesen megjelentek, s komoly nyilvánosságot kapott. Az egyházak képviselőiben Kovách Péter református lelkész és Serfőző Levente római katolikus plébános áldotta meg a koporsókat, a művész református, míg felsége katolikus lévén. Részt vett az újratemetésen Koszta több oldalági rokona, a kérelem kedvező elbírálását segítő Koszta Erzsébet és Cindy is. Koszta József és neje, Szeifert Anna illusztris „égi társaságba” került: a drámai tagozatot alapító legendás gimnáziumi tanár, igazgató Bácskai Mihály és Gujdár Sándor, az 1956-ban szentesi városi parancsnoki posztot betöltő díszpolgárok sírja közé, a díszparcellába.²⁰

Egy évvel később, 2009. július 29-én, Koszta József halálának 60. évfordulóján is megemlékeztek az új síremléknél, majd 2018-ban, az újratemetés 10. évfordulóján is ünnepséggel adóztak a város híres művészeinek munkássága előtt.

Kosztá József és Szeifert Anna síremléke a szentesi Kálvária temető díszparcellájában, Máté István és Lantos Györgyi alkotása, fotó: Lantos Imre

A szervezők a sajtón keresztül köszönték meg²¹ azok segítségét, akik munkájukkal vagy anyagi támogatással hozzájárultak az újratemetés megvalósításához, összesen mintegy 240 ezer forint gyűlt össze.²²

Függelék

Beleásta magát Koszta életébe, majd sírjának felkutatásába

Interjú Lantos Imrével

Méltatlan helyen volt évekig Koszta József síremléke, ezt derítették ki az egykori szentesi festőművész életét feldolgozó klub tagjai. A furcsa esetről Lantos Imrét (1965-), a Tájak-Korok-Múzeumok Egyesület (TKME) helybeli klubjának vezetőjét kérdeztük, aki közösség-szervező tevékenységével a város egyik ismert alakja. Aktív a helytörténeti kutatásokban, fényképezőgépével nem hiányozhat egyetlen városi kulturális eseményről, emléktábla-avatásról sem.

A TKME szentesi szervezete már a nevében is a város legjelentősebb, leghíresebb festőművészenek nevét viseli: Koszta Klub. Mint a vezető elmesélte, egy pályázat volt a mozgatórugója, egyszersmind a kezdete egy hosszú procedúrának, de ezt persze akkor még senki nem sejtette.

- Amire senki sem gondolt, vagyis hogy Koszta József máshol nyugszik, hogyan került az ön látókörébe?

- Azt, hogy mélyebben beleástuk magukat az erdélyi születésű, de városunk környékén letelepedett, itt ihletet találó művész életébe, egy, az egyesület által kiírt belső pályázat indokolta. Témája: mi történt a településünkön 100 évvel ezelőtt, viszont hagytak benne nagyobb időmozgást. Társaimmal az 1911-es dátumot választottuk, mivel abban az évben költözött Koszta József a város környéki tanyájára. Úgy gondoltuk, nem a munkásságát dolgozzuk fel, tekintve, hogy festészetéről már sok írásmunka született, számunkra érdekesebb feladatnak tűnt Koszta magánemberként való bemutatása. Anyaggyűjtés közben egy rövid cikket találtunk az interneten, mely szerint Koszta József síremléke a budapesti Kerepesi temetőben nem azon a helyen van, ahová el lett temetve. A 35-ös parcellában volt hosszú évekig, ennek próbáltunk utánanézni. Újabb adatra leltünk: 2005-ben a temető rendezési tervében szerepelt, hogy Koszta sírja visszakerül eredeti helyére, a 33-as parcellába. Azonban nem ide, hanem a 35-öshöz járt fel mindenki koszorúzni, megemlékezni, míg a holttest egy jeltelen sírban nyugodott

- *Az informálódást tett követte?*

- 2006 decemberében felutaztunk utánanézni. A hír igaznak bizonyult: a 33-as parcellában ráakadtunk az eredeti nyugvóhelyre. A temetőgondnokságon sem tudták megmondani a kettősség okát. Tanulságot nem vontunk le, pesti ismerősök révén próbáltuk kideríteni, hogyan alakulhatott ez így. Mindenesetre azt próbáltuk terjeszteni, hogy aki koszorúzni megy, a 33/I-es parcellában kell, hogy keresse Koszta sírját, nem messze Horváth Mihályétól. Azt rosszallottam, hogy a síremléken nincs feltüntetve, hogy Kossuth-díjas, pedig a festőművész az elsők között, 1948-ban kapta meg a rangos kitüntetést. Azért a fővárosban temették el, mert élete utolsó szakaszát már egy ottani szanatóriumban töltötte. Feleségével, Szeifert Annával egyazon évben, 1949-ben hunytak el. Egy tévhitet is szeretnék eloszlatni. Ugyanis Rózsa Gábor azt híresztelte, a város nem vett részt Koszta budapesti temetésén, de egy újságcikkből kiderítettem, hogy Szentes a legmagasabb szinten képviseltette magát.

- *A feleségét, Szeifert Annát viszont Szentesen temették el. Az ő sírjával mi volt a helyzet?*

- Annuska sírja is a látókörünkbe került, s azt borzasztóan elhanyagolt állapotban találtuk a szentesi Kálvária temetőben. A múzeum akkori munkatársa, dr. Széchenyiné Csergő Judit jelezte, hogy egy alkalommal, amikor kiment anyukája sírjához, arra lett figyelmes, a művész feleségének a közelben lévő sírját munkások ássák. Csak közelebb menve látta, hogy nem sírrendezés folyt, ugyanis már a koporsónál tartottak. Mint kiderült, a katolikus egyház eladta a sírhelyet, másnap ott temetni akartak. Rögtön értesítette Rózsa Gábor muzeológust, s a vége az lett, hogy az egyháznál is belátták tévedésüket, nagy bonyodalmak után visszaállították a feleség sírját. Azután sem volt gazdája a sírhelynek, ez is indokolta, egyben előrevetítette az újratemetés és a házaspár közös sírba helyezésének gondolatát.

- *A festő exhumálási eljárásának és újratemetésének egyik kezdeményezőjeként hogyan érintette az, hogy akadályba ütköztek?*

- A nem várt nehézségekről azt gondolom, az erdélyi származású festő épp azért telepedett le ebben az alföldi kisvárosban, mert nyugalomra, magányra vágyott. Ezért sem érttem a bizottságnak a médiában is megjelent indoklását, amivel a Kerepesi temetőben tartják Kosztát, mert hozzájuk semmilyen módon nem kötődik. A kegyeleti bizottság titkárától, Fogarasi Katalintól a Duna Televízióban az hangzott el, hogy üres lenne a temető, ha mindenki hazavinné halottaikat. Nem értem, más település emléket állíthat híres festőjének? Mint ahogy az

is nehezen hihető, hogy azt nyilatkozták le, a temető egymillió forintot áldozott a síremlék rendbetételére.

Szentes, 2019. május

A végakarát szerint cselekedtünk, azt hittük, simán fog menni

Interjú Dr. Széchenyiné Csergő Judittal

Az egyik leglelkesebb lokálpatrióta Szentesen dr. Széchenyiné Csergő Judit. Csergő Károly alispán lányaként 1940-ben született, s bár egészségügyi pályára került, a labor vezetőjeként is dolgozott, a közért való tenni akarás mindig is jellemvonása volt, talán a családi vonal okán. Egyszer azt mondta, ő nem tud kimenni sétálni a Kossuth térre, vagy leülni pihenni, mert mindig akad valami elintézni való, legyen az fontos kulturális ügy vagy ha az állatmenhelyen kell intézni sürgősen valamit. Vezetőségi tagja az Együtt Szentesért Egyesületnek. Évtizedeken át a szentesi múzeum egyik kiállítóhelyének, a Péter Pál Polgárháznak munkatársa volt, s ő gondozta a kórháztörténeti gyűjteményt is. Ő volt az egyik kezdeményezője annak is, hogy hozzák haza Koszta Józsefet.

- Milyen események hatására indult el Koszta hazahozatalának folyamata?

- Lantos Imre, egykori múzeumi munkatársam említette, hogy kutatómunkája után kiderült, Koszta József egy szélső parcellában fekszik, egy jelöletlen sír alatt, s ahová mi jártunk koszorúzni, ott csak a kő van. Egy díszsírhelyre tették át a felírást, mi pedig megnyugodva, hogy milyen szép helyre került, mentünk koszorúzni a múzeumi munkatársakkal. S amikor ezt én megtudtam, hogy ez így történt nagyon sok évtizedig a Kerepesi temetőben, felmerült az a gondolatunk, hogy akkor hozzuk haza. Egy nagyon fontos kritériuma volt az, hogy a végrendelete szerint – ami a múzeumi folyosón ki volt állítva – egyenes ági leszármazottja nem volt, s az is pontosan bele volt foglalva, kire mi mindent hagyott. Az is, hogy a városnak 29 képet adományoz, az is, hogy a szentesi földben szeretne nyugodni. Ez utóbbi olyan lényeges momentum volt, ami alapján elindítottuk a hazahozatalt. Egy civil szervezetnek vagyok a vezetője – Együtt Szentesért – amelyet bevonva, felkerestük az önkormányzatot, mert ez a hazahozatal csak team munkának az eredménye lehetett, hivatalosan és anyagi téren is. A kulturális osztály akkori vezetője, Mihály Béláné szintén mellé állt az ügynek, valamint Szirbik

Imre polgármester. Azt gondoltuk, simán le fog folyni a dolog. Első körben az önkormányzattal írtunk egy hivatalos kikérő levelet a Nemzeti Emlékpark igazgatóságának, hogy ilyen óhajunk van, ami egyezik Koszta József kívánságával. Természetesen erre egy elutasító levelet kaptunk, mivel nyilvánvalóan nagyon ragaszkodtak ahhoz, hogy ott maradjon Koszta József. Kellett a Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság hozzájárulása is, aminek az elnöke Boross Péter, egykori miniszterelnök volt. Onnan is elutasító választ kaptunk. Ezek után polgármesterünk többekkel személyesen ment el megkérni a kegyeleti bizottságot, hogy engedélyezzék, mert ez egész Szentes városnak a szeretetét, ragaszkodását és óhaját fejezi ki. Még egy akadályt gördítettek, hogy a Koszta rokonok is járuljanak hozzá az újratemetéshez. Sikerült az egyik oldalági leszármazottat megtalálni, akinek családja szintén nagyon örült, megadták az írásbeli engedélyt az újratemetéshez, és ott is voltak, nekik is, nekünk is öröm volt, hogy jelenlétük emelte az ünnepség színvonalát. Balázi Irén újságíró, akiről szintén szót kell ejteni, hetente, havonta tudósított a fejleményekről, s az ő segítségével sikerült őket megtalálni. Mindezek után megjött az engedély.

- Ezzel megkezdődhetett az érdemi munka?

- Többféle probléma merült fel. Az exhumálásnál nem engedélyezték, hogy a felkért szentesi temetkezési vállalkozó végezze el, hanem ők maguk, mintegy 110 ezer forintért, aminek megint csak egy hivatalos folyamata volt. Ide tartozik az, hogy mivel a civil szervezetnek pénze nem volt, az újságok révén egy gyűjtést indítottunk el, Szentes lakosságának segítségét kértük. Mindenki ingyen járult hozzá az újratemetés lebonyolításához, a temetkezési vállalkozó (Mécses Bt.) vállalta a hazaszállítást és a szertartást. Meg kellett vennünk az ún. csontkoporsót, ez egy körülbelül egy méterszer egy méteres nagyon szép láda. Kettőt kellett beszereznünk, mert az volt a terv, hogy a város által adományozott díszsírhelyre kerül Koszta és a felesége. Tehát felmerültek költségek, amellet, hogy nagyon sokan ingyen végezték munkájukat. Csak megköszönni tudom a lakosoknak azt a lelkesedését, amivel ki kétezer, ki ötezer, ki húszezer forinttal járult hozzá a költségekhez. Az Együtt Szentesért Egyesület bankszámláján teljesen elkülönítve tartottuk ezeket számon az adományokat, hogy el tudjunk vele számolni. Körülbelül 240 ezer forint gyűlt össze, ami példaértékű, és tudtunk belőle fedezni bizonyos költségeket.

- Koszta József mellé szerették volna temetni a feleségét, Annuskát is. Hogyan jött a kettős temetés gondolata?

- A fővárosi exhumálás után került sor a feleség, Szeifert Anna földi maradványainak kihantolására, ez idehaza zajlott. Az a története, hogy itt a Kálvária temetőben a kis templomtól nem messze volt a sírhelye, az én anyukámnak körülbelül 5-10 méterre van onnan a sírja, s igaz, nem vagyok gyakran temetőbe járó, de pont akkor voltam kint, amikor láttam, hogy Kosztáné sírjánál munkások pakolnak. Mivel mi már többször rendbe tettük azt a sírt, hiszen embermagasságú gaz borította, gondoltam, ezek szerint a város rendbe hozatja. Igen ám, de amikor közelebb mentem, akkor látom, hogy teljesen ki van ásva a sír, már a koporsónál tartanak. Megkérdeztem, mi történik, kiderült, másnap temetés lesz, az egyház eladta a sírhelyet, s bár a munkások tudták, kiről van szó, a kapott feladatot el kellett végezniük. Rohantam be a városba, sorban a kulturális osztályra, a múzeumba, az egyházhoz, mindenkinek szóltam. Igaz, nem volt megváltva a sír, de hát Koszta Józsefné sírjáról volt szó! Leállítottuk a sír felszámolását, egy ilyen véletlen folytán. Ez nem az érdemem, ha egy napot kések, vége van Szeifert Anna sírjának. Miután sikerült megmenteni, jött a gondolat, hogy férjével együtt legyenek eltemetve a város által adományozott dízsírhelyen.

- *Hogyan emlékszik vissza a várva-várt eseményre, két éves küzdelem után?*

- Az újratemetés nagyon-nagyon szép volt, méltóságteljes, igazán sokan voltak kint, vettünk száz mécses, kitettük meggyújtva a ravatalozó mellé, majd a koporsókat papok által megáldva indultunk mécsesekkel a kézben a dízsírhely felé, ahol örök nyugalomra helyeztük Koszta Józsefet és feleségét. Ennek már több mint tíz éve, tavaly megemlékeztünk erről a szép eseményről, az is nagyon szépen sikerült, a múzeum részéről is volt egy méltató beszéd, évente viszünk ki koszorúkat, tehát azóta Szentes lakossága, de a szakemberek, a Kosztához közel állók is méltóképpen tudják gondozni a sírt, s örök emléket állítani. A múzeum részéről akkor nem kaptunk támogatást, s még ehhez hozzá tartozik, hogy én nagyon szerettem volna egyrészt fényképeket kitenni a Koszta-terem előtti folyosón, másodsorban pedig Szeifert Annának előkerült az aranygyűrűje, azaz a házassági gyűrű. Ezt természetesen leadtuk, be is lett leltározva, de Koszta József koporsójából tudtunk díszítéseket elhozni Budapestről, azt restaurálni kellene, s kiállítani, hogy fennmaradjanak örökre az emlékek között. Ez nem történt meg, remélem, a róla elnevezett múzeumban egyszer majd látható lesz. Az exhumálás döbbenetes, megrázó volt, de tudtuk, ezt is végig kell csinálni, hiszen a művész végakarátának megfelelően akarunk cselekedni. El kell még azt mondanom, hogy az önkormányzat nagyon gáláns volt, sok pénzzel támogatta a hazahozatalt, a Koszta házaspár méltó helyre kerülését, így például a síremléket vörös márványból csináltatta, a csongrádi Máté házaspár munkájával.

- Köztudomású, hogy Jutka néni nagy-nagy lokálpatrióta. De volt-e esetleg személyes indíttatása Koszta hazahozatalával kapcsolatban?

- Nekem annyi személyes közöm van, hogy amikor 7-8 éves voltam, apukámmal a Zrínyi utcában meglátogattuk Kosztáékat, ahová beköltöztek a tanyáról. Emlékszem az öreg bácsira, a képekre, a festékszagra, nagyon örülök, hogy még személyesen is találkozhattam vele. Annuska 17 évvel fiatalabb volt, mégis hamarabb meghalt. Úgy gondolom, ez tette tönkre az idős, 88 éves Kosztát teljesen, hiszen támasza, gondozója volt. Felvitték egy klinikára gyógyítani, kicsit felerősíteni, de ott aztán meghalt. Logikusnak látszott, hogy a nemzeti sírkertben hírességek között temetik el, így került budapesti temetőbe. Végül összmunka eredményeként haza tudtuk hozni a művészt, hogy a szeretett földben leljen végső nyugalomra.
Szentés, 2019. május

FORRÁSOK:

1. Szinyei Merse Anna: Koszta József főművei köz-és magángyűjteményekben 2006.
2. Koszta József, a magyar piktúra Cincinnátusa, huszadik éve él vidéki tanyáján, in: Nemzeti Újság 1933. január 1.
3. Herman Lipót: Művészek munka közben. Koszta József, in: Pesti Napló, 1932. február 21.
4. Látogatás a legöregebb magyar festőnél. in: Szivárvány, 1948. július 24.
5. Koszta-relikviák Amerikából, Szentesi Élet, 2010. május 14.
6. Megvalósul a végakarát, Szentesi Élet, 2008. október 24.
7. A szentesi múzeumban helyezik el Koszta József műveit (Szentesi Magyar Alföld, 1949. augusztus 5.
8. Szentesi Magyar Alföld 1949. augusztus 3.
9. Labádi Lajos: Szentes város díszpolgárai, 2008.
10. Dömötör János: Koszta József festőművész hagyatéki állandó kiállítása, Koszta József Múzeum, 2002.
11. Koszta – más szemmel, Szentesi Élet 2015. március 13.
12. Dr. Tverdota György: Újratemetések in: Alföld - 58. évf. 5. sz. (2007. május)
13. Koszta sírja nyomában in: Szentesi Élet, 2007. január 5.
14. Budapesti Negyed VII. évf. 3. szám 1999. ősz.
15. Szentes Város Képviselő-testületi ülése 2007. február 23. jegyzőkönyve
16. Koszta marad a Kerepesi temetőben? in: Szentesi Élet, 2008. június 29.
17. A család kéri Koszta újratemetését. (Délvilág), 2008. július 21.
18. Újra Kosztáért. in: Szentesi Élet, 2007. október 12.
19. Szentes nem adja fel in: Délvilág, 2007. október 24.
20. Újratemették Kosztát és feleségét, in: Szentesi Élet, 2008. október 31.
21. Szentesi Élet, 2008. november 7.
22. Koszta tíz éve tért haza véglegesen in: Szentesi Élet, 2018. november 2.

KÉPEK JEGYZÉKE:

1. Fridrich János: Koszta József műtermében (részlet), fotóreprodukció: Koszta József Múzeum (továbbiakban: KJM)
2. Fridrich János: Koszta József a szabadban fest (háttérben Annuska), fotóreprodukció: KJM
3. Kossuth-díj oklevele fotó: KJM
4. -5. 6. kép: Állandó Koszta-kiállítás a Koszta József Múzeumban, fotó: KJM
7. kép: Gink Károly: Koszta József 88 éves, fotóreprodukció: KJM
- 8.-9. -10. kép: Koszta József exhumálása a Kerepesi temetőben, fotó: Lantos Imre
11. kép: Koszta József és Szeifert Anna koporsója az újratemetésen, fotó: Lantos Imre
12. Koszta József és Szeifert Anna síremléke a szentesi Kálvária temető díszparcellájában, Máté István és Lantos Györgyi alkotása, fotó: Lantos Imre

Summary

One of the greatest figures of the Hungarian Great Plain painting was József Koszta (1861 – 1949). The artist was famous across Europe, found his new home even in Szentés, at the border of the town, his art reached maturity at this landscape.

The Hungarian State recognised his work with the newly founded Kossuth-prize in 1948. His last will couldn't come true as he would have liked to rest in the ground of Szentés.

Searching for our significant dead Imre Lantos, leader of the Landscapes- Ages-Museums United's Koszta Club realized that our famous painter. József Koszta had been rested in a grave without signal since some decades in Kerepesi Cemetery, while his tombstone was taken to the artists' place where the leaders of the town went – misinformed - to pay tribute to Koszta.

The club found and treated the grave, and searched connection with other organizations in order to find final and majestic solution. The artist's wife's grave was nearly terminated in Kálvária Cemetery in Szentés. These events started the procession initiated by Koszta Club, Together For Szentés United and the self-government of Szentés. It took two years. Firstly their request was rejected, in the second round they managed to exhume, carry home and settle them to a final rest of place. Now with his loved wife. The people in Szentés supported the funeral ceremony with the amount of 240 000 forints. The re-funeral was organized in ceremonial circumstances on 25th of October in 2008.

A könnyűzenei intézmények tevékenysége az új gazdasági mechanizmus idején

Dr. Csatári Bence

Rezümé

Az új gazdasági mechanizmus (1968–1972) sok tekintetben hozott változásokat nemcsak a gazdasági és politikai, hanem a kulturális életben is. Jelen tanulmány azt vizsgálja, hogy a könnyűzenei élet részvevőire és intézményeire mekkora hatással volt a pártállam által előirányzott új működési elv, amely ugyan jelentős korrekciókat tartalmazott a korábbi gyakorlathoz képest, azonban alapjaiban mégsem rendítette meg a fennálló politikai rendszert. Számba veszi a Magyar Hanglemezgyártó Vállalat, az Országos Rendező Iroda és a Nemzetközi Koncert Igazgatóság tevékenységében beállt változásokat, azt, miként tartotta számon és irányította őket a hatalom a némiképp liberalizálódó, ámde pártállami rendszer keretei között maradó Magyarországon. A Magyar Nemzet Levéltár Országos Levéltárának dokumentumaira, valamint több fontos könnyűzenei szereplővel készített interjúra alapozó tanulmány azt boncolgatja, mekkora részben volt az új gazdasági mechanizmus hatása, és mekkora mértékben magyarázható a könnyűzenei élet sajátosságaival az a tény, hogy ezek az intézmények profitorientált módon működtek, miközben óhatatlanul meg kellett felelniük a sokszor kézivezérelt hatalmi struktúrának és a szocialista erkölcs elvárásainak. A Művelődésügyi Minisztérium iratai arra is rávilágítanak, hogy a szocialista országok közötti együttműködés mekkora mozgásteret hagyott a magyar könnyűzenei szcéna muzikusainak és impresszálassal foglalkozó pártállami hivatalnokainak a kooperáció elmélyítésére és arra, hogy Nyugat-Európába exportálják a magyar populáris zene termékeit.

Az aczéli kultúrpolitika, ami természetszerűleg a könnyűzenei életre is kiterjedt, jól körülhatárolt viszonyok között működött az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése után, némiképp módosítva a Rákosi-korszak működési mechanizmusát. Ez leginkább a „tűrt” kategória bevezetésében öltött testet, amitől még persze nem lett túlságosan liberális a populáris kultúrához való hozzáállása. A pártállam már a kezdetek kezdetén, a kádári represszióval egyidejűleg magának vindikálta a populáris zene ellenőrzése feletti jogot,¹ amit

¹ Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának 1957. január 25-én tartott ülésén határoztak a Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) megalapításáról, amelyhez a szovjet testvérszervezet, a Komszomol segítségét és tanácsait kérték. Reálisan látták a helyzetet, miszerint ekkor még a fiatalok többsége nem állt a Kádár-bábkormány mellett, ezért volt szükség ennek a szervezetnek a pártállamot támogató tevékenységére, amelynek keretei között a könnyűzenei szórakozást meg lehetett szervezni. Id. Földes László – aki az énekes, szövegíró Hobo apjaként is érdeklődésre tarthat számot – szólalt fel először az ifjúság szórakoztatása érdekében ezen az ülésen, amelynek meglátása szerint a KISZ-t kellett állítani az élére, ugyanis így lehetett ezt a réteget megnyerni

egészen a rendszerváltozásig nem is engedett ki a kezéből. Ennek a 33 éves korszaknak érdekes színfoltja volt az 1968 és 1972 közötti időszak, amikor az addigi szigorú ellenőrzést a hatalom tervei szerint a relatíve engedékenyebb politikának kellett volna felváltania. Az „Ember tervez, Isten végez” mondást ugyan a kommunisták ideológiai okok miatt bizonyára nem vették komolyan, ám a valóságban mégis az történt, hogy az MSZMP KB által már 1966 májusában elhatározott reformokat² nem feltétlenül és nem teljes mértékben tudták végrehajtani, aminek az elhibázott teóriák gyártásán és azok gyáva módon félbehagyott kivitelezésén túlmenően leginkább az 1968-as prágai tavasz vérbe fojtása volt az oka. Hiszen ahogy Csehszlovákiában nem engedte a Nagy Testvér, hogy végig vigyék az egyébként jogállami szemmel nézve nagyon is mérsékelt politikai-gazdasági-kulturális változásokat, úgy Magyarországon sem lehetett más a helyzet, engedni kellett a szovjet nyomásnak és helyi, előretolt helyőrségüknek, amely élén Biszku Béla, a Komócsin-testvérek és Gáspár Sándor állt. Így aztán a gyeplők lazítása helyett legtöbbször épp ellenkezőleg, azok szorítása következett be a könnyűzene területén ezekben az években, bár nem vitatható, hogy nem egyszer inkább a lovak közé dobták azokat. Ettől lett olyan sokszínű, de legalábbis Janus-arcú ez a valamivel több, mint négyéves periódus, és emiatt fordulhatott elő az, hogy miközben óriási nóvumként megkezdődött az első beatlemezek gyártása és nagyobb arányú forgalmazása, addig a legnagyobb balhék is ekkor zajlottak. A köztudott eseményekre – egyebek mellett a pécsi „kukarugdosási ügyre” vagy az Illés BBC-nyilatkozata miatti fővárosból való kitiltására – csak utalunk annak okán, hogy azokat már nemcsak jelen tanulmány szerzője, de sokan mások is ismertették. Most leginkább arra keressük a választ, hogy milyen háttéralkuk, a hatalmi gépezet tagjai közötti információváltások, valamint véleményalkotások jelezték ennek az időszaknak a sokrétűségét a populáris zenei szcénában.

MHV: ideológiai és profitkényszer

Az új gazdasági mechanizmus 1968. január 1-i bevezetésének hatása – amelynek keretében a tervgazdálkodás mellett bizonyos piaci szabályozók is megjelentek – a Magyar Hanglezgyártó Vállalatnál (MHV) is érezhető volt, már csak azért is, mert egy számos

a rendszernek. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) M-KS 288. f. 5/1957 12. ő. e. 6. (MSZMP KB IIB, majd PB iratai)

² A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának határozata a gazdasági mechanizmus reformjáról. In: *A gazdasági mechanizmus reformja. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága 1966. május 25–27-ei ülésének anyaga.* Kossuth Kiadó. Budapest, 1966. 5–48. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/TenyekKonyve-tenyek-konyve-1/1988-2/magyarorszag-3C8C/a-magyar-szocialista-munkaspart-mszmp-42CE/a-kozponti-bizottsag-osztalyvezetoi-1985-4363/> Utolsó letöltés: 2019. május 18.

tárca – Bel- és Külkereskedelmi Minisztérium, Művelődésügyi Minisztérium, Kohó- és Gépipari Minisztérium, Könnyűipari Minisztérium, Pénzügyminisztérium – által felügyelt iparágról volt szó, még ha addig meglehetősen mostohán is bántak vele. A szigor azonban nem tarthatott a végtelenségig, mert a kulturális vezetés viszonylag hamar rájött, hogy az általa magaskultúrának tartott műfajokat, művészeti ágakat éppen a populáris zenei szcéna hatalmas bevételeiből lehet eltartani, emiatt a pusztá betiltásnál sokkal árnyaltabb eszközökhöz nyúlt, s emellett jó néhány könnyűzenei produkciót hagyott érvényesülni. Az MHV esetében a Kádár-rendszer egésze az ideológiai elvárásoknak való megfelelés és az önfenntartó, profitorientált tevékenység kettős szorításában telt, de az új gazdasági mechanizmus ez utóbbira nagyobb hangsúlyt helyezett, hogy aztán az 1972-es visszarendeződéssel átadja helyét az ideológiai megközelítések dominanciájának.

A fővárosi Villamoszigitelő és Műanyaggyárban (VSZM), közkeletű nevén a kábelgyárban előállított vnyil (a köznyelvben tévesen bakelitnek hívott) lemezek a technológiai fejlesztéseknek köszönhetően alig néhány évvel korábban nyerték el azt a formátumot, amit később mindenki megismert. Megkezdődött ezek nagyüzemi gyártása, azonban annyira mégsem nagy volumenben, hogy tucatnyi előadótól több százezres példányszámban jöjjenek ki az LP-k (a rövidítés a long play, azaz a „hosszanjátzó” szó rövidítése – Cs. B.), mindössze arról volt szó, hogy a legrátermettebbek és a pártállam által leginkább elfogadottabb előadók, így az Illés–Metro–Omega „szentháromság”, valamint a három „beatlány”, Koncz Zsuzsa, Kovács Kati és Zalatnay Sarolta, továbbá a Hungaria, a Neoton és a Bergendy ebben a négyéves periódusban kaptak kezdetben néhány tízezres kontingenst, amivel gazdálkodhattak és megtölthettek tartalommal. A helyzet tehát az MHV részéről éppen ekkorra érett meg arra, hogy teljesen önálló nagylemezt adjon ki egy beatbanda, először nevezetesen az Omega, noha sokan az *Ezek a fiatalok* című, az azonos című Banovich Tamás-film hanganyagából készült 1967-es nagylemezt tekintik annak mindazon tény ellenére, hogy ezen az Illésen kívül a Metro, az Omega, valamint Koncz Zsuzsa és Zalatnay Sarolta is szerepel.³

Az MHV legelső, kifejezetten egyetlen beategyütteshez fűződő lemeze elkészítésének történetéhez adjuk át a szót Benkő Lászlónak, az Omega billentyűsének: *A Magyar Rádiónak volt angol szekciója is, amely egyértelműen a szocialista társadalmi rend felsőbbrendűségét hirdette Nyugaton. Ennek volt a vezetője Charlie Coutts, egy skót származású újságíró, aki*

³ A film elemzését lásd: Csatári Bence: Az *Ezek a fiatalok*tól a *Kopaszakutyáig*. In: *"Vászonról ránk néztek" - a könnyűzene és a film egymásra hatása a Kádár-korszakban*. A Cseh Tamás Program Magyar Könnyűzenei Örökség Megőrzését Támogató Alprogramjának konferenciája. Szerk.: Vass Norbert. Cseh Tamás Program Könyvek. Budapest, 2017. 12–24.

járta Magyarországon a rockklubokat, és el volt ragadtatva néhány együttestől, amit elmesélt a Londonban élő barátjának, John Martinnak, a Marquee Klub egyik rendezőjének is. A szerencsének is köszönhetően aztán nemcsak meghívtak bennünket, hanem ki is tudtunk jutni 1968-ban Londonba a Magyar Rádió és Televízió Szimfonikus Zenekarával együtt, amelyet Ferencsik János vezetett. Ez annyira hihetetlen volt számunkra – hiszen addig még Csehszlovákiában sem voltunk, nemhogy Londonban –, hogy előzetesen az erről szóló sajtótájékoztatóra, amelyet a Gellért Szállóban rendeztek, előre leírtam a szöveget, hogy még véletlenül se tévesszem el a mondanivalómat. Az *Animals* roadja és John Martin várt bennünket a londoni repülőtéren, majd lejátszottuk a bulit a Marquee Klubban, ahol Eric Clapton és Ginger Baker is megnézett bennünket. Ők rácsodálkoztak arra, hogy a Vasfüggönytől keletre is vannak tehetséges rockzenekarok, a citerázásunk pedig külön is tetszett nekik. Ekkor egy hónapot koncerteztünk Angliában és Skóciában, a fennmaradó négy szünnapon pedig feljásztattak velünk egy hanglemeznyi anyagot az egyik stúdióban, aminek a londoni magyar kulturális diplomácia is nagyon örült. Ez annak fényében különösen is nagy szó volt, hogy akkor Magyarországon még nem volt nagylemezünk, mi meg ott Londonban a *Led Zeppelin* meg *Joe Cocker* után mehettünk a stúdióba. Amikor hazaért a híre ennek, rögtön elkezdődött az ordítózás a Vörösmarty téren (itt volt, az 1. szám alatt, az úgynevezett »Elizélt palotában« a legtöbb könnyűzenei intézmény székhelye, így az MHV-nak, az Országos Rendező Irodának, azaz az ORI-nak és a Nemzetközi Koncert Igazgatóságnak, azaz az NKI-nak is – Cs. B.), hogy ki engedte meg ezeknek, hogy nagylemezt vegyenek fel? Nem engedte meg senki, az igaz, de nem is tiltották, mert szóba sem került. Ezért aztán Budapesten Ferihegyre Erdős Péter popcézár az MHV-től kijött elénk, ami sem előtte, sem utána soha nem fordult elő. Itt előadta a rádió szimfonikus zenekarának, hogy az MHV Rottenbiller utcai stúdiójában sürgős építészeti felújításokat kellett végezni, emiatt az ő felvételeiket csúsztatni kell. Ez persze nem volt igaz, arra ment ki a játék, hogy velünk mihamarabb fel tudják venni az itthoni, magyar nagylemezt. Ez meg is történt, 1968-ban megjelent az első magyar beat nagylemez, ez volt a »Trombitás Frédi és a rettenetes emberek« című Omega-korong. Később, 1969-ben minket már letiltottak, nem utazhattunk Angliába az ottani nagylemezünk promóciós turnéjára. Ezzel az MHV elérte, hogy nem kerülhettünk fel a londoni sikerlisták élbolyába, hiszen ottani koncertkörút nélkül ez lehetetlen volt. Itthon viszont ez egy lavinát indított el, többi pályatársunk ugyanis joggal kérdezhetette ezután, hogy nekik miért nincs nagylemezük, ezért aztán közülük többen jutottak ilyen lehetőséghez.”⁴

⁴ Csatári Bence: *Jampecek a Pagodában. A Magyar Rádió könnyűzenei politikája a Kádár-rendszerben*. Nemzeti Emlékezet Bizottsága. Budapest, 2016. 256–257.

Az új gazdasági mechanizmusnak köszönhetően tehát megnyílt a kapu azon populáris zenei előadók és szerzők előtt, akik tudtak egyfajta kompromisszumot felvállalni a hatalom felé, és népszerűségük okán joggal feltételezte róluk az MHV vezetése, hogy magas bevételt hoznak majd nekik, illetve rajtuk keresztül annak a pártállami kulturális alapnak, amellyel támogatták a nem profitábilis művészeti tevékenységeket. A sikeres zenészek egy részének visszaemlékezései persze nem mindig támasztják alá azt a tételt, hogy alkalmazkodniuk kellett a pártállami viszonyokhoz, mert ennyi idő távlatából úgy érzik, a népszerűség mindent felülírt, de pusztán az a tény, miszerint egyetlen lemezkiadó vállalat működött, és ha az ő elvárásainak nem feleltek meg, nem tudtak másik hasonló intézményhez fordulni, mégiscsak ezt erősíti meg. Másfelől pedig nem szabad elfelejteni, hogy ahhoz, hogy valakinek lemeze jelenhessen meg, először a Táncdal- és Sanzonbizottság mércéjét kellett megugrania, ami még ebben a négyesztendősi periódusban sem volt egyszerű. Ha csupán azt vesszük figyelembe, hogy 1972. április 14-én Keszler Pál ORI-igazgató a sanzonbizottság tagjaként arról tájékoztatta a Művelődésügyi Minisztériumot, hogy 1971-ben 95 ülést tartottak, amelyből 48 alkalommal az éppen aktuális táncdal fesztivál és a *Made in Hungary* anyagával foglalkoztak, és összességében egy év alatt 1725 dalt bíráltak el, amiből csak 331-et engedélyeztek, 150 esetben pedig zenei, illetve szövegbeli módosítást javasoltak, azt kell megállapítanunk, hogy egyáltalán nem volt elnéző ez a cenzurális testület a pop-rockzenei élet képviselőivel.⁵

A lemezkészítés viszont csak azután következhetett, hogy a sanzonbizottság pecsétje rákerült az adott dalok kottájára, illetve szövegére, de ez még mindig messze nem volt elegendő, hogy lemezhez jussanak, bármennyire is népszerűek voltak adott esetben a zenészek, mert az MHV saját hatáskörében eldönthette, hogy a már cenzurális rostán átesett dalokat szeretné-e kiadni. Ez jelentette a zenészek szemszögéből a legnehezebb processzust, amin a legkönnyebb volt elvérezni: meg kellett győzni az MHV vezetését, legfőképpen pedig Erdős Pétert – aki úgyszintén 1968-ban került a vállalathoz jó néhány vargabetű után, egyebek mellett az 1958-ig tartó előzetes letartóztatásától kezdve a Szerzői Jogvédő Hivatal sine cura állásáig⁶ – arról, hogy dalaik méltó helyen lennének egy általuk jegyzett LP-n. Ha ezek a zenei színvonal megugrásán túlmenően teljesítették az ideológiai minimumot, azaz megfeleltek az „Aki nincs ellenünk, az velünk van”⁷ szlogen elvárásainak, és még a technikai feltételek, jelesül az MHV gyártási és stúdiókapacitása is a rendelkezésre állottak, akkor már

⁵ MNL OL XIX-I-4-rr 39. d. 14. t. 114500/1972. (Művelődésügyi Minisztérium Zene- és Táncművészeti Főosztály iratai)

⁶ Csatári Bence: *A Kádár-rendszer könnyűzenei politikája*. PhD-disszertáció. ELTE, 2007. 5.

⁷ Kádár János a Hazafias Népfrent Országos Tanácsa 1961. december 8-i ülésén említette meg az általa kiépített politikai rendszer egészét jellemző és egyik lényeges elemét kifejező, önmagát a Rákosi-rendszerhez képest sokkal elfogadóbbnak definiáló mondatot.

csak az Erdőshöz fűződő személyes szimpátia, valamint – legalábbis az előzetesen vélelmezett – üzleti sikeresség kritériumait kellett kielégíteniük, és máris ott állhattak a siker kapujában. Persze ideológiai vonalon nagyon könnyű volt belekötni a szerzeményekbe, mert a szövegekben megbújó rendszerkritika, vagy pusztán a nyugati életmód igenlése nagyon könnyen oda vezethetett, hogy megálljt parancsoljanak egy-egy számnak, így aztán nem is volt olyan könnyű az érvényesülés útjára lépni. Abban az estében, ha valamilyen úton-módon ezek a feltételek mégis teljesültek, jöhetett a felvétel, majd az azt követő lemezgyári meghallgatás, amit az utókor szemszögéből nézve kissé áthallásosan lehallgatásnak neveztek. Még itt is el lehetett vérezni elviekben, noha hozzátehetjük, hogy akikre már stúdióidőt és energiát – zenei rendezők, hangmérnökök mozgósítása – szánt a cég, ott nemigen lehetett probléma a továbbiakban.

Az igazán beszédes *Nehéz az út* címmel jelent meg 1969-ben az Illés első önálló nagylemeze, amelynek Bródy János adta a címét. Az első LP-jük kapcsán Bródy János nyilatkozott jelen tanulmány szerzőjének: *„A nagylemezek rendkívül fontos szerepet játszottak a rockzene történetében. Kezdetben ugyanis a slágerek kislemezeken jelentek meg és keltek el egyre nagyobb példányszámban. A nagylemez eredetileg a komolyzenei alkotások terjesztésére lett kitalálva, de hamarosan a slágereket is felpakolták egy albumnak nevezett korongra, és örültek, hogy milyen nagy példányszámban lehet az ilyesmit eladni. Ezzel viszont a rockzenészek kezébe került egy olyan formátum, ahol kiélhették a kreativitásukat, és a komolyzenei alkotásokhoz mérhető produkciókat hoztak létre. A nagylemezen ráadásul nem kellett minden számnak slágerképesnek lenni, elég volt néhány sikeres dal, és a többivel lehetett kísérletezni. A Nehéz az út ilyen kísérletekre alkalmas album volt, ahol a régi sikerek mellett négy új izgalmas dal szerepelt, ilyen volt az Átkozott féltékenység, amit egy mezősegi menyasszony-búcsúztató dallamára írtam, és nagyon sok népzeneész emlékszik erre, mert ez volt az első magyar népdal, amit egy rockzenekar a műsorára tűzött.”*⁸

Azt, hogy a legtehetségesebbek mennyit vártak az első nagylemezük megjelenésére, és közben milyen sok színvonalas dalt halmoztak fel, jól példázza, hogy az Illés 1969-ben rögtön megjelentette az első után a második nagylemezét is. Ők sok pályatársukkal ellentétben a legszerencsésebbek közé tartoztak, és sok zenekar számára követendő például szolgáltak, ugyanakkor a hasonlóan tehetségesek közül az első nyilvánosság hiányában egy-egy részeredmény birtokában, de az áttörő sikert – ami alatt a monopolisztikus rendszerben felépített médiabeli szereplést és az állandó koncertezést értjük – nélkülözve sokan

⁸ Csatári Bence: *Nekem írod a dalt – Könnyűzenei cenzúra a Kádár-rendszerben*. Jaffa Kiadó. Budapest, 2017. 37. (a továbbiakban: Cs. B.)

elkallódtak, feladták a küzdelmet. A sajátos szójátékkal *Illések és pofonok* címre keresztelt második LP nyilvánvalóan utalt a megpróbáltatásokra, amelyeken keresztül eddig eljutottak. Ezen a lemezen is fontosak a szövegek, mert az új gazdasági mechanizmus kritikája is kiolvasható belőlük, ami az éles szemű cenzúra ellenére érdekes módon maradhatott a dalokban. A lemezt záró *Nem akarok állni* nemzedéki dal, amelyben utaltak az új gazdasági mechanizmus kritikusra, akik íróasztaluk mellől fejezték ki aggodalmukat arról, hogy szerintük a reformokat elsiették. A *Reklám úr* pedig az akkoriban bizonyára az új gazdasági mechanizmus kezdeményezéseképpen megjelenő hirdetésekre, reklámokra reagált, amelyek furcsa módon a szocializmusban is léteztek, még akkor is, ha egy bizonyos termékből csak egyetlen márkát vagy típust lehetett vásárolni. Az *Illések és pofonok* volt Magyarországon az első úgynevezett konceptlemez, és bár a dalok egymástól függetlenül születtek, igyekeztek az egész albumot egy olyan érzelmi és gondolati szálra felépíteni, ami érzékelhetővé teszi a véleményüket a körülöttük lévő világról. Volt ebben elszántság, remény, játék és keserű irónia is, hiszen Bródy János a maga stílusában nemcsak a dolgok színét, hanem a fonákját is látni engedte.⁹

Az 1970-es szerencsétlen kimenetelű BBC-nyilatkozat¹⁰ miatti egyéves szilencium feloldása után az MHV végül adhatott ki lemezt az Illéssel. Ez sem ment azonban kompromisszumok nélkül, az abszurditást súroló módon a visszatérő, 1971-ben kiadott *Human Rights* című nagylemezüket az amerikai fekete polgárjogi harcos Angela Davisnek kellett felajánlaniuk, miközben Magyarországon lábbal taposták az emberi és polgári szabadságjogokat. Ezt Erdős Péter találta ki feltételként, amibe belement az alkotó közösség, de abba már nem, hogy a felajánlást rá is írják a lemezre. Erdős aztán elfogadta a zenekar javaslatát, miszerint rakjanak be egy fényképet az albumba az aktivistáról, és arra írják rá az ajánlást. Angela Davis ellen eljárás folyt az Egyesült Államokban, és azzal vádolták, hogy kommunista összeesküvő, aminek nyilván politikai okai voltak, és a szocialista országokban hősként ünnepelték. Ezért esett rá Erdős Péter választása, mert úgy gondolta, hogy ezzel védhetővé teszi a felsővezetés előtt az Emberi Jogok Nyilatkozatát népszerűsítő lemezt. Az 1970-es londoni tartózkodás élményeit egy számban összesűrítő *Good bye, London a Human Rightsra* azonban nem kerülhetett fel, koncepciójában sem illett hozzá, de talán közrejátszott a késleltetett megjelentetésben az is, hogy a BBC-s nyilatkozatuk miatti büntetésük 1971-ben még időben nagyon közel volt. Szörényi Levente szerint egyébként ez a zeneileg

⁹ Uo. 45.

¹⁰ Sebők János: *Rock a vasfüggöny mögött*. GM és társai Kiadó. Budapest, 2002. 126–128.

legkiérleltebb alkotásuk az Illés-korszakban, amely az 1972-es *Add a kezed* című albumukon viszont már szerepelhetett.¹¹

Ez utóbbi lemezen a *Jelbeszéd* az emblematis dal, amelynek szintén sok jelentésrétege van, sokféle tevékenység jelenik meg benne, amelyek hozzátartoztak a társadalomban szükséges kódolt beszédhez. Ez 1972-ben még átment a hanglemezgyár szűrőjén, még akkor is, ha a jelbeszéd emlegetésekor akár a különböző, akkoriban skandált jelszavakra is lehetett gondolni. Ugyanakkor az új gazdasági mechanizmus visszavonása figyelhető meg abban, hogy rá egy évre az ezen a címen futó Koncz Zsuzsa-lemezt az előzetes engedélyezés és némi forgalmazás után végül mégis betiltották és visszavonták a kereskedelemből a pártközpontból jövő utasításra, és egészen 1983-ig nem adták ki újra. A Bródy-szövegeket innentől fogva csak külön MHV-igazgatói engedéllyel lehetett megjelentetni egy belső rendelet alapján.¹² A még a nyitás politikájának évében született 1972-es Illés-lemezen a *Szemétdomb* ironikusan rendszerkritikus szám lett, a szövegből az ország sok kis szemétdombja körvonalazódik, illetve egész Magyarország is értelmezhető szemétdombként. A hétköznapi szlengben használatos „szemétláda” kifejezés nyilvánvalóan egy magatartásformát jelöl, hiszen a szemétdombon érzik magukat jól az elvi tételekre hivatkozó szemétládák, akik – miközben szennyezik környezetüket – ellenségnek és hazaárulónak nevezik azokat, akik tisztaságot szeretnének. Ez a szám 1972-ben éppen a viszonylagos nyitás utáni ideológiai visszarendeződés időszakában keletkezett, amikor a cenzúra igyekezett még jobban kontroll alatt tartani a beategyütteseket, és általában véve a másként gondolkodókat, úgyhogy csoda, hogy megjelenhetett. Máskülönben az *Add a kezed* számaira épült, Sándor Pál által éppen az új gazdasági mechanizmus visszarendeződésének évében forgatott tévéműsor tíz évig dobozban maradt, mert a Magyar Televízió nem merte bemutatni.

Ahhoz, hogy az MHV megjelentethesse a különböző, általa szigorúan szelektált együttesek lemezeit, szoros kapcsolatban kellett állnia a felügyeletét ellátó Művelődésügyi Minisztériummal. Bors Jenő igazgató rendszeresen beszámolt Barna Andrásnénak, a tárca Zene- és Táncművészeti Főosztálya vezetőjének a különböző fejleményekről, így tett akkor is, amikor az 1971. december 13–20. közötti moszkvai útjáról írt jelentést 1972. január 4-én. Eszerint a tárgyalások témái a szocialista országok hanglemezgyártó vállalatainak együttműködése, a szovjet művészek magyar lemezen való megjelentetése Nyugaton – aminek kevés lehetősége volt, mert a szovjetek már elkötelezték magukat több nyugati céghez

¹¹ Cs. B. i. m.: 46–50.

¹² Bródy János személyes közlése 2017. január 22-én.

ezen a téren, ennek ellenére mégsem zárkóztak el teljesen a magyar ajánlat elől –, a műszaki termelési együttműködés, a szalagszere és a szovjet lemezek Magyarországra szállítása voltak.¹³ Azt tehát megállapíthatjuk, hogy a KGST-országok még a Szovjetunió dominanciáját érvényesítő könnyűzenei ipar terén is hatottak egymásra.¹⁴

A legfontosabb feladat az MHV számára azonban ebben az időszakban az új hanglemezzgyár létrehozásának engedélyeztetése és felépítésének beindítása volt. A kapacitás fejlesztésének pártállami engedélyezése óhatatlanul magában foglalta a könnyűzene lehetőségeinek kitágulását, noha a komolyzenei lobbinak ugyanúgy fűződtek hozzá érdekei. Ezt jelzi Petrovics Emil parlamenti képviselőként történő felszólalása, amiről Erdős Péter MHV-titkárságvezető 1972. február 2-án értesítette a kulturális minisztériumban Vajda Tibor könnyűzenei referenst. Az 1971. december 21-én a kohó- és gépipari miniszterhez a VSZM fejlesztési munkálataival kapcsolatban tett interpelláció hiteles szövegét úgy tűnik, így tudta a legegyszerűbben megismerni a kormányzat zenei ügyekkel foglalkozó szerve, pedig az megjelent az *Országgyűlési Naplóban* is. A zeneszerző arra hivatkozott, hogy a VSZM jelentős nyereségre tett szert a hanglemezzgyártásból, 1970-1971-ben 8 millió forint tiszta haszna származott ebből, ami az MHV összebevételének mintegy kétharmadát jelentette. Ezt az összeget Petrovics szerint nem adta át az MHV-nak, hanem más fejlesztéseire fordította, a lemezzgyártás technológiája mindeközben elmaradott lett. Ahogy némiképp túlozva fogalmazott: „[...] a présüzem műszaki leromlása válságba sodorta a magyar hanglemezzkiadást.” A vállalat emiatt és a kapacitás szűkösségéből eredően egyéves lemezzkiadási lemaradást halmozott fel, nem tudtak mindent megjelentetni, amit szerettek volna. A külföldi kiadók viszont kérték az MHV új kiadványait, amelyek így elmaradoztak. Ezért fogalmazta meg Petrovics a kérdés legfájóbb pontját: *„Tisztelt Országgyűlés! A kultúra sokba kerül. A kulturális terület emberei sokat kilincselnek pénzért. Meg is értjük, ha nem telik mindenre. Azt azonban mégsem várhatja senki, és nyilván Önök sem várják, hogy zeneművészetünk tartsa el a kohó- és gépipart. (Élénk derűtség és taps.) Büszkék lennénk rá, ha menne. Ha tehát van olyan kulturális vállalat, amely nem a költségvetésből él, hanem saját erejéből, legalább annak a pénzét ne gazdálkodják el más célokra. A fenti tények alapján*

¹³ MNL OL XIX-I-4-rr 37. d. 9. t. 114020/1972.

¹⁴ Talán az egyetlen terület kulturális és elsősorban zenei területen, ahol a magyarok kézzelfoghatóan és egyértelműen erőfölényben voltak a szovjetekhez képest, a szerzői jogvédelem volt. Itt ugyanis a magyarok adták a szovjeteket időben jócskán megelőzve a nemzetközi jogvédő szervezet, a CISAC Végrehajtó Irodájának egyetlen szocialista tagját Tímár István személyében. Ő udvariassági gesztusból 1975-ben felajánlotta Pankinnak, a szovjet szerzői jogi társaság elnökének, hogy helyette legyen a CISAC vezetőségében, de ezt Pankin – aki egyébként tisztségéből fakadóan kulturális miniszterhelyettes is volt – nem fogadta el. Géra Eleonóra Erzsébet–Csatári Bence: *A Zeneszerzők Szövetkezetétől az Artisjus Egyesületig, 1907–2007 – A zenei közös jogkezelés száz éve Magyarországon*. Artisjus. Budapest, 2017.

*kérdezem tehát a kohó- és gépipari miniszter elvtársat, mit kíván tenni annak érdekében, hogy a Villamos-szigetelő és Műanyaggyár meggondolatlan fejlesztési politikája ne tegye tönkre azt a magyar hanglemezgyártást, amelynek kétségbevonhatatlan érdemei vannak Liszt, Bartók, Kodály és a mai magyar zene itthoni és külföldi terjesztésében, népszerűsítésében. (Taps.)*¹⁵

Horgos Gyula kohó- és gépipari miniszter válaszában megállapította, hogy az 1968 és 1971 között végbement nagy, 900 ezer darabos példányszám-növekedés egyértelműen a könnyűzenei termékeknek volt köszönhető. Horgos ennek ellenére csak 5 millió forintos tiszta nyereségről beszélt, Petrovics megállapításait pontatlannak nevezve. Hozzátette, hogy a VSZM ebből 4 milliót a lemezgyártás fejlesztésére fordított, amelynek során korszerű gépeket, technológiai berendezéseket vásárolt, továbbá felújításokkal és egyéb intézkedésekkel bővítette a szűk keresztmetszetű kapacitásokat. A sztereo lemezek gyártása így 1968–1971 között a nyolcszorosára növekedett. Tehát technikailag semmiféle lemaradásban nem volt a kormányzat szerint az MHV, de elismerték, hogy a felújításokat tovább kell folytatni, ami még nagyobb összegeket igényelt. Horgos végül utasítást adott, hogy 1972 első felében a komolyzenei kiadásokat meg kellett gyorsítani akár a könnyűzene rovására is. Az igazán nagy eredményt azonban a miniszter utolsó kijelentése jelentette, amelyet az országgyűlés egyöntetű igennel, egy tartózkodással megszavazott. Ebben pedig az állt, hogy a negyedik ötéves terv befejezéséig, tehát 1975-ig a VSZM-nek át kellett adnia a lemezgyártás teljes folyamatát a felvételek készítésétől egészen a gyártás befejezéséig az MHV-nek *„a gyártás kívánt fejlődésének biztosítása mellett”*.¹⁶ Az önálló gyártás alap gondolata egyébként konkrétan csak 1969-ben vetődött fel először Bors visszaemlékezése szerint.¹⁷

A határozatnak megfelelően Bors Jenő 1972. augusztus 15-én elküldte Barna Andrásnénak fejlesztési terveiket, amit állami költségvetésből fedeztek. A beruházásokat 1971 és 1975 közötti időszakra bontották fel a tervgazdálkodás elveinek megfelelően, mivel az új gazdasági mechanizmus sajnálatos módon nem érintette a nagy állami befektetések rendjét. Összesen 58 millió 850 ezer forintra rúgtak a kiadások, ebből az Országos Tervhivatalon keresztül 40 millió, egyéb állami forrásból 5 millió forint hozzájárulást kértek. A „tökés forint” kategóriában a nyugatról beszerzett technológiát tüntették fel, az adatok

¹⁵ MNL OL XIX-I-4-rr 39. d. 14. t 114174/1972.

¹⁶ A probléma felmerült már a miniszter-helyettesi értekezleten is 1957. július 16-án. MNL OL XIX-I-4-eee 1. d. 8. t. (Művelődésügyi Minisztérium miniszterhelyettesi értekezlet iratai) 1963. február 20-án a miniszter-helyettesi értekezleten a gyártás szétforgácsoltságáról esett szó. MNL OL XIX-I-4-eee 8. d. 4. t.

¹⁷ MNL OL XIX-I-4-rr 39. d. 14. t 114174/1972.

szerint semmit nem szereztek be szocialista országból, ami jól mutatta a szocialista gazdaság versenyképtelenségét ezen a téren. A nyugati termékeket az Elektroimpex és az Elektromodul állami kereskedelmi cégeken keresztül hozták be, az alapanyag-ellátást pedig az ugyancsak állami kézben lévő Chemolimpexen keresztül oldották meg. A fejlesztések nyomán bekövetkezett pozitív változások következtében 1982-re 175 millió forint árbevételre számítottak, amelynek 10 %-át tervezték tiszta haszonnak, a kapacitásnak pedig a megduplázását várták az új dorogi gyártól. A kivitelezés végül 1973. II. negyedévében indult meg. A befektető a Művelődésügyi Beruházó Vállalat, a tervező a Komárom Megyei Tanácsi Tervező Iroda, a kivitelező a Dorogi Szénbányák Szolgáltató Üzeme volt. A beruházási programot és a technológia tervet az MHV Beruházási Csoportja készítette el.¹⁸ A VSZM-nél átmenetileg tartalék-kapacitást hagytak meg a folyamatos gyártás érdekében a Dorogra történő háromlépcsős áttelepülés idején, de voltak olyan gépek, amelyeket lecseréltek. A VSZM az állóeszközöket könyvjóváírással (tehát ingyen), a forgóeszközöket térítés ellenében adta át Dorogra,¹⁹ ahol a teljes kapacitás beindítása 1976 decemberében következett be.

Rövid intermezzóként, de érdekes színpontként 1972. április 7-én egy különös, személyi ellentétekről tanúskodó, az eddigi témáktól merőben eltérő történet került napirendre a fővárosi párt végrehajtó bizottsága elé, amely egyben mutatta a felmerülő intézmény fontosságát. Serédi István, az MHV zenei rendezője Németh Károlyhoz, a budapesti pártbizottság első titkárához írt levelet, amelyben tiltakozott Erdős Péter politikai megbízása – szakszervezeti jelölőbizottsági elnöki posztra nevezték – ellen a hanglezgyártó vállalatnál. Az ügy hátterében az állt, hogy Serédi István 1968 óta 93 (!) vállalati fegyelmit kapott, amit indokolatlannak tartott, mert hátterében Erdős Pétert vélte felfedezni, mint aki keresztül akarta húzni Serédi karrierjét úgy, hogy Bors Jenő MHV-igazgatót tüzelte fel ellene.²⁰ A teljes képhez azonban feltétlenül hozzátartozik, hogy kiderült, Serédi alaposan megverte egy kollégáját, Major Jánost, amelynek indokáról azonban nem ejtettek szót az ülés során. Serédit saját feltételezése szerint azért szerették volna állásából meneszteni, mert Erdős Péter számára kellett a jó állásnak számító munkahely – ami 1956-os tevékenységét és az egykori Nagy Imre-körhöz való tartozását ismerve kissé érthetetlen, viszont mégis bizonyíthatóan igaz feltevés –, de a panaszos szerint ez csak azért fordulhatott elő, mert a pártmunka gyenge volt az MHV-nél.²¹

¹⁸ MNL OL XIX-I-4-rr 41. d. 15. t. 115042/1972.

¹⁹ MNL OL XIX-I-4-rr 115028/1972.

²⁰ Budapest Főváros Levéltára (BFL) XXXV. 1. a/3 – 1972. április 7. (Az MSZMP Budapesti Pártbizottsága iratai)

²¹ BFL XXXV. 1. a/3 – 1972. április 7.

Az előzményeket taglalva ismertette Serédi, hogy 1971 közepén az V. kerületi párt végrehajtó bizottságánál be kellett számolnia saját munkájáról, amiben az intrikus Erdős Péter kezét látta.²² A panaszos levél szó szerint bajkeverőnek nevezte Erdőst, akinek nem lett volna szabad az MHV-nél maradnia, mégis gyökeret ereszthetett, mert három funkciót birtokolt 1972-ben: propagandaosztály-vezető, titkárságvezető és jogtanácsos volt egy személyben. Személye miatt lett egyre fontosabb a cégnél Serédi meglátása szerint – ami később bizonyítást is nyert a visszaemlékezések²³ és a lemezeldási mutatók alapján – az üzleti haszon,²⁴ ami viszont jócskán konvergált a hivatalos szinten megkezdett új gazdasági mechanizmus elveihez. A levélben Bors Jenő MHV-igazgató szintén meglehetősen negatív színben szerepelt, mint aki egyre inkább kezdett kispolgári nézeteket vallani. Serédi új párttitkár kinevezését szorgalmazta, Czapkó Endre MHV-párttitkár ugyanis Serédi szerint ugyancsak Erdős hatása alatt állt (ám éppen ez idő tájt ellene is indult egy vizsgálat).²⁵ Serédi István védekezési mechanizmusa terminológiáját tekintve – lásd kispolgárivá válás Bors Jenő esetében – egy baloldali offenzívával ért fel Erdős Péter ellen, ami az MHV vezetésének átalakítása érdekében zajlott. Erdős korábbi megnyilvánulásai – többek között elítélte a Szovjetunió csehszlovákiai és kínai beavatkozásait – Kádár-ellenes felhangokat pendítettek meg, így valóban hagyott magán támadási felületet.²⁶ A pártbizottság propagandaosztályának véleményét is felolvasták, miszerint fölösleges és helytelen volt ennyi fegyelmit adni Serédinek, mert ez csak fokozta arroganciáját, inkább ennek kapcsán többször le kellett volna vele ülni beszélgetni. Nem tartották megfelelőnek az MHV-pártvezetés összetételét sem, mert az összefonódott a vállalat vezetésével (holott az intézmények jelentős többségénél ebben az időszakban ez az állapot fennállt), a háromtagú grémium tagjai a párttitkár, a személyzeti osztály vezetője és a stúdió vezetője voltak.²⁷ Az ügyet 1972. július 28-án zárta le a végrehajtó bizottság, amikor határozatban kijelentette, hogy Serédi István munkaviszonyát jogosan szüntette meg az MHV, mint munkáltató, Czapkó Endrét viszont jogtalanul marasztalta el.²⁸ Az eset tanulsága számunkra az, hogy a könnyűzene egyik legfontosabb

²² BFL XXXV. 1. a/3 – 1972. április 7.

²³ Acsay Judit: *Hogyan készül a popmenedzser?* – Erdős Péterrel beszélget Acsay Judit. Unió Kiadó. Budapest, 1990. 198.

²⁴ BFL XXXV. 1. a/3 – 1972. április 7.

²⁵ BFL XXXV. 1. a/3 – 1972. április 7.

²⁶ Ekkoriban skizofrén módon tévesen elterjedt zenei belső körökben, hogy az MHV-nél „üldözik a kommunistákat”, ugyanis Serédi Svédországba emigrált, nem tudta magát megvédeni Erdős támadásai elől, a budapesti pártbizottság ugyanis nem nyújtott neki segítséget. A. J. i. m.: 196–197.

²⁷ BFL XXXV. 1. a/3 – 1972. április 7.

²⁸ BFL XXXV. 1. a/4 – 1972. július 28. (Az MSZMP Budapesti Pártbizottsága Végrehajtó Bizottságának jegyzőkönyvei)

intézményének belső villongásai akár a fővárosi párt végrehajtó bizottságának plénuma elé is kerülhettek, mintegy döntőbírói posztra emelve ezzel a testületet.

NKI: devizahiányos propaganda

Az egyszerre három minisztérium (Művelődésügyi Minisztérium, Pénzügyminisztérium, Belügyminisztérium) felügyelete alá tartozó, ekkor még a Semmelweis utca 1. szám alatt működő Nemzetközi Koncertigazgatóság (NKI) a magyar zenészek külföldi szerepeltetéséért, valamint a külföldi muzikusok Magyarországra hozataláért volt felelős. Az új gazdasági mechanizmus idején nem meglepő módon nagyobb hangsúlyt kapott a profittermelő tevékenységük, ám a Kádár-rendszer nem hazudtolta meg önmagát, és nem, vagy csak hiányosan teremtette meg a fejlődés feltételeit, így az NKI-nek kellett – „Magad uram, ha szolgád nincsen!” alapon – saját eszközökhöz nyúlnia. Az 1969-ben Tihanyi Miklós vezetésével végzett művelődésügyi minisztériumi revízió szerint rohamosan megnőtt a forgalmuk, de a szervezetségi szintjük nem állt ennek megfelelő színvonalon – Mercedes autójuk volt ugyan, de helyiségproblémákkal küszködtek –, ezért létszámot kellett volna emelniük. Varga István igazgató 1969. július 19-én a tárcához intézett levelében a változtatásokra ígéretet tett, és a szocialista viszonyoknak megfelelően megemlítette, hogy szükséges volt a dolgozók káderfejlesztési tervének kidolgozása. Az NKI azonban a továbbiakban a pártállami módszertől eltérően – minden bizonnyal az új gazdasági mechanizmusnak köszönhetően – külső üzletkötők felvételével enyhített ezen a gondon, ennek eredményeként NSZK, Ausztria és Svájc területén egyre többször léptek fel magyar könnyűzenészek, az egyéni kiutazással fellépők száma pedig két év alatt megduplázódott. A külföldi televíziós társaságokkal szintén igyekeztek kialakítani gyümölcsöző kapcsolatokat. A tánczene NSZK-ból ebben az időszakban majdnem tízszer annyi bevételt hozott, mint az összes komolyzenei műfaj együttvéve, ugyanis az utóbbi 114 ezer, előbbi 965 ezer forintot hajtott, ráadásul az egyéb zenés vagy táncos előadások további 237 ezer forintot realizáltak innen. A másik két német nyelvű országban hasonlóak voltak az arányok. Nagy-Britanniával az NKI könnyűzenei kapcsolata viszont a tizedére csökkent néhány év alatt az ottani erős zenész szakszervezetek fellépésének következtében, amelyek legalább annyi angol zenész magyarországi fellépését követelték, mint amennyi magyar fogadásáról ők gondoskodtak.²⁹ Ugyanakkor a zenészek behozatala mégis fontos szempont volt az NKI terveiben, 1971.

²⁹ MNL OL XIX-I-4-rr 34. d. 21. t. 114859/1971.

október 6–19. között Nagy-Britannia, Hollandia, NSZK területén a könnyűzenei trendeket térképezték fel, ahol az 1972-es importálandó zenekarokat nézték ki maguknak menedzserek segítségével. Ide az ORI igazgatója, Keszler Pál is elkísérte őket annak okán, hogy az általa vezetett monopólcég is részt vállalt a külföldi zenekarok magyarországi felléptetésének költségeiből.³⁰

A külföldi szocialista társintézményekkel nem volt mindig felhőtlen az NKI kapcsolata, mert árban alákináltak a magyar művészeknek. A kötelező tiszteletkört megfutva kevesellte a minisztériumi jelentés az NKI Szovjetunióval tartott kapcsolatait, szerintük Romániával és Bulgáriával ugyancsak meglehetősen keveset érintkeztek, Csehszlovákiáról pedig megállapították, hogy jelentős összeggel tartozik a magyar fellépők után. Különösen sok kintlévőséget állapítottak meg az akkoriban népszerű, ám 1970-ben már disszidensként emlegetett dr. Holéczy Ákos által vezetett Holéczy-zenekarnál. Ezért szerepelhetett a revízióban az a megállapítás, hogy *„A szocialista országokba irányuló szellemi művészexport nem éri el az általános fejlődés ütemét, és az elvárható mértéket.”* Ezt kompenzálандó *„A szomszédos országokban ugyanakkor sorra szerepeltek nagy sikerrel a magyarulterületeken hahnicsapatok, amelyek jórészt a könnyűműfaj képviselőiből álltak.”* Kultúrpolitikai megfontolásból azonban a minisztérium a komoly műfaj propagálását szorgalmazta – noha ebből kevesebb devizabevételt lehetett realizálni –, annál is inkább, mert az ezen a téren érvényes impresszálsági jogot időközben elvették a SZOT-tól, így a monopóliumból fakadó kapacitásait most már az NKI erre is fordíthatta volna. Ennek némileg ellentmond, hogy szintén az új gazdasági mechanizmusnak köszönhetően külön szervezeti egységet hoztak létre 1968-ban a könnyűműfaj menedzselésére. A propaganda minősége az MHV lemeztasakjainak fejlődése miatt időközben javult, de az erre a célra 1968-ban fordított 124 ezer forintot nem tartotta elegendőnek a későbbiekre nézve a revizor. A propagandaanyagok között leginkább komolyzenészek szerepeltek, az 1968. október 26–november 1. közötti franciaországi üzleti út után készült kimutatásból kiderül, hogy a könnyűműfajt egyedül Koncz Zsuzsa képviselte.³¹

Az 1970. augusztus-szeptemberben Dominek Márta vezetésével lezajlott revízió alapján úgynevezett realizáló ülést tartottak 1970. október 22-én az NKI és a Művelődésügyi Minisztérium szakemberei. Ez általánosan bevett szokás volt az ellenőrzések után minden intézménynél, ugyanis itt beszélték meg, miben kellett változtatnia a vállalati vezetésnek. Ezen az összejövetelen megállapították, hogy az intézmény fejlődése kultúrpolitikailag

³⁰ MNL OL XIX-I-4-rr 34. d. 21. t. 114598/1971.

³¹ MNL OL XIX- I-4-c 131. d. (Művelődésügyi Minisztérium Ellenőrzési Főosztály iratai)

jelentős volt, ami érthető, mivel a külföldre menő zenekarok reprezentáltak is amellet, hogy devizát termeltek az országnak. Az NKI kultúrpolitikai jelentőségét annak ellenére hangoztatták, hogy a könnyűzene impresszálási díjából befolyó összeg minden évben, így 1970 első félévében is mintegy ötszörösen meghaladta a komolyzenéét, holott a komolyzenével kétszer annyi munkatárs foglalkozott (14 fő), mint a könnyűzenével (7 fő). Beosztottjaikról megemlézték, hogy sok volt közöttük a nyelvtanár, de senkinek nem volt zenei végzettsége. Ebből arra következtethetünk, hogy a pártállami vezetésnek nem a szakértelem – ami ebben az esetben csak a nyelvtudást illetően volt meg –, hanem a párthűség volt a legfontosabb még az új gazdasági mechanizmus idején is, továbbá az sem kizárt, hogy közülük néhányan a belső elhárításnál dolgoztak.³²

A kormányzat azonban sokszor direkt módon és gyorsan intézkedett az NKI-vel kapcsolatban. Ez történt, amikor 1970. július 9-én Barna Andrásné nem járult hozzá a NKI-n belül tervezett pódiumcsoport létrehozásához, így beleszólva az NKI belügyeibe. Ugyanígy eredménnyel járt, amikor 1970. november 30-án Varga István felvetette a minisztériumnak, hogy alapítsanak kockázati alapot az NKI-nél. Ezzel a piaci változásokra tudtak volna gyorsabban reagálni, ami főleg a fiatal művészek impresszálásában jelentett volna előnyt, ám ezt sem engedte meg a tárca, annak ellenére, hogy az új gazdasági mechanizmus lényegében ilyen típusú változtatásokról szólt volna. A minisztérium ellenben az NKI költségvetéséről megállapította, hogy nem voltak érdekeltek a takarékoságban, viszont túl sokat költöttek a premizálásra (ez utóbbi viszont a munkatársak érdekeltségét megemelte, csak ezt már szocialista viszonyok között még a reformok ellenére sem ismerhette el a tárca). A kormányzat állítása szerint nem voltak reálisak a következő évekre szóló tervezett bevételek, ezért az NKI utólag kidolgozott egy rendszert, amit elfogadtatott a kulturális kormányzattal. Ennek alapján az elért nyereség maximum 8 %-a lett ezentúl jutalomként kifizethető, de csak addig, míg át nem lépte az összes rész- és egészállású alkalmazott bérének 15 %-át. Ha ennél több lett volna a tiszta nyereségük, a fennmaradó összeget jótékony célokra kellett fordítaniuk.³³ Nemcsak a deviza-elszámolásokat, de az útiterveiket is le kellett adniuk félévenként a minisztériumnak, amelyek között szintén szerepeltek könnyűzenei események. Például 1971. II. félévében a második legnagyobb devizatermelő régióként említették a skandináv országokat, ahol leginkább a szórakoztatóiparban dolgoztak az együttesek, így az Országos Szórakoztatózenei Központtal együtt tartották velük a kapcsolatot, illetve kiemelkedő képességű magyar zenekarokkal tervezték, hogy magasabb gázszintű területekre

³² Gyanúját Bródy János is megfogalmazta ezzel kapcsolatban személyes közlése során 2006. február 11-én.

³³ MNL OL XIX-I-4-rr 34. d. 21. t. 114259/1971.

viszik őket. Ezen a területen fél éven belül kétszer fordultak meg, turnét azonban végül csak komolyzenészekkel terveztek. A kormányzattal való aktív kapcsolatot jelentette nemcsak az útitervek leadása, hanem a külföldi utakról szóló beszámolási kötelezettség is, amit az NKI a korábbiakhoz hasonlóan ebben az időszakban maradéktalanul teljesített. Rózsa Miklósné NKI-alkalmazott NDK-beli útjukról számolt be 1969. október 2-án, ahol állítása szerint baráti fogadtatásban részesültek. Az útijelentés nagy része a komolyzenészekről szólt, a könnyűzenészekről mindössze hat sorban számolt be, jellemző módon társadalombiztosítási és vámproblémáik kapcsán. Ezenkívül csak egy Heigl nevű német zenekar meghallgatását említette egy későbbi magyarországi koncertjük reményében.³⁴

Az NKI munkakörülményeit befolyásolta a kormányzat az új útlevélrendelettel is, amelyet Varga István 1970. március 20-i levelében tett szóvá, ugyanis ezzel a szolgálati útlevél vagy állandó kilépő helyett kiutazásonként plusz 500 forintba került volna a zenekarok felléptetése. Az így megnövekedett bürokrácia miatt plusz két embert fel kellett volna vennie, ráadásul a zenészek csökkent kiutazási kedve devizakiesést okozott az országnak. Leírása szerint főleg a magyarok lakta határos területeket érintette érzékenyen ez az intézkedés. Külön kiemelte a vendéglátóhelyeken évek óta dolgozó könnyűzenészeket, akik emiatt nemigen látogattak haza, így disszidálásuk vagy legalábbis politikai megingásuk felvetődött. Hangsúlyozta a zenészek kultúrpolitikai és gazdasági jelentőségét, és azt, hogy mindig a magyar törvényeknek megfelelően rendezték kötelezettségeiket, a külföldi és magyar adókat, az impresszálási díjakat és a szociális biztosításokat. Javaslatára a 4/1970/III. 3./ számú kormányrendelet³⁵ 6.§ /2/ bekezdését alkalmazzák a muzsikusokra, ami kivenné őket a fizetésre kötelezettek köréből.³⁶ Felvetésére nem érkezett válasz, így joggal feltételezhetjük, hogy nem talált meghallgatásra. Az általános jövedelemadó emelésének zenészekre történő kiterjesztésének gondolatát viszont elvetette a kulturális tárca, amikor 1971. szeptember 6-án kiállt a zenészek mellett a Pénzügyminisztériummal szemben, mondván, hogy ők már külföldön is fizettek adót, bel- és külföldi impresszálási díjat, ráadásul a nyugaton dolgozóknak magasabbak voltak a megélhetési költségei. Még arra is hivatkozott Barna Andrásné, hogy a külföldi világsztárok behozatalának anyagi feltételeit a külföldön szereplő magyar zenészek teremtették meg.

³⁴ Az NKI alkalmazottai félénként mintegy két hetet töltöttek általuk kiküldött magyar vendéglátóipari zenekarok ellenőrzésével, a beat-, pop- és rockegyütteseket pedig minden alkalommal elkísérték külföldi útjaikra. Pentz Zsolt, az NKI könnyűzenei osztályvezetőjének személyes közlése 2005. május 9-én.

³⁵ *Magyar Közlöny*. XXV. évf. 13. sz. 1970. március 3. 92–95.

³⁶ MNL OL XIX- I-4-c 141. d. Az NKI 1970. évi vizsgálatának 9. sz. melléklete 8717/1970. március 20.

Az ORI-nak a zenészek külföldi gázsijának kifizetésébe történő bevonását szintén nem látta indokoltnak a tárca, amely szerintük hosszabbá tette volna az ügyintézését, mivel alkalmazottai egyébként sem voltak tisztában az NKI által kötött szerződések feltételeivel.³⁷ Jelentős devizatermelése révén viszont elérte azt az NKI, hogy bizonyos helyzetekben a kulturális kormányzat kiállt mellette. Ez azért történhetett, mert a kormányzatnak érdeke volt, hogy jól működjön az NKI, mivel profitjukból leginkább az állam részesedett. Így tehát minél több koncertet szerveztek, annál több nyereséget termeltek, ami adóztatásuk megemelésével veszélybe került volna. Összes kiadásuk és bevételük tevékenységük intenzívebbé válásával nöhetett évről évre, átlagosan mintegy kétszerese volt ebben az időszakban a bevétel a kiadásnak, ami reálértékben növekedést jelentett. Az NKI a szervilis magatartásról azonban egyáltalán nem feledkezhetett meg, ugyanis ahogy ők maguk megállapították: *„Devizakiadásaink tehát részben attól függnék, hogy a Művelődésügyi Minisztérium milyen összegű kiadási keretet biztosít fenti intézményeinknek (előtte az ORI-ról és az Országos Filharmóniáról is szó volt - Cs. B.), részben pedig attól, hogy ezek az intézmények költségvetésünkben milyen összegű honoráriumot tudnak biztosítani a külföldi előadóművészeknek.”*³⁸ Tehát itt újból felmerült a külföldi zenekarok felléptetésének állandó kerékkötője, a kötött devizagazdálkodás., amit az új gazdasági mechanizmus sem változtatott meg. Másrészt megemlézték, hogy az NKI devizakiadásai nemcsak a külföldi zenekarok gázsijára és itteni ellátására mentek el, hanem arra is, hogy külföldre impresszáljanak néhány magyar produkciót, ami értelemszerűen sok utazással és promócióval járt. Ez utóbbi költségek a hatvanas évek végén-hetvenes évek elején a nyugati országokban megháromszorozódtak, a keleti blokkban megkétszereződtek, ami jól mutatja, hogy a kapitalista országokban szerettek volna több produkciót eladni.³⁹

A magyar zenekarok és szólisták külföldön való reklámozásának egyik legjelentősebb fóruma a MIDEM Fesztivál⁴⁰ volt. Sailer Károly sajtó és propaganda csoportvezető 1970. február 9-én jelentést készített az 1970. január 9–26. közötti MIDEM-en kifejtett propaganda tevékenységükről, többek között Hacki Tamás és Ex Antiquis nevű zenekarának bemutatásáról. 300 Hacki-prospektust osztottak szét, de a nagyméretű Hacki-kép kiállítására, amihez a felület bérleti díja 700 frankba került volna, már nem tellett, sőt a telexezés is majdnem meghaladta lehetőségeiket, viszont megállapodtak a Craven cigarettacéggel, hogy

³⁷ MNL OL XIX-I-4-rr 34. d. 21. t. 115064/1971.

³⁸ MNL OL XIX-I-4-rr 34. d. 21. t. 114727/1971.

³⁹ MNL OL XIX-I-4-rr 34. d. 21. t. 114727/1971.

⁴⁰ Marché International du Disque et de l'Édition Musicale, Nemzetközi Zenei Kiállítás és Vásár, amit 1967 óta rendeznek meg lemezkiadók és könnyűzenei menedzsmentek Cannes-ban.

Hackit az ő Rolls Royce autójukkal szállítják a főpróbára, amivel mindenki jól járt. Nagy sajtót biztosítottak neki, de jellemző a szocialista szervezésre és a tőkehiányra, hogy az NKI mindössze egyetlen képet tudott megvásárolni Hackiról a profi fotóstól. A siker érdekében életrajzokat vittek ki magukkal az NKI-alkalmazottak más könnyűzenészekről is (itt megemlítették Késmárky Marikát, aki nem vitt be a hivatalba önéletrajzot, így Cannes-ban sem tudták őt bemutatni). Megállapították, hogy esélytelenek voltak, mert nem rendelkeztek angol nyelvű és jó minőségű hanglemezekkel. Ekkor került előtérbe a SID nevű francia lemeztársaság Máté Péter lemezének elkészítése kapcsán, amellyel előzetes megállapodást kötöttek. Az erről szóló részletes jelentést a minisztériumnak Szász Gábor NKI-alkalmazott készítette. A többi esetben a kudarc oka leginkább ott kereshető, hogy művésztúlkínálat volt, erre hivatkozva az NKI lerázhatta magáról a felelősséget.⁴¹

Görög Péter megbízott igazgató 1971. december 23-án számolt be a Művelődésügyi Minisztérium Zene- és Táncművészeti Főosztályának az egyébként rendszeresen megrendezett szocialista országok közötti konferenciáról, amit 1971. december 13–15. között Prágában tartottak a nyugati fesztiválokra való részvételtől. Ebben elhatározták, hogy kölcsönösen tájékoztatják egymást arról, hogy melyik ország milyen nyugati fesztiválon vett részt, illetve hova szándékozik a későbbiekben elmenni. Ennek keretében az anyagi feltételekről beszámoltak egymásnak, hogy ne állhasson elő az a helyzet, hogy a nyugati rendezők konkurenciaharcot generálnak közöttük. A szocialista országok tehát megközelítően egységes gázsikban állapodtak meg, sőt egymás zenekarait kiegészíthették, amelyek propagálására nagy figyelmet fordítottak. Ez a szűkös anyagi lehetőségeiket figyelembe véve nem ment olyan zökkenőmentesen, mint ahogy azt eredetileg elképzelték. A fejlődő országok fesztiváljait ennek ellenére támogatásukról biztosították, nyilvánvalóan a szocialista kultúra terjesztésének céljával. Hogy ez jelentett-e valamiféle anyagi kiadást, arról nem szóltak, valószínűleg inkább csak erkölcsi melléállásról volt szó.⁴² A szocialista országok tanácskozásai e téren nem voltak mentesek a paranoisztikus elemektől sem. Mindamellet, hogy belátták azt, hogy leginkább az anyagiak miatt léptek fel Nyugaton a szocialista országok zenészei, felvetették, hogy *„bizonyos nyugati körök céltudatosan széleskörű tevékenységet fejtenek ki, hogy nemcsak a könnyű, de a komolyműfajt is befolyásolják és mindkét műfajba politikailag (!) beavatkozzanak. E célból indítják útnak jelentős együtteseket és művészeiket.”* Megállapíthatjuk, hogy a különböző beatzenekarok ebben az időszakban a fellazítási politikába illeszthető módon kerültek Magyarországra az NKI meglátása szerint,

⁴¹ MNL OL XIX- I-4-c 141. d. Az NKI 1970. évi vizsgálatának 26. sz. melléklete.

⁴² MNL OL XIX-I-4-rr 34. d. 21. t. 115613/1971.

mert céljuk végső soron a szocializmus létének megkérdőjelezése volt. Hozzátehetjük, hogy a fogyasztási kultúra propagálásával és a fejlett hangtechnikai berendezések felvonultatásával valóban azt a meglátást támasztották alá, miszerint a szocialista országok messze le voltak maradva ezen a téren (is) a nyugat-európai társaiktól. Ehhez már csak adalékként szolgált, hogy fellépési költségeik akár a tízszeresére is rúghattak keleti blokk-beli társaiknál.⁴³ A Szovjetunióban fellépő magyar művészek honoráriumemelését viszont keresztül tudták vinni, jellemző módon azonban nem szovjet pénzből, hanem abból a keretből, ami megmaradt a szovjet művészek magyar honoráriumemelésének elmaradása miatt. A Szovjetunió koncertszervező irodájával, a Goszkoncerttel folytatott tárgyalások során az NKI felvetette, hogy művészeiket szervezettebben kellett volna kiküldeni, így javasolták, hogy a turnéterveket és a műsorokat legalább két hónappal a fellépések előtt juttassák el a szervezőknek, a belső utaztatásra és a szállodai elhelyezésre pedig nagyobb gondot fordítsanak. Különösen a fiatal zenészeket szerették volna jobban reklámozni, illetve az elektronikus és írott sajtót mindinkább bevonni a promócióba. Ezt mintegy a gyakorlatba átültetve 1971 decemberében a Szovjetunióban könnyűzenei célzattal fordultak meg az NKI munkatársai.

A Coupe d'Europe Musicale elnevezésű könnyűzenei fesztiválon az NKI munkájának köszönhetően rendszeresen részt vettek a magyar előadók, így 1968-ban Innsbruckban, 1970-ben Bernben, 1971-ben Belgrádban. Ez utóbbira Korda György énekes, illetve összesen ötfős küldöttség ment, de az NKI nehezen kapta meg az engedélyt, hogy saját költségére kiutaztassa a művészeket, mert előtte nem egyeztetett a tárcával. Vajda Tibor a minisztérium zenei főosztályának főelőadója hozzátette a kormányzat beleegyezéséhez, hogy ezt követően előtte mindig meg kell beszélni a Művelődésügyi Minisztériummal, hogy idejében beállíthassák a rendezvény költségeit.⁴⁴ Mint láthatjuk, minden egyes külföldi vendégszereplést engedélyeztetni kellett a minisztériummal, de hasonlóan kellett cselekedni a külföldről Magyarországra hozott művészekkel is, leginkább a devizaköltségek miatt, melyek közül Duke Ellington jazzkoncertje emelkedett ki az 1971-es évből, 1972-ben pedig a Free⁴⁵ adott nagy sikerű koncertet a Kisstadionban. A könnyű műfajban 1971-ben 2694 kül- és

⁴³ MNL OL XIX-I-4-rr 34. d. 21. t. 115088/1971.

⁴⁴ MNL OL XIX-I-4-rr 34. d. 21. t. 115299/1971 Így hiúsult meg a Budapesti Jazzkintett karlsruhei vendégszereplése, mert két tagjuknak, Tarján Györgyinek és Faragó Antalnak nem volt működési engedélyük, mivel még a Bartók Béla Zeneművészeti Szakiskolába jártak. Elvileg ez a kettő nem feltétlenül függött össze, a kormányzat viszont sugallta, hogy ha lett volna működési engedélyük, mehettek volna. MNL OL XIX-I-4-rr 34. d. 21. t. 115268/1971.

⁴⁵ Jávorszky Béla Szilárd–Sebők János: *A magyarrock története I.* Népszabadság könyvek. Budapest, 2005. 187.

belföldi művészt impresszáltak, míg a komolyzenében 1706-ot.⁴⁶ A külföldről hívott zenekarok sokszor próbára tették a kötött devizagazdálkodás kereteit, volt, amikor az NKI és az ORI a kulturális tárca eredeti intencióival ellentétben, de persze mégis velük egyeztetve közösen szervezett emiatt koncertet, mint 1971. szeptember 30-án, amikor a sok nyugati fellépő miatt az NKI devizakeretéből már nem futotta volna a nemzetközi sztárok – Ella Fitzgerald, a Fairport Convention, Georgie Fame-Alan Price és a Tremoloes – gázsijának kifizetésére.⁴⁷ Ekkor az NKI írt a minisztériumnak, hogy engedélyezzék az ORI-nak a devizakeretük átlépését a Fővárosi Szabadtéri Színpadok Igazgatósága keretének átcsoportosításával, amelynek Vajda Tibor főelőadó eleget tett: „*Javaslom az ORI-devizakeret felemelését. A meghívott együttesek és előadóművészek közismertek a szakmában.*”⁴⁸ Talán ez sem ment volna ennyire gördülékenyen, ha nem az új gazdasági mechanizmus éveit éljük.

Noha a hivatalos kultúrpolitika a Művelődésügyi Minisztériumon keresztül a komolyzenei propagandát tartotta elsődlegesen fontosnak, 1972-ben mégis jelentős könnyűzenei nemzetközi fesztiválokra delegáltak magyar előadókat az NKI szervezésében. Így a tárcának írt jelentésükben megemlítették a Sopot-i Fesztivált Zalatnay Sarolta és Hacki Tamás részvételével, a Split-i Fesztivált Korda György, a Brassói Fesztivált Monyók Ildikó, a Rio de Janeiro-it és a Kanári-szigeteket Késmárky Marika, az Arany Orpheuszt (Bulgária) Koós János, az athéni Szécsi Pál,⁴⁹ a tokiói Szécsi Pál és az Omega, a mallorca-it az Omega és Zalatnay Sarolta fellépésével. A részeredmények nem maradtak el, bár világsztárt ekkor sem sikerült kitermelni a hazai könnyűzenei élet résztvevői közül. Késmárky Marika kislemezt készíthetett Spanyolországban, 1971 márciusában pedig szerepelt a spanyol televízióban. 1971 februárjában Malagába, az ottani fesztiválra hívták Zalatnayt, amit szintén nem sikerült kamatoztatni. Az Omega Münchenben és Franciaországban egyaránt fellépett, utoljára pedig Szécsi Pált említették, mint akivel a hamburgi Polydor lemeztársaság több felvételt készített. A magyar reklámaparnak azonban az NKI ekkori meglátása szerint nemcsak a kötött devizagazdálkodás, de a szűkös nyomdai kapacitás is útját állta, ami a propagandaanyag elégtelen voltát vonta maga után. Ezt hangzóanyagokkal próbálták ellensúlyozni, ami viszont nem helyettesíthette a prospektusokat. A szocialista hiánygazdaság új gazdasági mechanizmus ellenére való megléte így akadályozta a magyar könnyűzene külföldi terjesztését. Az NKI ezen kívül saját intézményének alacsony létszámát és a

⁴⁶ MNL OL XIX-I-4-rr 34. d. 21. t. 115280/1971.

⁴⁷ MNL OL XIX-I-4-rr 34. d. 21. t. 115261/1971.

⁴⁸ MNL OL XIX-I-4-rr 34. d. 21. t. 115199/1971.

⁴⁹ Szécsi Pál még Ausztriát is képviselhette a Yamaha Fesztiválon Paul Moro néven. Paulina Éva: *Zenésballada*. A szerző kiadása. Budapest, 1987. 194.

bemutató koncertek hiányát tüntette fel, mint a nyugati piacok meghódításának legnagyobb akadályait. A sajtó- és propagandamunkát a csoportvezetőn kívül egyetlen munkatársuk végezte, aki a szabadságolások és a megbetegedések alkalmával besegített más osztályok tevékenységébe, ráadásul ő egyben pártvezetőségi tag volt a munkahelyi apparátusban, amely munkából aktívan kivette a részét. Ilyen háttérrel bonyolítottak le 1970-ben összesen nyolc osztrák, egy olasz, 16 francia, 10 NSZK-beli, négy amerikai, 22 svájci és Benelux államok-beli, illetve nyolc skandináviai utat, összesen pedig 77 tőkés országba vezető utat perfektuáltak. A szocialista országokba viszont összesen csak 59 utat szerveztek, ezek közül nyolc szovjet, 11 NDK-beli, 18 csehszlovákiai, hat lengyel, hét román, három bolgár és hat jugoszláviai volt.⁵⁰ Ennek valószínűleg a profitorientált tevékenység állt a háttérében, mivel több hasznot reméltek a nyugati kapcsolatok kiépítéséből.

A minisztérium főelőadója, Vajda Tibor 1972. szeptember 22-én méltatlankodó feljegyzésében ugyanakkor bírálta az NKI-t, miszerint véleményüket több esetben sem kérték ki, hogy kit küldhetne Magyarország a nemzetközi fesztiválokra, pedig erre nyomatékosan és rendszeresen felszólították őket. Ez abból a szempontból, hogy hozzá nem értők ültek ezeken a posztokon a tárcánál, érthető volt, bár az NKI esetében sokszor el lehetett mondani ugyanezt, amit azzal akartak kompenzálni, hogy az ORI-tól kértek szakvéleményt. Ebben a kis házi jegyzetben Vajda konkrétan Sztevanovity Zoránt és Karda Beátát említette meg, mint akiket már a minisztériumot kész tények elé állítva kiküldtek különböző megmérettetésekre. Biztosra vehetjük, hogy ennek a két személynek a felkészültségével, valamint a rendszerhez fűződő lojalitásával semmi probléma nem lehetett, a kormányzati szerv mégis – némiképp érthető módon – presztízskérdéssé tette az ilyen fajta magatartással való szembeszegülést. Horváth József, az NKI igazgató-helyettese a sopoti dalfesztiválról szóló jelentéseiben ehhez kapcsolódóan utólag bizonyos szempontból szintén elmarasztalta Zoránt, illetve a választott számot (*Mária volt*), más viszonylatban viszont védte a mundér becsületét, mert összességében mégis érett, színvonalas előadóként említette, mint akit jogos döntés volt szerepeltetni. A kudarc okát abban látta, hogy az állam nem szánt megfelelő anyagi keretet a művészek felléptetésére – tehát elhárította a felelősséget a hatalom felé –, illetve, hogy az NKI által kidolgozott koreográfia, beleértve a ruházkodást, nem volt megfelelő. Azt azonban szintén megemlítette, hogy húszezer forintot mégis áldozott a sopoti fesztiválra való felkészülésre a kultúrát irányító tárca, amit azonban „nevetségesen kevésnek” minősített.

⁵⁰ MNL OL XIX-I-4-rr 34. d. 21. t. 114252/1971.

Az elmondottakból ugyanakkor látszik, hogy az állam a megfelelő szerveken, jelen esetben az NKI-n keresztül gyakorolta az ellenőrzést és az ideológiai ráhatást az előadókra, hiszen még a ruházódásukba is beleszólhathott.⁵¹ A fesztivál résztvevőinek névsorát az állam előzetes felkérésre jelentették csak be 1972. augusztus 24-én is, amikor az ausztriai Gmundenben megrendezett Coupe d'Europe Musicale-re kiküldték Cserháti Zsuzsát, Szűcs Juditot és Payer András. Arról már azonban nem szólt az irat, hogy az énekesek személyét érdemben megtárgyalták-e a felettes szervükkel, vagy csupán kész tényeket közölve értesítették őket. Valószínűsíthető, hogy nemcsak a minisztériumi felkérés, hanem a közlekedési eszköz megváltozása – vonat helyett autóval utaztak – játszott közre abban, hogy a résztvevők névsoráról pontos tájékoztatást adott az NKI.⁵² Ráduly Mihály⁵³ a Szabados György által vezetett jazzegyüttessel 1972-ben viszont csak harmadszori nekifutásra mehetett ki a san sebastiani fesztiválra. Az első kettőre önhibájukon kívül nem tudtak elmenni, végül a minisztérium zenei főosztálya segítette kiutazásukat anyagilag, amelyről az 1972. június 15-én kelt levélből értesülünk Rusz Ferenc, a tárca főelőadójának tolmácsolásában.⁵⁴ Tehát a hatalom által arra érdemesnek tartott zenészeket a kulturális tárca nem egyszer felkarolta, igaz sokszor nem azonnal, és persze megjegyezhetjük, hogy sokan viszont a közelébe sem kerültek az efféle lehetőségeknek.

ORI: szocialista erkölccsel a nagyobb bevételért

A belföldi koncertszervezés monopolhelyzetben lévő intézménye, az ORI az új gazdasági mechanizmus hozadékaként igyekezett az addigiaknál is nagyobb bevételre szert tenni, ezért a hatékonyabb munka érdekében 1969-ben 12 tájékoztató jellegű előadást tartottak szakemberei a megyei tanácsokkal közösen a megyei és járási népművelőknek, kultúrotthon igazgatóknak. Tájékoztatójukban elmondták, hogy már régóta változatlan létszámmal működtek, de a propagandaköltség emelésével bevétel- és ezzel együtt nézőszám-növekedést értek el. Külön kiemelték, hogy a sajtóval, főleg az *Iffjúsági Magazinnal* intenzív kapcsolatot ápoltak.

⁵¹ MNL OL XIX-I-4-rr 38. d. 9. t. 115144/1972. Ugyanez hatványozott formában volt igaz a szovjet koncertszervező cégre, amelynek alkalmazottai sokszor még abba is beleszóltak, hogy ne vegye le az énekes az állványról a mikrofont. A szovjet delegáció évről-évre meglátogatta a Kisstadion-beli Omega koncerteket, de az averzióik miatt soha nem hívták meg őket. Dalia László–B. Molnár László: *A dal ugyanaz marad*. Media Nox Kiadó. Budapest, 2002. 52. A Dinamit szovjet turnéja előtt pedig még Budapesten mindenkinek ellenőrizték a hajhosszát, és akinek egy gyufáskatulya szélességénél hosszabb volt a haja, elküldték fodrászhoz az NKI alkalmazottai. Pentz Zsolt személyes közlése 2005. május 9-én.

⁵² MNL OL XIX-I-4-rr 38. d. 9. t. 115077/1972.

⁵³ Ráduly Mihály a nevezetes Sirius együttes tagja volt, 1973-tól az USA-ban élt. Szőnyei Tamás: *Nyilván tartottak*. Magyar Narancs–Tihany Rév Kiadó. Budapest, 2005. 304.

⁵⁴ MNL OL XIX-I-4-rr 37. d. 9. t. 114672/1972.

Ugyanakkor hiányosságként rótták fel, hogy nem volt elég idejük a propagandára, és a közönségszervezők véleményét sem kérték ki rendszeresen. A nyereségre való törekedés jegyében az előadásokra különböző rezsikulcsot számítottak, a keresettebb produkciók után 30, a kevésbé kurrens előadások után csak 15%-os rezsit róttak ki. A koncertszervezés során az ORI-nak a művész televíziós, rádiós, színházi elfoglaltságait egyeztetnie kellett a koncertprogrammal, de a helyi közigazgatási szervekkel is együttműködött, noha nem kellett a tanácsoktól külön engedélyt kérni a helyi rendezésre, mert ők maguk voltak az állami rendező szerv. Ebben ugyan időnként némi bizonytalanság mutatkozott helyi szinten, ami tükröződött a Budapest Főváros Tanácsa Végrehajtó Bizottsága Művelődésügyi Főosztályának vezetője, Mezei Gyula részéről, amikor 1972. augusztus 16-án kelt levelében érdeklődött a minisztériumnál, számon kérve az ORI-rendezvények tekintetében a tanácsi engedélyezési jogkört a vendéglátóiparban. A minisztérium azonban megerősítette az ORI hídfőállását ezen a téren az 1972. augusztus 29-i levelében.⁵⁵

Mivel az anyagi érdekeltség okán egyáltalán nem volt mindegy az ORI-nak, hogy mekkora bevételre tesz szert, igyekeztek minél népszerűbb produkciókkal járni az országot. Az 1969-re már a fáradás jeleit mutató táncdalfesztivál produkcióira viszont az ORI már éppen ezért kevésbé számított, mint az előző években, mert szerintük nem hoztak új szint a fellépők a hazai poppalettára, így – mivel véleményük szerint ezek a slágerek tiszavirág-életűek voltak – külföldről kellett importálniuk műsorokat. Panaszkodtak a teremlehetőségek szűkösségére is, és sajnálattal állapították meg, hogy az Erkel Színház sem működött közre konstruktívan a koncertszervezésben, mert nem mondták meg előre, mely napokon szabad a színpad. A zenészek pedig inkább az ORI-műsorok helyett hakniztak, mert ez esetben nem volt progresszív adólevonás hivatalosan sem, csupán konstans 4, 2 %-ot számítottak adóra. A kultúrpolitika viszont az ORI által szervezett műsorokat szorgalmazta, amelyek progresszív adó alá estek, mert ezeket könnyebb volt ellenőrizni, hiszen ilyenkor mindig volt velük egy ORI-ügyelő. Az 1968-as reformoknak köszönhetően a revízió nagyobb belső szabadságot helyezett kilátásba az ORI-nak,⁵⁶ ami a reformok időközbeni háttérbe szorulásával sok téren nem valósult meg. Az 1969-es revizori jelentést – ahogy a többi hasonló cégnél láthattuk – megtárgyalták élőlőszóban is, amikor 1970. március 9-én összegyűltek a Művelődésügyi Minisztériumban. Ott volt az ORI részéről Keszler Pál és Bali György, illetve a párttitkár Lengyel György, a szakszervezeti bizalmi, a rendezési osztályvezető-helyettes Kardos Sándor

⁵⁵ MNL OL XIX-I-4-rr 36. d. 3. t. 115084/1972.

⁵⁶ Az ORI belső szabadságával igyekezett élni, ami nem egyszer a zenekarok életébe történő beleszólást jelentette. Így lett 1968-ban az addigi Decca zenekarból Olympia Keszler Pál nyomására, tekintettel a mexikóvárosi olimpiára. Kiss Sándor: *Tátrai Band - Az első tíz év*. T. B. Bt. Budapest, 1998. 30–31.

és Fonda Almerigo számviteli osztályvezető. Ezenkívül a Művelődésügyi Minisztérium Pénzügyi és Ellenőrzési Főosztálya részéről Vince János osztályvezető és Baranyai Zoltán főrevizor, valamint a Zene- és Táncművészeti Főosztály részéről dr. Nyilas Imre gazdasági tanácsadó és Vajda Tibor főelőadó. A pénzügyi kérdéseken – rezsiköltség, jutalékrendszer – túlmenően a könnyűzene propagálása is szóba került, és kérdésként merült fel, hogy mennyi energiát érdemes beleölni a több műsor elérése érdekében.⁵⁷

Az ORI működése közben többször történtek kellemetlenségek fellépők viselkedése kapcsán, amit a helyi művelődésért felelős tisztviselők szóvá tettek különböző fórumokon. Ez alatt mai szemmel nézve semmiségeket kell értenünk, ami a korabeli szocialista erkölcs számára viszont súlyos hibának számított. Erre példa a Siklói Járási Művelődési Központ megbízott igazgatója, Hajdú Valéria bejelentése az ORI-nál Zalatnay Sarolta és a Tolcsvay-trió ellen, amiről 1971. október 13-án a Művelődésügyi Minisztérium Közművelődési Főosztályát is tájékoztatta. A helyi szervezők számára nem lehetett közömbös az ügy, ha azt írták, hogy *„Kérjük szíveskedjenek odahatni, hogy a jövőben a művelődési házakkal hasonló eset ne fordulhasson elő.”* Október 27-én ugyanerről az esetről Barna Andrásné értesítette házon belül a Közművelődési Főosztály egyik osztályvezetője, Takács Kálmán, bár kormányzati beavatkozást nem tartott fontosnak. Nem lehet tudni, hogy pontosan mi történt, mert az iratot kiemelték a helyéről, csak a kísérőlevél maradt meg, de az bizonyos, hogy a politikai rendszer legalsó fogaskerekei megmozgattak minden követ a hatalom ideológiai szilárdságának védelmében. Bár az is előfordulhatott – ami megint csak a hatalmi struktúra egyik sajátja volt –, hogy egy jelentéktelen ügyet igyekeztek rendszerellenes színben feltüntetni, egy kicsit az öncenzúrához hasonlóan (ami a zenekarokon belül éppúgy működött, mint a párt- és államapparátusban), hogy bebizonyítsák, szükség volt rájuk a hatalom építményében, amikor megtették az általuk szükségesnek ítélt lépéseket. Ennek következtében a teljesen ártatlan elszólások, zeneszámok közötti összekötő szövegek alapul szolgálhattak a hatalom kritikájára, adott esetben különböző szintű retorzióira.⁵⁸ Ebből a szempontból nem hozott változást az új gazdasági mechanizmus a koncertszervezésben.

⁵⁷ MNL OL XIX-I-4-c 131. d.

⁵⁸ MNL OL XIX-I-4-o 123. d. 44063/1971. (Művelődésügyi Minisztérium Közművelődési Főosztály iratai)

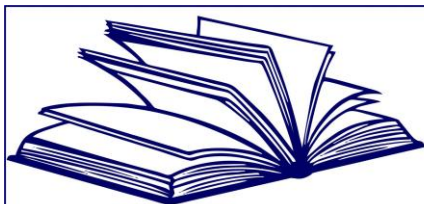
IRODALOM:

1. Aczél György: *Művelődéspolitikánk időszerű kérdései*. Budapest, 1985. Kossuth Kiadó.
2. Aczél György: *Szocializmus, nemzet, kultúra. Írások a kultúráról*. Budapest, 1985. Kossuth.
3. Acsay Judit: *Hogyan készül a popmenedzser?* – Erdős Péterrel beszélget Acsay Judit. Unió Kiadó. Budapest, 1990.
4. Andrassy Mária – Vitányi Iván: *Ifjúság és kultúra*. Budapest, 1979. Kossuth Kiadó.
5. Bácskai Erika – Makara Péter – Manchin Róbert – Váradi László – Vitányi Iván: *Beat*. Budapest, 1969. Zeneműkiadó.
6. Breuer János: *Negyven év magyar zenekultúrája*. Budapest, 1985. Zeneműkiadó.
7. Csatári Bence: *Jampecek a Pagodában. A Magyar Rádió könnyűzenei politikája a Kádár-rendszerben*. Nemzeti Emlékezet Bizottsága. Budapest, 2016.
8. Csatári Bence: *A Kádár-rendszer könnyűzenei politikája*. PhD-disszertáció. ELTE, 2007.
9. Csatári Bence: *Nekem írod a dalt – Könnyűzenei cenzúra a Kádár-rendszerben*. Jaffa Kiadó. Budapest, 2017.
10. Dalia László–B. Molnár László: *A dal ugyanaz marad*. Media Nox Kiadó. Budapest, 2002.
11. Géra Eleonóra Erzsébet–Csatári Bence: *A Zeneszerzők Szövetkezetétől az Artisjus Egyesületig, 1907–2007 – A zenei közös jogkezelés száz éve Magyarországon*. Artisjus. Budapest, 2007.
12. Horváth István: *Feladatunk a párt ifjúságpolitikájának valóra váltása*. Budapest, 1971. Ifjúsági Lapkiadó Vállalat.
13. *Ifjúság és szórakozás - Szöveggyűjtemény*. Válogatta és szerkesztette: Pörös Géza, Thoma László. Budapest, 1983. Népművelési Iroda.
14. Jávorszky Béla Szilárd – Sebők János: *A magyar rock története 1.* Budapest, 2005. Népszabadság könyvek.
15. Kiss Sándor: *Tátrai Band - Az első tíz év*. T. B. Bt. Budapest, 1998.
16. Kocsis L. Mihály: *Illés – Énekelt történelem*. Budapest, 1999. Zikkurat Kft.
17. Köpeczi Béla: *A magyar kultúra útja 1945-1985*. Budapest, 1986. Kossuth Kiadó.
18. *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1967–1970*. szerk.: Vass Henrik. Budapest, 1974. Kossuth Kiadó.
19. *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1971–1975*. szerk.: Vass Henrik. Budapest, 1978. Kossuth Kiadó.
20. Méhes Lajos: *A párt ifjúsági politikája: az ifjúság nevelésének kérdései és feladatai*. Budapest, 1968. Ifjúsági Lapkiadó.
21. Miklós Tibor: *Keresem a szót, keresem a hangot*. Budapest, 1977. Zeneműkiadó.
22. Paulina Éva: *Zenészballada*. A szerző kiadása. Budapest, 1987.
23. Pullai Árpád: *A Magyar Szocialista Munkáspárt ifjúságpolitikájának néhány kérdéséről*. Budapest, 1971. Kossuth Kiadó.
24. Révész Sándor: *Aczél és korunk*. Budapest, 1997. Sík Kiadó.
25. Sebők János: *Rock a vasfüggöny mögött*. GM és társai Kiadó. Budapest, 2002.

26. *Szabadidő és művelődés. Tanulmányok a magyar szabadidő-kutatások témaköréből.* Budapest, 1974. Tudományos Ismeretterjesztő Társulat központi kiadványa.
27. Szőnyei Tamás: *Nyilván tartottak.* Magyar Narancs–Tihany Rév Kiadó. Budapest, 2005.
28. Sztevanovity Zorán: *Az elmúlt 30 év.* Budapest, é. n. Hunga-Print Nyomda és Kiadó.
29. Szűcs Judith: *Táncolsz velem? - fiatalságom titkai.* Budapest, 2005. Szűcs Judith Kiadó.
30. *Törvény az ifjúságról.* Budapest 1971. Országos Ifjúságpolitikai és Oktatási Tanács Ifjúságpolitikai Titkársága.
31. Valuch Tibor: *Hétköznapi élet Kádár János korában.* Budapest, 2006. Corvina Kiadó.
32. Varga Zsuzsanna: *Illúziók és realitások az új gazdasági mechanizmus történetében.* In: *"Hatvanas évek" Magyarországon.* Szerk. Rainer M. János. 1956-os Intézet. Budapest, 2004.
33. Varjas Endre: *Koncz Zsuzsa.* Budapest, 1992. Ab ovo Kiadó.
34. *Vászonról ránk néztek" - A könnyűzene és a film egymásra hatása a Kádár-korszakban.* A Cseh Tamás Program Magyar Könnyűzenei Örökség Megőrzését Támogató Alprogramjának konferenciája. Szerk.: Vass Norbert. Cseh Tamás Program Könyvek. Budapest, 2017.
35. Vitányi Iván: *A könnyű műfaj.* Budapest, 1965. Akadémiai Kiadó.
36. Vitányi Iván: *A tánc.* Budapest, 1963. Gondolat Kiadó.
37. Zalatnay Sarolta: *Nem vagyok én apáca.* Budapest, 1985. Szerzői kiadás.

Summary for the study “Activities of pop music institutions during the New Economic Mechanism”

Besides economic and political life, the new economic mechanism (1968-1972) made changes in many ways among cultural trends. The present study examines the impact of the new principle of actions appointed by the party state on the participants and institutions of pop music. Although the fresh standards included significant corrections compared to previous practice, they did not fundamentally shake the existing political system. The essay takes stock of the changes in the activities of the Hungarian Record Producing Company, the National Directorate and the International Concert Board; as well as, the way is taken into account how these activities were directed and held by the state power in the somewhat liberalizing but still party state system of Hungary. The study, based on documents of the Hungarian National Archives and interviews with several important musicians explains the impact of the new economic mechanism and the characteristics of pop music on the fact that these institutions operated in a profit-oriented way; meanwhile, they had to meet the requirements of the manual controlled power structure and the demands of socialist morality. The documents of the Ministry of Culture also highlight the margins set up for musicians and state party publishers extended by the cooperation between socialist countries in order to work closely together and to be able to export the products of Hungarian pop music to Western Europe.

Bonus Nuntium

A Koszta József Múzeum tudományos, muzeológiai, művészeti és művelődési online folyóirata

A *versus orientem* misézési mód jogosultságáról a római rendes rítusban

Dr. Gruber László*

*plébános, PhD Theol.

Rezümé

Robert Sarah, az Isteniszteleti és Szentségi Fegyelmi Kongregáció bíboros-prefektusa egy 2016-ban Londonban megrendezett konferencián azzal a kéréssel fordult a papok és hívek felé, hogy térjenek vissza ahhoz a gyakorlathoz, amikor is az Eucharisztia ünneplésekor együtt ugyanabba az irányba fordulnak, Kelet felé vagy legalább is a templom apszisa felé, az Úr felé, aki jön. Ezt az ősi és egyetemesen elterjedt celebrálási módot három, alapvető szempont támasztja alá:

A szentmise alapvetően egy hatalmas imádság. Az oltár ugyanazon oldalán álló pap és a hívő nép azonos irányban, kelet felé fordulva együtt fohászkodik és könyörög az Úrhoz. Minthogy Isten maga testet öltött és a földi térbe és időbe belépett, illendő, hogy a mi Istennel való beszédünk 'testet öltő', krisztológikus legyen, hogy Jézus Krisztus közvetítésével, aki értünk ember lett, forduljunk a háromszemélyű egy Istenhez. A feltámadt Krisztusra utaló felkelő Nap kozmikus szimbóluma a minden helyre kiterjedő univerzalitást fejezi ki, és mégis megtartja az isteni kinyilatkoztatás konkrét jellegét.

A szentmise továbbá Istennek bemutatott áldozat és ünnepi lakoma. A mai történelmi és liturgiai ismereteink fényében biztonsággal kijelenthetjük, hogy Jézus nem nézett szembe tanítványaival a *Sanctissimum* megalapításakor. Egyrészt, mert ez teljesen ellentmond az ókori asztali etikettnek, másrészt pedig, az Utolsó Vacsora résztvevői, Jézus és apostolai, mint hívő zsidók, nem egymással szemben ültek, hanem mindnyájan egy irányba, a Sion hegyi szentély felé fordultak, a zsidó liturgikus előírások szerint. Minthogy a szentmise nemcsak ünnepi lakoma, hanem közösségben bemutatott áldozat is, ezért jobban megfelel a *versus orientem* celebrálási irány. A pap a közösség élén állva viszi a Mennyei Atya elé az áldozatot. Ez a szimbolika fejezi ki jobban a pap és hívek egységét, hiszen valamennyien egy irányba, Isten felé fordulva állnak.

A szentmisében továbbá testet kell, hogy öltson az Egyház hite szerint a megdicsőült Krisztus visszatérésének a várása is, ill. az Úr felé haladás, az *eszkatológikus-paruziális* dimenzió. Az olyan liturgikus celebrálás, amely kelet felé irányul, egyben azt is jelenti, hogy ezzel belépünk a történelem jövője, az új ég és új föld felé irányuló menetbe, amely Krisztus felé vezet bennünket. A pap és a közösség nem önmagával dialogizál, hanem közös mozgásban van a visszatérő Úr felé. Ez a fajta elhelyezkedés adja az Eucharisztia nagyságát és biztosítja annak transzcendens jellegét, megóvva a közösséget attól, hogy önmagába zárkózzon.

Bevezetés

A római Kúria egyik vezető beosztású főpapja, Robert Sarah bíboros a 2016. júliusában Londonban tartott Sacra Liturgia konferencián kijelentette: „Nagyon fontos, hogy, amilyen gyorsan csak lehet, visszatérjünk ahhoz a gyakorlathoz, amikor a papok és a hívek együtt ugyanabba az irányba fordulnak, Kelet felé vagy legalább is a templom apszisa felé, az Úr

felé, aki jön. (...) Arra kérem önöket, hogy ahol csak lehet, vezessék be ezt a gyakorlatot. (...) Az önök saját pasztorális döntése fogja meghatározni azt, hogy hogyan és mikor lesz ez lehetséges, de talán ezen év adventjének első vasárnapján lenne a legmegfelelőbb bevezetni ezt a rendelkezést, mikor találkozunk az »Úrral, aki el fog jönni« és »aki nem késlekedik«.¹ Az ugyanebben az évben megjelent könyvében is világosan megfogalmazza ezt a bíboros: „Hogy mindenki megértse azt, hogy a liturgia minket bensőleg az Úr felé fordít, áldásos lenne, ha a mise alatt mind együtt, papok és hívek testileg is Kelet felé fordulnánk, amelyet a szentély jelképez. Így cselekedve törvényesen járunk el. Ez megfelel a [II.Vatikáni] zsinat betűjének és szellemének. Az Egyház első századainak tanúságai ezt bizonyítják. (...) Mint az Istentiszteleti és Szentségi Fegyelmi Kongregáció prefektusa azzal állok elő, hogy a *versus orientem* [Kelet felé misézés] a Misszálé rubrikái által jóvá van hagyva, mert ez az apostoli hagyományhoz tartozik. Ahhoz nem szükséges külön engedély, hogy valaki így misézzen, pap és hívek az Úr felé fordulva. Ha fizikailag nem lehetséges *ad orientem* [Kelet felé] misézni, akkor az oltárra szükséges keresztet tenni jól láthatóan, hogy vonatkozási pont legyen mindenki számára. A keresztben lévő Krisztus a keresztény Kelet”².

A 2020. évi Eucharisztikus Világkongresszusra való készüllet jegyében hasznosnak látjuk a bíboros-prefektus által szorgalmazott *versus orientem* misézési mód teológiai-liturgikus-pasztorális jogosultságát alaposabban is bemutatni.

1. A szentmise, mint imádság – az imádság iránya: *krisztológiai-kozmológiai* dimenzió

A szentmise tekinthető a mindenkori jelenben végzett egyetlen hatalmas imádságnak, egymáshoz szervesen illeszkedő és egybefüggő imák láncolatának, melyek közül is a mise központi része, a kánon a leghangsúlyosabb, az alapítás és szerzés szavaival. Ezért is helytelen és megtévesztő a liturgikus reformot megelőzően „háttalmisézésről” beszélni, ahogyan szintén megtévesztő a II. Vatikáni Zsinatot követően „szembemisézésről”, mintha a nép lenne a vonatkozási pont, és így a hívekhez képest mondjuk, hogy szemben vagy háttal van az oltár, mintha a pap nekik mutatná be a szentmisét, nem pedig a mindenható, fölséges és örökkévaló Istennek; a „szembemisézés” kifejezés is elárulja, hogy mennyire

¹ <http://www.catholicherald.co.uk/news/2016/07/05/cardinal-sarah-asks-priests-to-start-celebrating-mass-facing-east-this-advent/>

² Robert Sarah – Nicolas Diat, A csönd ereje. A zaj diktatúrájával szemben, Szent István Társulat, Budapest 2018, 204-205; eredeti mű: La force du silence – Contre la dictature du bruit, Librairie Arthème Fayard, Paris 2016.

megfogyatkozott a szimbólumok iránti érzékünk³. Távol mindenfajta szembenállástól, sokkal inkább arról van szó, hogy - az oltár ugyanazon oldalán álló pap és a hívő nép azonos irányban állva, együtt fohászkodjon és könyörögjön az Úrhoz; a pap szándéka tehát nem az volt, hogy hátat fordítson a népnek, hanem, hogy velük együtt a szentély irányába, kelet felé nézzen⁴. De vajon miért éppen kelet felé?

Az imádságnak valamilyen konkrét irányban történő végzése, az ún. imaorientáció, egyetemes vallási jelenség, és e tekintetben a vallások két fő csoportba sorolhatók: Az elsőbe azok a kultuszok tartoznak, amelyek egy földrajzi vagy adott helyre vonatkozó orientációt követnek. Így pl. az iszlám előírja, hogy imádság közben a mekkai Kába kő felé kell fordulni, míg a judaizmus azt követeli, hogy követői forduljanak Jeruzsálem felé (amennyiben a Templom, ill. a szent város falain kívül találják magukat). A második csoport azokból a kultuszokból áll, amelyek az orientációnak egy asztronómiai (*versus solem orientem*) vagy kozmikus fajtáját gyakorolják; ezek közé tartozik a legtöbb klasszikus vallás, valamint a kereszténység is⁵.

A judaizmus és az iszlám számára tehát magától értetődő dolog, hogy az ember a centrális kinyilatkoztatási hely felé fordulva imádkozik ahhoz az Istenhez, aki megmutatta magát nekünk úgy és ott, ahol az isteni megnyilatkozás megtörtént. Mindazonáltal, mivel Isten szellemi természetű és mindenütt jelen van, ez nem jelenti-e azt, hogy az imádság nem kötődik helyhez és irányhoz? Valóban, mindenhol imádkozhatunk és Isten számunkra mindenhol elérhető. „Az istenképnek ez az egyetemessége a keresztény univerzalizmusnak a következménye, ahogy a kereszténység tekint fel a minden istenek fölött álló Istenre (...). Az univerzalitásnak ez a tudata azonban a kinyilatkoztatás gyümölcse: Isten mutatta meg magát nekünk, csak ezért ismerjük őt és csak ezért imádkozhatunk hozzá mindenhol bizalommal. Éppen ezért helyes az, hogy a keresztény imádságban ahhoz az Istenhez való fordulás fejeződik ki, aki számunkra kinyilatkoztatta magát. Ahogyan Isten saját maga testet öltött, s a földi térbe és időbe belépett, illendő, hogy Istennel való beszédünk 'testet öltő', krisztologikus

³ Vö. *Mire jó az, hogy újra lehet háttal misézni? Nem az fejezi ki jobban az eucharisztikus közösséget, ha a pap és a hívek körülállják az oltárt?* Barsi Balázs atya válasza, in https://www.barsibalazs.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=62&Itemid=89

⁴ Alácsi E. J., *A szembemisézés gyakorlatának kritikája*, in *A jó harc. Tanulmányok az ősi római rítusról és a katolikus szent hagyományról*, Casa Editrice »La Magione« - Miles Christi, Poggibonsi – Budapest 2006, 30.

⁵ Vö. Vogel, C., *L'orientation vers l'Est du célébrant et des fidèles pendant la célébration eucharistique*, in *L'Orient Syrien*, 9 (1964), 15-16; vö. Alácsi E. J., *A szembemisézés gyakorlatának kritikája*, 30. Itt érdemes megjegyeznünk, hogy a protestáns közösségekben is megfigyelhető a lelkész, ill. a gyülekezet közös irányban történő imádkozása, így pl. az evangélikus templomokban az ősi katolikus liturgiából megmaradt a főoltárnak, mint az imádság helyének a használata, vagy a legújabbkori, ökumenikus-jellegű Taizéi protestáns közösség imagyakorlatában szintén jól látható, hogy a szerzetesek a velük imádkozó hívekkel közösen egy irányba, többnyire egy nagyméretű Krisztus-ikon felé fordulva, ill. arra föltekintve fohászkodnak.

legyen, hogy annak közvetítésével, aki értünk ember lett, forduljunk a háromszemélyű egy Istenhez. A felkelő Nap kozmikus szimbóluma a minden helyre kiterjedő univerzalitást fejezi ki, és mégis megtartja az isteni kinyilatkoztatás konkrét jellegét”⁶.

A keresztények keleti imádságirányának a kifejlődése és a korai jeruzsálemi egyház gyakorlata között szoros kapcsolat van: a korai keresztények egyes ószövetségi jóvendöléseket értelmezve (*Ez* 11, 23; 43, 1-2; 44, 1-2; *Zak* 14, 4) azt várták, hogy az Úr második eljövetele az Olajfák Hegyén fog megtörténni, amely egykor a Mennybemenetel színhelye is volt; a város topográfiájának az ismeretében ez azt jelenti, hogy kelet felé fordulva imádkoztak. Szakrális imairány és Messiás-várás tehát szorosan összetartoztak, ami elkerülhetetlenül a zsidók és keresztények közötti konfliktushoz, ill. elkülönüléshez vezetett: a keresztények magán és liturgikus imádság közben igen korai időktől fogva mindenütt a felkelő nap, vagyis a földrajzi kelet felé fordultak, nem a földi Jeruzsálem, hanem a mennyei Jeruzsálem felé⁷.

A keresztény antikvitás igen gazdag szimbolikával ruházta fel a keleti imaorientációt: Krisztus Urunk nyugatra nézett, míg a keresztfán függött, így kelet felé tekintve Őrá nézünk fel, hiszen a kereszt áldozata a szentmisen valóságosan is megjelenik. Krisztus, a *Sol salutis* (a megváltás Napja), egyben a *Sol iustitiae* (az igazság Napja) is; a pogányság *Sol invictus*-a a legyőzhetetlen Krisztus (*Christus victor*) szimbólumává vált, aki legyőzte a halált és a sátánt, evilág fejedelmét. A felkelő nap tehát kiváltképpen erős krisztológiai szimbólum: a mi üdvösségünkért megtestesülő, a teljes kinyilatkoztatást és a halálával-feltámadásával számunkra a megváltást elhozó Krisztust egyaránt jelképezi. Nem egyszerűen tehát ókori pogány kultikus gyakorlatoknak az adoptálásáról van szó, melyeknek részét képezte pl. a *Sol invictus* vagy *Natalis solis invicti* ünnepe; Nagy Szent Leó pápa óva intett, hogy bármiféle összekeveredés legyen a keresztény és a pogány imaszokás között: a keresztények nem a Napkirályt, hanem a Nap Királyát imádták, mert a Napot magát is Isten teremtette (*non est Dominus Sol factus, sed per quem Sol factus est*)⁸. A hagyomány szerint, amikor a *Sol iustitiae* visszatér „mint a villám napkeleten támad és napnyugatig látszik” (Mt 24, 27), és mindez a szentmise ünneplése alatt fog történni. Keleti irányba tekintve, a pap és a hívek közösen készek arra, hogy üdvözöljék Őt; így ír erről Damaszkuszi Szent János: „Krisztus

⁶ Ratzinger, J., *Der Geist der Liturgie*, Verlag Herder, Freiburg i. Br. 2000, 66.

⁷ Vö. Lang, U. M., *Rivolti al Signore. L'orientamento nella preghiera liturgica*, Edizione Cantagalli, Siena 2006, 28-31.

⁸ Vö. Alácsi E. J., *A szembesítés gyakorlatának kritikája*, 30-31.

mennybemenetelekor keletre ment, és az apostolok így imádkoztak hozzá...Mivel mi várunk rá, azért kelet felé imádkozunk. Ez az apostolok íratlan hagyománya”⁹.

Joseph Ratzinger bíboros, a későbbi XVI. Benedek pápa írja: „A kelet felé fordulás azt is jelenti, hogy a kozmosz és az üdvtörténet összetartoznak. A kozmosz együtt imádkozik, az is várja a megváltást. Éppen ez a kozmikus dimenzió lényeges a keresztény liturgiában. Az sohasem csak az ember saját maga által létrehozott világában megy végbe. Az mindig kozmikus liturgia – a teremtés témája a keresztény imádságba tartozik. Az ima elveszti nagyságát, ha ez az összefüggés feledésbe merül. Ezért a keletelés apostoli hagyományát a templomépítés és a liturgia végzése alkalmával feltétlenül újra alkalmazni kell, ahol csak lehetséges”¹⁰.

A XX. század második felében végbement liturgikus megújulás a topográfiailag nyugat felé néző, római Szent Péter-bazilika alakzatát tette magáévá, és így abból a szentmise formájának egy új gondolatát fejlesztette ki: az Eucharisziát *versus populum*, vagyis a nép felé fordulva kell celebrálni, így az oltárnak – amint az a Szent Péter-bazilika normatív alakjában látható – úgy kell felállítva lennie, hogy a pap és a nép egymásra tekintsenek, és így közösen képezzék az ünneplők körét; csak ez felel meg a keresztény liturgia értelmének és az aktív részvételre irányuló kívánságnak. A római bazilika és az oltár felállításának értelmét ezáltal természetesen félreértették; a szentmisét bemutató pap ugyanis, ha kelet felé akart tekinteni – ahogyan azt az ősi imádkozási hagyomány megkívánja -, akkor ennek megfelelően a nép felé fordult¹¹. A XVI. század előtt „soha, sehol, a legkisebb említés sem tulajdonít semmiféle jelentőséget vagy akár csak egy kis figyelmet is annak, hogy amikor a pap misézik, a nép előtte vagy mögötte van-e. Amint azt Cyrille Vogel kimutatta, az egyetlen dolog, amihez valóban ragaszkodtak, és amit megemlítettek, az az, hogy a celebránsnak az eucharisztikus imát, mint az összes többit is, kelet felé fordulva kell mondania. (...) Nem szabad elfelejteni, hogy amikor a templom tájolása megengedte a celebránsnak, hogy az oltárnál is a nép felé forduljon, akkor nemcsak a papnak kellett kelet felé fordulnia: az egész gyülekezet vele együtt ugyanezt tette. Ez a testhelyzet sohasem volt a celebráns kiváltsága. Már sokkal előbb minden keresztényt erre szólítottak föl, mint az imádság egyetlen helyes irányára, legfőképpen pedig az eucharisztikus imában. Ez utóbbi kezdetén – a kopt liturgiában különösen is – a diakónus folyton emlékeztette a népet: 'Forduljatok kelet felé!' Így tehát azokban a templomokban, ahol olyan oltár volt, amit ma szembemisézőnek hívunk,

⁹ Gamber, K., *The Reform of the Roman Liturgy: It's Problems and Background*, Una Voce Press, San Juan Capistrano, California 1993, 84.; Alácsi E. J., *A szembemisézés gyakorlatának kritikája*, 31.

¹⁰ Ratzinger, J., *Der Geist der Liturgie*, 61-62.

¹¹ Vö. Ratzinger, J., *Der Geist der Liturgie*, 67-68.

előfordult, hogy a nép egy része – olykor egyenesen a nagyobbik fele – az oltárnak háttal állt, végig az egész eucharisztikus ima alatt. Valószínűleg ez az oka annak, hogy ez a gyakorlat majdnem kizárólagosan római sajátosság maradt¹². Egyetlen dolgot nem ismert sohasem a középső- és újkori Nyugat, egészen a legújabb korokig, és ez a jellegzetesen római konstantini bazilika használata, annak az ún. „szembemiséző” oltárával¹³.

Az eddig mondottak alapján, a nagy liturgista, Louis Bouyer ezt a következtetést fogalmazza meg: „Vissza kell adni a mise első részének biblikus jellegét, valódi igeliturgiává téve, az eucharisztikus áldozatot pedig közösségi lakomává kell alakítani, amelyen mindenki részt vesz. Ahhoz, hogy ezt tegyük, nem kell többé mesterségesen a római egyház gyakorlatával takaróznunk. Ezt legünnepélyesebb keretek között az egyetemes zsinat hirdette ki, amely most az egész Katolikus Egyház hivatalos hagyománya. Világos tehát, hogy a szemben vagy háttal történő misézést nem lehet elvi kérdésnek tekinteni, hanem kizárólag hasznossági kérdésnek. Minden a körülményektől függ: tudni kell, hogy hogyan jobb használni az oltárt egy adott helyzetben, és hogyan nem. (...) Az esetek nagyobb részében – a plébániatemplomoknál szinte mindig – pontosan a valódi közösségi liturgia visszaállítása szempontjából kell nyíltan kimondanunk, hogy a legjobb megoldás az marad, ha a pap a hívekkel azonos oldalon helyezkedik el az eucharisztikus imádság idején, mint az egész csoport látható feje”¹⁴.

Bouyer véleményével egyező álláspontot képvisel Ratzinger is: míg az igeliturgia helyén valóban helyes az igehirdető és a hallgatók egymással szemközti helyzete, mert itt tényleg megszólításról és válaszról van szó, azonban továbbra is lényeges a papnak és a híveknek a közös kelet felé való fordulása a kánon imádkozása alkalmával¹⁵. Itt nem valamiféle esetlegesről van szó, ellenkezőleg, lényegéről: nem a zárt kör felel meg az esemény lényegének, amely éppen a közös irányban nyilvánul meg, ahogyan nem a papra való tekintés a fontos, hanem a közös imádás, elindulás az eljövendő felé¹⁶. A templom nem

¹² Bouyer, L., *Építészet és liturgia*, Agapé Kiadó, Szeged 2000, 38-39.

¹³ Vö. Bouyer, L., *Építészet és liturgia*, 55. Borromeo Szent Károlytól maradt ránk a Trienti Zsinat után megújult templomépítészet kulcsműve, az *Instructiones fabricae et supellectilis ecclesiasticae* c. mű, amely 1577-ben jelent meg, s ebben a milánói érsek azt írja, hogy a *capella maior*-nak keleteltnek kell lennie, s a főoltárnak is kelet felé kell néznie. Ahol ez lehetetlen, ott előnyt élvez a nyugati irány, s ilyenkor az Egyház rítusával összhangban (*pro Ritu Ecclesiae*) a főoltáron celebrált miseáldozat közben a pap arccal a nép felé fordul. Borromeónak bizonyára azok a római bazilikák voltak a fejében, amelyek apszisa nyugatra, bejárata kelet felé néz, s ahol a misét a nép felé celebrálják. A püspök erőfeszítése, hogy a templomépítészetet megújítsa, része volt annak a nagyívű programnak, mely Milánó számára a *Secunda Roma* (második Róma) címet akarta kivívni; mindazonáltal Borromeó számára is a keleti irány volt az elsőbbséget élvező elv a liturgiában és a templomépítészetben. Vö. Lang, U. M., *Rivolti al Signore*, 70-71.

¹⁴ Bouyer, L., *Építészet és liturgia*, 71-72.

¹⁵ Vö. Ratzinger, J., *Der Geist der Liturgie*, 71.

¹⁶ Vö. Ratzinger, J., *Der Geist der Liturgie*, 71.

tényleges keletelése esetén is kívánatos, hogy a pap és a hívek közösen, a 'liturgikus keletet' jelölő szentély felé (*versus absidem*) fordulva imádkozzanak, ugyanis „az oltárkeresztet mint a napjainkig megmaradt keletelés maradványaként kell megjelölnünk. Benne maradt fenn a kereszt jelében érkező Úr felé való imádkozás régi hagyománya, mely azelőtt szorosan a kelet kozmikus szimbólumához kötődött. Ha tehát a Zsinat előtt szokásos celebráció-mód egy egészen meghatározott vonatkozási pontjáról akarunk beszélni, akkor nem mondhatjuk, hogy az oltár felé vagy akár a tabernákulumban lévő oltáriszentség felé miséztek, azt azonban igen, hogy a keresztkép felé, mely az „Oriens” egész teológiáját megőrizte. Ebben az értelemben volt egy folytonosság, mely egészen az apostoli idők kezdetéig visszanyúl”¹⁷.

Arra az ellenvetésre pedig, hogy a kelet felé, a nap felé való fordulásnak a liturgiába történő bevezetését manapság már nem lehet többé megkísérelni, talán mert a kozmosz nem érdekel bennünket, vagy mert menthetetlenül magunk köré rendezkedtünk be, így reagál Ratzinger: „Nem éppen manapság fontos-e az, hogy az egész teremtéssel együtt imádkozzunk? Nem éppen ma fontos-e az, hogy a jövő és az újra eljövendő Úr reménységének dimenziója számára helyet adjunk, az új teremtésre vonatkozó dinamikát ismét a liturgia lényeges alakjaként ismerjük fel és éljük?”¹⁸

2. A szentmise, mint áldozat és közösségi lakoma - az áldozatbemutatás és ünnepi lakoma iránya: *szotériológiai-ekkleziológiai* dimenzió

Immáron több, mint fél évszázaddal ezelőtt, a liturgikus megújulási mozgalom néhány úttörője (pl. Lambert Beaudin, Chevetogne alapítója) a szentmise *versus ad populum* celebrálására buzdítottak¹⁹, és ezzel a mise egyik lényegi szempontját akarták helyreállítani, mely szerint itt lakomáról van szó az áldozat mellett. A pap és nép egymással szemközti elhelyezkedése az oltár körül arra hívja fel a figyelmet, hogy az Eucharisztia Isten népének a közösségi lakomája. Azonban nem szabad elfelejteni, a legjobb liturgikus pedagógiai szándék mellett is, hogy a szentmise lakoma-jellege csakis akkor valósulhat meg, ha a nép valóban az

¹⁷ Ratzinger, J., *Das Fest des Glaubens*, Johannes Verlag, Einsiedeln 1985, 123.

¹⁸ Ratzinger, J., *Der Geist der Liturgie*, 72.

¹⁹ Alapvetően három indítéka volt ennek: a Zsinat előtti misében az olvasmányokat az oltárra fektetett misekönyvből kellett végezni, a hallgatóságnak háttal, ami élettelen formaságnak tűnt – az oltárnak a nép felé fordítása ezt könnyűszerrel orvosolni látszott; továbbá, helyre akarták állítani a mise egyik lényegi szempontját, a lakoma-jellegét az áldozat mellett; végezetül, a szembemisézés ősi gyakorlatára hivatkoztak. Mindazonáltal, a zsinati instrukció helyreállította a Biblia népnyelvű olvasását, és az ambó, ill. felolvasóállvány használatát, ezzel a szembemisézés alapvető indoka megszűnt; a szembemisézést nem szabad valamilyen 'csodaszernak' tekinteni: ez csak akkor tud áldásos hatást kifejteni, ha lehetővé válik az oltár körül való gyülekezés, ami a leginkább kisközösségek esetében lehet alkalmas; azt, hogy a szembemisézés lett volna az ősi és egyetemesen elterjedt gyakorlat, a mai liturgiatudomány egyértelműen cáfolja. Vö. Bouyer, L., *Építészet és liturgia*, 70-71.

oltár körül gyűlik össze, és nem csak az előtt áll (vagy ül), míg a pap – gyakran – teljesen egyedül a másik oldalon van; semmi sem idegenebb ugyanis egy étkezéstől, mint egy ilyen formájú elhelyezkedés²⁰.

A lakoma-jelleg, s így a *versus populum* celebráció irány hangsúlyozói természetesen előszeretettel hivatkoznak az Utolsó Vacsorára is. A mai történelmi és liturgiai ismereteink fényében azonban biztonsággal kijelenthetjük, hogy Jézus semmiképpen sem nézett szembe tanítványaival a *Sanctissimum* megalapításakor. Egyrészt, mert ez teljesen ellentmond az ókori asztali etikettnek: Jézus idejében az asztalok félkör alakúak voltak (a görög szigma betűhöz, ill. patkóhoz hasonlóak), melyek külső oldalán helyezkedtek el a vendégek, míg a másik oldalt szabadon hagyták a felszolgálóknak; a vendégek, ill. a család tagjai tehát mind egy oldalon ültek (vagy heveredtek le), a családfő helye pedig a félkör jobb oldalán és nem a közepén volt. Másrészt pedig, az Utolsó Vacsora résztvevői, Jézus és apostolai, mint hívő zsidók, nem egymással szemben ültek, hanem mindnyájan egy irányba, a Sion hegyi szentély felé fordultak, amint az elő volt írva a zsidó liturgikus szokások szerint²¹. Az Oltáriszentség alapításának a körülményeit így aligha lehet a szembemisézés gyakorlatának az igazolására felhasználni, ellenkezőleg: „A kereszténység kezdetén semmiféle étkezésen sem foglalt helyet az asztaltársaság vezetője a többi résztvevővel szemben. (...) Az őskeresztényeknek tehát sehonnan sem támadhatott olyan ötletük, hogy az étkezés vezetéséhez valaki a néppel szembe forduljon. Sőt, pont az ellenkező elrendezéssel emelték ki az étkezés közös jellegét, vagyis azzal, hogy minden résztvevő az asztalnak ugyanazon a felén foglalt helyet”²². Amennyiben az Eucharisztia közösségi-jellegének a kihangsúlyozása a lelkipásztori, ill. a liturgikus pedagógiai cél, akkor ismételten idéznünk kell Bouyer egyértelmű megállapítását: „Pontosan a valódi közösségi liturgia visszaállítása szempontjából kell nyíltan kimondanunk, hogy a legjobb megoldás az marad, ha a pap a hívekkel azonos oldalon helyezkedik el az eucharisztikus imádság idején, mint az egész csoport látható feje”²³. A teljes kör alakban való, vagy az egymással szemközti elhelyezkedés tehát sohasem eszményi, bár eleinte segítheti a mai keresztényeket az Eucharisztia közösségi jellegének a megértésében, de csak akkor, ha egy vagy kevés sorban állnak; nagyszámú hívő esetén a nép felé fordított oltár csak akkor kívánatos, ha a templom hajójában áll és nem az apszis húrjában, mint a római bazilikák középkori elrendezésében²⁴.

²⁰ Vö. Bouyer, L., *Építészet és liturgia*, 71-72.

²¹ Vö. Bouyer, L., *Építészet és liturgia*, 37-38; vö. Alácsi E. J., *A szembemisézés gyakorlatának kritikája*, 17-18.

²² Bouyer, L., *Építészet és liturgia*, 38.

²³ Bouyer, L., *Építészet és liturgia*, 72.

²⁴ Vö. Bouyer, L., *Építészet és liturgia*, 73.

Az Eucharisztia lakoma-jellegének túlzott hangsúlyozása azonban könnyen magával hozza a szentmise áldozati-jellegének elhomályosulását²⁵. A szentmise nem csupán az Utolsó Vacsorának az emlékezete, felidézése, valamilyen módon történő megjelenítése; „a keresztények Eucharisziája a 'lakoma' fogalommal egyáltalán nem írható le teljesen. Mert az Úr a keresztény kultusz újdonságát ugyan egy zsidó (Pászká-)ünnep keretében alapította meg, azonban ennek az újnak és nem magának a lakomának, mint ilyennek az ismétlésére adott megbízást. Az új ezért igen hamar kivált a kontextusból és megtalálta a neki megfelelő, saját alakját, ami egyébként már az által is adott volt, hogy az Eucharisztia a keresztre és ezzel a templomi áldozatnak a Logosznak megfelelő istentiszteletté válására utal vissza. Ebből adódott azután az is, hogy a zsinagógai igeliturgia – keresztény módon megújított és elmélyített alakjában – Krisztus halálára és feltámadására való emlékezéssel 'Eucharisziává' olvadt össze és éppen így valósította meg hűen az 'ezt cselekedjétek' megbízást. Ez az új, teljes alak nem egyszerűen a 'lakomából' volt levezethető, hanem a templom és a zsinagóga, az Ige és a Szentség, a kozmikus és történelmi dimenzió összefüggése alapján határozható meg. Éppen abban az alakban fejeződik ki, amelyet a szemita kereszténység korai egyházainak liturgikus struktúráiban találunk meg”²⁶.

A szentmise, amellet, hogy egyetlen hatalmas imádság, Jézus Krisztus egyszer s mindenkorra végbevitt, egyetemes megváltást szerzett golgotai keresztdozatának a megjelenítése. Nemcsak a szentmise lakoma-jellegének, hanem a közösségben bemutatott áldozati mivoltának is jobban megfelel a *versus orientem/absidem*, semmint a *versus populum* celebrálási irány; a jól látható, nagyméretű feszülettel ellátott díszes főoltáron történő celebrálás még jobban kiemeli a szentmise és Krisztus megváltó áldozatának lényegi kapcsolatát, annak magasztosságát, emelkedettségét, egyedüliségét. „A pap a közösség élén állva, a hívőkkel egyirányba nézve viszi a Mennyei Atya elé az áldozatot (...) ez a szimbolika fejezi ki jobban a pap és hívek egységét, hiszen valamennyien egy irányba, Isten felé fordulva állnak”²⁷.

Ma, amikor - főleg a nyugati kultúrkörhöz tartozó - számos országban az Eucharisztia sokak szemében 'testvéri lakomára' szűkül le, miközben az áldozati-jellege elhomályosul, a *versus orientem/absidem*, ill. a főoltáron történő celebrálás még inkább világossá teszi, hogy a szentmise nemcsak jó barátok étkezése és az Utolsó Vacsora emlékezete, hanem „az Egyház közös áldozata, ahol az Úr velünk és értünk könyörög, ahol magát adja nekünk. Ez Krisztus

²⁵ Vö. Dobszay L., *Jegyzetek a liturgiáról*, Új Ember Kiadó, Budapest 2001, 242;

²⁶ Ratzinger, J., *Der Geist der Liturgie*, 68-69.

²⁷ Dobszay L., *Jegyzetek a liturgiáról*, 242.

áldozatának szentségi megújulása, amelynek üdvözítő ereje mindenkire kiterjed, jelenlévőkre és távoliakra, élőkre és holtakra. Ismét tudatosítanunk kell, hogy az Eucharisztia nem veszíti el erejét akkor sem, ha az ember nem járul szentáldozáshoz. (...) Ha a miséről való teljes szemléletre tér vissza az ember, - testvéri étkezés, de ugyanakkor az Úr áldozata is, amely erőt és hatékonyságot hordoz magában annak számára, aki hitben egyesül ott vele -, akkor az is, aki nem eszik magából a 'kenyérből', a saját mértéke szerint, de ugyanúgy részesedik a mindenki más számára megajánlott adományokból"²⁸, és ez mindenképpen nagy bátorítás és vigasz azok számára, akik bármilyen okból kifolyólag is nem járulhatnak szentáldozáshoz.

A liturgikus megújulás tagjai közül egyeseket, így a már említett Lambert Beauduint és tanítványait - akik a bibliai olvasmányokat a misében rendes helyükre akarták visszaállítani, a mise közösségi lakoma mivoltát hangsúlyozták és a *versus populum* celebrálási irányt képviselték - rendre titkos protestantizmussal vádolták, s ez utóbbinak volt is érthető oka: noha a Szent Péter bazilika (és más római templomok) oltárának orientációja szembemisézésre enged következtetni, valójában a *versus populum* celebráció teljesen abszurd és idegen lett volna az ősegyházban, a keresztény antikvitásnak sem az irodalma, sem az építészete nem támasztja alá a szembemisézés gyakorlatát. A legelső ilyen példa a történelemben Luther Márton nevéhez és a reformációhoz kötődik, aki így ír *A német mise és az istentisztelet rendje* (1526) c. kis könyvében: „Ami a valódi misét illeti a keresztények között, az oltárnak nem szabad megmaradnia jelenlegi formájában és a papnak mindig a néppel szemben kell lennie, amint azt, kétség nélkül feltételezhetjük, Krisztus is tette az utolsó Vacsora alkalmával. Nos, mindez majd idővel kialakul"²⁹. Luthernek, amennyiben következetesen elutasította a szentmise áldozati jellegét, csupán az úrvacsorai, közös lakomai jellegét vallva, annyiban teljesen igaza van. Mert ugyan miért is kellene, hogy egy protestáns istentisztelet vezetője a gyülekezetnek háttal állva 'celebrálja' az Úr vacsorájának pusztán emlékezetét? Ha nincsen szó sem valóságosan megjelenített áldozatról, sem transzszubsztanciális jelenlétről, nemde sokkal inkább logikus és az emlékezést, az egykoron történetek felidézését jobban segítő és láthatóbbá tevő a pásztor és a hívők frontális elhelyezkedése? És nemde jobban illő, hogy Krisztus és apostolainak utolsó vacsorájára utaló kenyér és bor oltár helyett asztalra kerüljön?

Az Eucharisztia katolikus felfogásának „azért sem felel meg a *versus populum* misézés és a *mensa* asztalok használata, mert az a reformáció óta egy anti-katolikus tartalmat öltött magára. A protestánsok azért verték szét a templomok oltárait és helyettesítették azokat

²⁸ Ratzinger, J., *Beszélgetés a hitről Vittorio Messori-val*, Vigília Kiadó, Budapest 1990, 116.

²⁹ Vö. Alácsi E. J., *A szembemisézés gyakorlatának kritikája*, 19.

faasztalokkal, mert elvetették a katolikus áldozati teológiát. Klasszikus megfogalmazását adta ennek Nicholas Ridley, London anglikán püspöke: 'Az asztal formája majd könnyebben eltéríti az egyszerű híveket a pápista mise babonás elképzeléseitől az Úrvacsora helyes használata felé. Mert az oltár célja az, hogy áldozatot mutassanak be rajta, míg az asztal szerepe az, hogy az emberek rajta egyenek' (1550). Katolikusok valaha életüket áldozták azért, hogy oltáraikat megvédelmezzék a rombolástól, köztük Gwyn Szent Richárd Wales-i vértanú, aki az általa írt énekben keserű hangon panaszkodik a protestáns oltárrombolás miatt: 'Az oltár helyén nyomorúságos asztal, Krisztus helyett közönséges kenyér'³⁰.

Az asztal-formájú oltárok felállítása és a régi főoltárok szétszerelése vagy szentségházzá való lefokozása szükségképpen azt eredményezte, hogy a keresztény oltár jelentése és kiemelt méltósága elhomályosodott mind a hívek, mind a klérus tagjainak jó része előtt. Az oltár az Egyház liturgiájának fókuszja, a templomépület létezésének egyetlen oka; a templom létezik az oltárért és nem fordítva. Az Egyház számára az oltár Krisztust magát jelenti: Ő az oltár, az Áldozat és a Főpap; az oltár iránti tisztelet, amely annak méltó formájában mutatkozik meg elsősorban, a Krisztusnak kijáró tiszteletet jelképezi³¹. Az evangéliumi szegénységhez való helyes ragaszkodásnak ezért sem szabad tehát oda vezetnie, hogy azt higgyük, hogy az eszményi oltár egy konyhaasztalnak kell lennie, ellenkezőleg: az oltár elhelyezésének, formájának és méretének, anyagának és megmunkálásának olyannak kell lennie, hogy az oltár legyen a templom legszebb tárgya³². Templomaink gyönyörű és impozáns főoltárai, melyeket a bennünket megelőző generációk nagylelkű adományjaiból építettek, tökéletesen megfelelnek ennek a jogos kívánalomnak, és az ennél még fontosabbnak, hogy *ti. versus orientem/absidem* celebrálással az Eucharisztia közösségi lakoma-jellegének, és még inkább, áldozati mivoltának méltó és alkalmas helyszínei legyenek, bizonytal jobban, mint bármilyen szembemiséző oltáron történő *versus populum* celebráláskor.

3. A szentmise, mint a megdicsőült Krisztus visszatérésének várása – az Úr felé haladás iránya: *eszkatológikus-paruziális* dimenzió

J. Ratzinger írja: „A múlt, a jelen és a jövő egymásba fonódnak és az örökkévalóságot érintik. (...) A templom függőnye kettéhasadt, az ég az ember Jézusnak és így az egész emberségnek az élő Istennel való egyesülése által megnyílt. (...) A keresztény liturgia többé

³⁰ Alácsi E. J., *A szembemisézés gyakorlatának kritikája*, 35-36.

³¹ Vö. Alácsi E. J., *A szembemisézés gyakorlatának kritikája*, 32-33.

³² Vö. Bouyer, L., *Építészet és liturgia*, 75.

nem helyettesítő kultusz, hanem a képviselőnek hozzánk való közeledése, belépés a képviselőbe, magába a valóságba való belépés. Valóban részt veszünk az égi liturgiában (...). A liturgikus ünnepben ugyancsak végbemegy az *exitus*-nak *reditus*-szá való változása. A kimenetel hazatéréssé, a lesüllyedés Istenhez való felemelkedésünkké válik. A liturgia a földi időt Jézus Krisztus idejébe és jelenlétébe közvetíti. A liturgia a megváltás folyamatának fordulópontja. A pásztor vállára veszi az elveszett juhot és hazaviszi”³³. A bíboros mélyértelmű szavai is megsejtetnek valami lényegileg fontosat a szentmise teljes valóságát illetően: nemcsak a föltámadt Krisztus felé, a jelenben történő közös odafordulás és nagyívű imádság ez, és nem is csak az Úr múltbéli, utolsó vacsorájának és az azzal lényegileg egybefonódó keresztdozatának szentségi, vérnélküli, de valóságos megjelenítése, közösségi lakomaként is, hanem a konszekráció szavaira adott hívői válasz, (‘halálotat hirdetjük, Urunk, és hittel valljuk feltámadásodat, amíg el nem jössz’), annak belső meggyőződése egy még előttünk álló, de biztosan ránk váró valóság beteljesedésének az ígéretére mutat rá, annak bizonyosságát hordozza, arra nyit meg, afelé irányítja belső tekintetünket és irányítja haladásunkat. De vajon a celebrálás melyik módja az, amely képes inkább és jobban megfelelni a szentmise e hangsúlyosan eszkatológikus dimenziójának? – tanulmányuk fő részének harmadik pontjában erre a lényegi fontosságú kérdésre keressük a választ.

Amikor a *versus orientem/absidem* celebráláskor a pap az oltár és a nép között áll, sajátos és egyedülálló módon Krisztust jeleníti meg, aki az egyedüli közvetítő Isten és az emberek között (*Zsid* 9,15). A pap az emberiség képviselője, amikor az ég és föld találkozásának szent helyén állva, az oltáron Krisztus áldozata megjelenik, és egyúttal olyan, mint a keleti pásztor, aki nyája élén állva vezette őket a kietlen pusztában a dús legelők felé: a pap és a hívő nép együtt küzdenek azért, hogy újra elnyerjék az elveszett Paradicsomot, amit Krisztus szerzett vissza számunkra.

A keresztények, akik az igen korai időktől fogva nem a földi Jeruzsálem, hanem kelet, a mennyei Jeruzsálem felé fordulva imádkoztak a liturgiában, a felkelő napot úgy tekintették, mint az eszkatológikus reménynek a kifejezőjét: az Úr ismét eljön dicsőségben megítélni a világot, összegyűjti majd választottait, hogy belőlük építse fel ezt a mennyei várost³⁴. Azzal, hogy a „hívek a mellékhajók helyett egyre inkább a főhajóban gyűltek össze, a keleti orientáció egy új, dinamikus jelentést nyert. A hívek gyülekezete immár nem statikus, várakozó pozícióban rendeződött el félkör alakban, melynek fókuszja az oltár volt, hanem inkább hasonlított egy katonai formációhoz. A szimbolikus elrendeződés azt sugallta, hogy

³³ Ratzinger, J., *Der Geist der Liturgie*, 53-54.

³⁴ Vö. Lang, U. M., *Rivolti al Signore*, 31.

Isten népe a liturgikus processziók elrendeződésében vonul át e földi siralomvölgyön az Ígéret Földjének meghódítása felé. A keleti orientáció a paradicsomkert irányát volt hivatva kijelölni, melyet a bűn miatt elveszítettünk, de Krisztusban kiengesztelődve az Atyával, újra megtalálunk napkeleten”³⁵. A kelet felé történő celebrálás tehát az elveszett és újra megnyert paradicsomkert utáni vágyódásunkat is jelképezi Aquinói Szent Tamás szerint ³⁶.

Ismét idézzük J. Ratzingert: „Az a körülmény, hogy Krisztust a felkelő nap szimbolizálja, eszkatologikusan jellemzett krisztológiára is utal. A nap a visszatérő Urat, a nap végleges felkeltét szimbolizálja. Kelet felé imádkozni ezt jelenti: az eljövendő Krisztus felé megyünk. Olyan liturgia, amely kelet felé irányul, egyben azt is jelenti, hogy ezzel belépett a történelem jövője, az új ég és új föld felé irányuló menetébe, amely Krisztus felé vezet bennünket. Ez a remény imádsága, utunkat kísérő imádság, amelyen számunkra Krisztus élete, szenvedése és feltámadása az iránymutató. Minthogy ez így van, a kereszténység egyes részeinél már igen korán a keleti irányt a kereszt által hangsúlyozták. Ez az *Jel* 1,7 és *Mt* 24,30 közötti összefüggésből származhatott. János Jelenések könyvében a következő olvasható: 'Lásd, ott jön Ő a felhőkön és minden szem fogja Őt látni, azok is, akik Őt átszúrták és jajveszékelní fog miatta a föld összes nemzete. Igen, ámen.' (...) Az Emberfiának, a keresztülszúrtnak a jele a kereszt, amely most a Feltámadott győzelmi jelévé vált. Így a kereszt és a kelet szimbolikája egymásba mennek át; mindkettő ugyanannak a hitnek a kifejeződése, amelyben Jézus Pászkájára való emlékezés jelenlétet teremt és annak a remény olyan dinamikáját adja, amely az eljövendőre irányul. (...) Az imádságnak kelet felé néző iránya kezdettől fogva hagyomány lett, és alapvető kifejezési módja a kozmosz és a történelem szintézisének, az üdvtörténet egyedülállóságába való rögzítettségnek és az eljövendő Úr felé történő haladásnak. Ily módon a már elnyerthez való hűség és az előrehaladás dinamikája egyaránt kifejeződik”³⁷.

A krisztológiai-eszkatológikus dimenziókon túl a *versus orientem* misézés további teológiai gazdagságait is megfogalmazza a bíboros: „A kelet – 'Oriens' – tudvalévően, a felkelő nap folytán egyidejűleg feltámadás-szimbólum, és így nemcsak krisztológiai jelentéssel bír, hanem utalás az Atya hatalmára és a Szentlélek működésére, valamint a parúzia-remény megjelenítője volt. Ez a közös arrafelé fordulás tehát az Eukarisztia kozmikus irányulását, ill. egyidejűleg feltámadás-teológiai és így szentháromságos jelentését hozza

³⁵ Alácsi E. J., *A szembemisézés gyakorlatának kritikája*, 32; Vö. Gamber, K., *The Reform of the Roman Liturgy*, 162.

³⁶ „A paradicsomkert keleten feküdt a Teremtés könyve második fejezetének septuaginta fordítása szerint, ezért így azt a vágyunkat jelezzük, hogy visszatérjünk oda”; *Summa Theologiae*, II-II, q. LXXXIV, ad. 3.

³⁷ Ratzinger, J., *Der Geist der Liturgie*, 61. 65-66.

magával, valamint ezzel egy 'paruziális' kijelentés, a remény teológiája, és a minden misében Krisztus második eljövetele várásának kifejeződése is"³⁸.

A keleti irányban történő misézéssel szemben a *versus populum* celebrálást az „erősen kidomborított közösségi karaktere határozza meg, melyben pap és közösség egymás felé fordulva egy dialógusviszonyban állnak. Azzal is még mindig csak az Eucharisztia egy dimenziója fejeződik ki. A veszély abban áll, hogy ez a 'közösségesdi' a közösséget zárt körre teszi, mely nem veszi többé észre a feltörő szentháromságos dinamikát, mely éppen az Eucharisztia nagyságát adja. Ezen elképzelés ellen, mely az autonóm, önmagának elegendő közösség ideájával találkozik, a liturgikus nevelés minden erejével tenni kell. A közösség nem önmagával dialogizál, hanem közös mozgásban van a visszatérő Úr felé"³⁹.

Ez a liturgikus nevelés talán annak mély megfontolásával kell, hogy kezdődjön, amit az Istentiszteleti és Szentségfegyelmi Kongregáció a VI. Pál által kiadott misekönyv 299. rubrikájának kapcsán, a misézés irányára vonatkozó kérdésre⁴⁰ adott válaszában megfogalmazott: „Bármilyen legyen is a celebráló pap elhelyezkedése, világos, hogy az eukarisztikus áldozatot az egy és háromságos Istennek ajánljuk fel, és hogy a voltaképpeni örök Főpap Jézus Krisztus, aki a pap szolgálatán mint látható vezetőn és az ő eszközén keresztül működik. A liturgikus gyülekezet a hívek általános papságának erejéből vesz részt a szertartáson, mely megkívánja a felszentelt pap szolgálatát az eucharisztikus szinaxison. Különbséget kell tennünk a kommunikációval összefüggő fizikai helyzet és minden résztvevő belső lelki irányzódása között. Hatalmas tévedés lenni azt gondolni, hogy az áldozati cselekmény fő irányzódása a gyülekezet felé fordul. Akkor is, ha a pap *versus populum* misézik, mely törvényes és gyakori esetben ajánlott megoldás, az ő lelki magatartásának mindig *versus Deum per Jesum Christum* (Jézus Krisztuson át az Isten felé) kell irányulnia, s ezzel az egész Egyházat képviselnie. Továbbá az Egyháznak, mely konkrétan testet ölt a résztvevő gyülekezetben, elsődleges lelki tevékenységében tökéletesen *versus Deum* kell irányulnia"⁴¹.

Ugyancsak szükséges, hogy az iméntiekben leírt alapvető, helyes teológiai belső hozzáállás a templomépítészeti látható, külső formáiban és a liturgiában is megmutatkozzék, különös tekintettel az oltártér kialakítására, ill. a celebrálás irányára: a kerek templom, ill. a teljes kör alakban való elhelyezkedés – ami a kultusz statikus felfogásának kedvezne -

³⁸ Ratzinger, J., *Das Fest des Glaubens*, 122.

³⁹ Ratzinger, J., *Das Fest des Glaubens*, 124.

⁴⁰ „Vajon az *Institutio Generalis Missalis Romani* 299. pontjában olvasható kifejezés olyan normát állít-e, melynek értelmében tilosnak kell tekinteni a papnak *versus absidem* elhelyezkedését?”

⁴¹ Congregatio de Cultu Divino et Disciplina Sacramentorum, *Responsa ad questiones de nova Institutione Generalis Missalis Romani*, in CCCIC 32, 2000, 171-172.

sohasem eszményi, akkor is, ha eleinte segítheti a híveket az Eucharisztia közösségi jellegének megértésében, ugyanis az eszményi templomnak és liturgiának nem az önmagában zárt emberi család a modellje⁴²; a keresztény családnak, ill. közösségnek nyitottnak kell lennie „a láthatatlan Egyház felé, amely az összes többi keresztényből áll, ebben a világban és a másikon, nyitottnak a világ felé és ezen a világon túl az örökkévalóság felé”⁴³. Tehát, „a liturgia olyan előremutató mozgás legyen, amellyel közösen csatlakozunk az égi város felé vezető zarándoklatba. Nem azért gyűlünk össze a templomban, hogy ott maradjunk, hanem hogy onnét induljunk, zarándokok, akik együtt vágnak neki a jelen világnak, a mennyország felé haladva, az élő Isten eszkatológikus jelenlétében. Ezért a keresztény templomnak, hasonlóan az őt megelőző zsinagógához, egy közös tengely mentén kell elrendeződnie, így a liturgia beletestesül az egyik fókuszpontból a másikba történő átvonulásba: először Isten igéjének felhívása, ezután az oltárhoz vonulás, majd a látható oltáron túl folytatódik evilági utazásunk az eljövendő viláig. (...) A szentségi liturgiában mindig jelen kell lennie egy kozmikus jelképrendszernek. A szentségi világ sohasem lehet elszigetelt a valós világtól. (...) Ha ez nem valósulhat meg a kelet felé imádkozás egyszerű, hagyományos gyakorlatával, akkor valamilyen más módszerhez kell eljutnunk. Az épületnek olyan elrendezést kell tehát adni, amely az oltár felé vezet, de nem állít meg ott, mert az oltár kozmikus és kozmosz feletti távlatot is jelez. Az építészeti formának és díszítésnek, amint a múlt templomaiban is, ezt a kettős dimenziót szükséges biztosítani az oltár részére: a világba való 'belehelyezés', amely nem lehet világiasság, és ezzel együtt egy másik világ felé való irányulás, amelyben nekünk is meg kell szentelődnünk”⁴⁴. Ezért is meghatározó jelentőségű lesz az Eucharisztia ünneplése számára az oltár, a maga megjelenésében, kivitelezésében, méretében, a templomtérben, ill. szentélyen belüli elhelyezésében, tájolásában: „az oltár mintegy a megnyílt menny helye; nem zárja le a templomteret, sőt megnyitja az örök liturgia felé”⁴⁵.

A keresztény liturgia középpontjában a *Maiestas Domini*, a feltámadt és felmagasztaltatott Úr áll, aki egyszer majd visszatér, s akinek a visszatértét az Eucharishtiában most elővételezzük. A liturgiában az Egyház elébe megy, s ezzel a liturgia az Ő eljövételének fogadására igyekvés aktusa is; a liturgia tehát megelőlegezett parúzia, a 'már' belépése a mi 'még nem' világunkba. Nem az ember gondol ki magának valamit, aztán azt énekli, hanem az ének az angyaloktól ér el hozzá; a liturgia nem olyan dolog, amit a szerzetesek alakítanak ki, az már előttük is létezett, valójában belépés a mindahányszor már megtörtént égi liturgiába. A

⁴² Vö. Bouyer, L., *Építészet és liturgia*, 61. 73.

⁴³ Bouyer, L., *Építészet és liturgia*, 73.

⁴⁴ Bouyer, L., *Építészet és liturgia*, 62-63.

⁴⁵ Ratzinger, J., *Der Geist der Liturgie*, 62-63.

földi liturgia csakis azáltal liturgia, hogy beletagozódik a már lezajlott, nagyobb, égi liturgiába; a liturgia tehát feltételezi a megnyílt eget⁴⁶. „Ha nem áll nyitva az ég, a liturgia szerepjátékká, végső soron a közösség önigazolásának jelentéktelen kísérletévé silányul, ahol lényegében semmi sem történik. A döntő tényező tehát a krisztológia primátusa. A liturgia vagy Isten műve, vagy nem is létezik; Isten és cselekedetének elsődlegességével, ami minket földi jellegében szólít meg, válik az egyetemesség és az egyetemes nyitottság minden liturgikus eseményben adottá, ez pedig nem a közösség, hanem Isten népe és Krisztus testének szintjén lesz felfoghatóvá. Csupán ebben a nagy összefüggésben értelmezhető helyesen pap és közösség egymás közötti viszonya. (...) Minden liturgikus ünnepben az egész Egyház, ég és föld, Isten és ember részt vesz, nem csupán elméletben, hanem teljes valóságában. Ha az áldozatot minél inkább ezzel a tudattal, ezzel az átélt tapasztalattal vesszük magunkhoz, annál konkrétabban valósul meg a liturgia lényege. (...) Az újkori individualizmussal és az ehhez kapcsolódó moralizmussal szemben ismét a misztérium dimenziójának kell színre lépnie, azaz a liturgia kozmikus jellegének, ami eget és földet összeköt. A Krisztus húsvéti áldozatában való részesedésben a liturgia átlép minden időbeli és térbeli határon, hogy mindezeket Krisztus azon órájára gyűjtse egybe, amely a liturgiában nyer elővételezést, és így a történelmet annak céljára nyitottá teszi”⁴⁷.

Összegzés:

Ha reálisan szemléljük a II. Vatikáni Zsinat utáni liturgikus megújulást, annak konkrét megvalósulásait, ill. az elmúlt évtizedek lelkipásztori tapasztalatait, tényszerűen kell megállapítanunk, hogy a liturgiának a fentebbiekben leírt felfogása, gyakran és sokféle nem ölt érezhetően testet az Eucharisztia ünneplésekor, talán mert nem igazán vagy csak kevésbé ismert, hívek és papok számára egyaránt, a szentmise egymásba fonódó dimenzióinak mélységes gazdagsága, különösképpen is a kozmikus-paruziális szempontok. Márpedig, „a liturgia egy olyan szemléletmódja, ami a misztérium-jelleget és annak kozmikus dimenzióját nem láttatja, nem a liturgia reformjaként, hanem deformálásaként hat”⁴⁸.

Mínthogy a pap és a nép állandó szembenézése egy bezárt kör képzetét sugallja, ezért a *celebratio versus populum* akaratlanul is az Eucharisztia transzcendens dimenzióját csökkenti, mégpedig oly mértékben, hogy ezzel a liturgikus közösség könnyen autonóm, önmagának

⁴⁶ Vö. Ratzinger, J., *Új éneket az Úrnak!*, Jel Kiadó, Budapest 2007, 179-180.

⁴⁷ Ratzinger, J., *Új éneket az Úrnak!*, 185. 187-188.

⁴⁸ Ratzinger, J., *Új éneket az Úrnak!*, 189.

elegendő, önmagába záruló gyülekezetté, az önmagán belüli dialógus színhelyévé lesz, elszakítva magát a hívők más gyülekezeteitől és a mennyei szentek láthatatlan társaságától. A transzcendens érzék elhomályosulása a korszellem, a *Zeitgeist* hatalmas áradatának megnyilvánulása, amelyet nem szabad alábecsülnünk. Ma sokkal inkább, mint valamikor a „kultikus immanentizmus” veszélye fenyeget, melynek lényege, hogy a liturgikus közösség beolvad egy önmagára hivatkozó, horizontális, humanisztikus világba. A liturgia széleskörű deszakralizációját és szekularizációját lehet tapasztalni, amely együtt jár a keresztény élet pusztán horizontális látásával, melynek gyökerei a hiányos krisztológiában vannak. Az igazi istentisztelet célja azonban nem más, mint kijutni a transzcendens világba, bekapcsolódni az igazi, folyamatosan zajló égi liturgiába, Sion hegyéhez járulni, „az élő Isten városához, a mennyei Jeruzsálemhez, és a megszámlálhatatlanul sok angyal ünnepi seregéhez, és az Elsőszületett gyülekezetéhez” (*Zsid* 12,22); ezt a kijutást kell tehát szimbolizálni a liturgiában minden eszközzel, amit az adott hagyomány rendelkezésünkre bocsát. A liturgia közösségi jellege kétségtelenül fontos, de nem egyetlen aspektusa annak. Az Eucharisztia kozmikus szimbolizmusa megengedi, hogy a világ átlátszó maradjon a transzcendens valóság számára. A liturgikus imádság alatti közös *versus orientem/absidem* orientáció egyrészt a feltámadt Krisztust és vele együtt az Atya hatalmát, ill. a Szentlélek tevékenykedését, vagyis az Eucharisztia szentháromságos, ill. kozmikus dimenzióját jelzi, másrészt pedig a Krisztus második eljövételéről szóló remény teológiájának a tanúja is, végsősoron a kozmosz és a történelem keresztény szintézise⁴⁹.

Amikor Istent megszólítjuk, imádságunknak mintegy 'megtestesülnie' kell. A pap az Eucharisziát nem 'arccal a népnek' celebrálja, sokkal inkább az egész gyülekezet celebrál 'arccal Isten felé', Jézus Krisztus által a Szentlélekben. Az oltár olyan elhelyezése, amikor a pap is, a hívők is kelet felé fordulva ugyanazon irányban néznek, *ad Dominum*, kifejezi egyrészt, hogy az Eucharisztia Isten elé vitt hálaadás, megszentelés, emlékezés és közbenjáró felajánlás (*prophora, anaphora, oblatio*), másrészt világossá teszi az eszkatológikus várakozást, a parúzia-irányultságot, minthogy a visszatérő Krisztus misztériumát celebráljuk, *obviam Sponso*, arccal a Vőlegény felé, *donec veniat in caelis*, mígnem eljön a mennyből. Ezért is véli úgy Max Thurian jeles liturgia-szakértő, hogy a klasszikus nyugati bazilika-alaprajz, hosszú, négyszögletes hajóval és félköríves szentéllyel illik a legjobban az Úr felé tartó zarándok közösséghez, mivel a nép várakozásának és az Úrral való találkozásnak a dinamizmusát fejezi ki; az apszis felé fordított nagyméretű oltáron történő celebrálás az Urat

⁴⁹ Vö. Lang, U. M., *Rivolti al Signore*, 73-79.

illető felajánlás – szemlélődés – imádás - eszaktológikus várakozás aspektusait egyidejűleg mind magában foglalja⁵⁰. Az Eucharisztia kelet felé történő, *versus orientem/absidem* celebrálása mellett foglalnak állást, kellő teológiai megfontolásokkal, többek között olyan kiváló liturgiaszakértők, ill. teológusok mint pl. J. A. Jungmann, L. Bouyer, K. Gamber, C. Vogel, M. Napier, M. Metzger, P. Claudel, H. de Lubac, H. U. von Balthasar, J. Ratzinger, C. Schönborn, A. Nichols, B. Fischer, T. Garriga, M. Kunzler.

A tanulmányunkban bemutatott megokolások alapján kijelenthetjük, hogy a római rendes rítusban a *versus orientem/absidem* celebrálás teljesen megfelel a liturgikus reform szándékának, teológiailag megalapozottnak, lelkipásztorilag pedig indokoltnak tekinthető; mindezek fényében jól érthető és elfogadható Robert Sarah bíboros, az Istentiszteleti és Szentségi Fegyelmi Kongregáció prefektusának a bevezetőben idézett kérése, mely szerint az Eucharisztia celebrálásakor papok és a hívek együtt ugyanabba az irányba forduljanak, Kelet felé, vagy legalábbis a templom apszisa felé, az Úr felé, aki jön.

⁵⁰ Vö. Lang, U. M., *Rivolti al Signore* , 79-85.

IRODALOM:

<http://www.catholicherald.co.uk/news/2016/07/05/cardinal-sarah-asks-priests-to-start-celebrating-mass-facing-east-this-advent/>

Robert Sarah – Nicolas Diat, A csönd ereje. A zaj diktatúrájával szemben, Szent István Társulat, Budapest 2018, 204-205; eredeti mű: La force du silence – Contre la dictature du bruit, Librairie Arthème Fayard, Paris 2016.

Vö. Mire jó az, hogy újra lehet háttal misézni? Nem az fejezi ki jobban az eucharisztikus közösséget, ha a pap és a hívek körülállják az oltárt? Barsi Balázs atya válasza, in https://www.barsibalazs.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=62&Itemid=89

Alácsi E. J., *A szembemisézés gyakorlatának kritikája*, in *A jó harc. Tanulmányok az ősi római rítusról és a katolikus szent hagyományról*, Casa Editrice »La Magione« - Miles Christi, Poggibonsi – Budapest 2006, 30.

Vö. Vogel, C., *L'orientation vers l'Est du célébrant et des fidèles pendant la célébration eucharistique*, in *L'Orient Syrien*, 9 (1964), 15-16; vö. Alácsi E. J., *A szembemisézés gyakorlatának kritikája*, 30. Itt érdemes megjegyeznünk, hogy a protestáns közösségekben is megfigyelhető a lelkész, ill. a gyülekezet közös irányban történő imádkozása, így pl. az evangélikus templomokban az ősi katolikus liturgiából megmaradt a főoltárnak, mint az imádság helyének a használata, vagy a legújabbkori, ökumenikus-jellegű Taizéi protestáns közösség imagyakorlatában szintén jól látható, hogy a szerzetesek a velük imádkozó hívekkel közösen egy irányba, többnyire egy nagyméretű Krisztus-ikon felé fordulva, ill. arra föltekintve főházkodnak.

Ratzinger, J., *Der Geist der Liturgie*, Verlag Herder, Freiburg i. Br. 2000, 66.

Vö. Lang, U. M., *Rivolti al Signore. L'orientamento nella preghiera liturgica*, Edizione Cantagalli, Siena 2006, 28-31.

Vö. Alácsi E. J., *A szembemisézés gyakorlatának kritikája*, 30-31.

Gamber, K., *The Reform of the Roman Liturgy: It's Problems and Background*, Una Voce Press, San Juan Capistrano, California 1993, 84.; Alácsi E. J., *A szembemisézés gyakorlatának kritikája*, 31.

Ratzinger, J., *Der Geist der Liturgie*, 61-62.

Vö. Ratzinger, J., *Der Geist der Liturgie*, 67-68.

Bouyer, L., *Építészet és liturgia*, Agapé Kiadó, Szeged 2000, 38-39.

Vö. Bouyer, L., *Építészet és liturgia*, 55. Borromeo Szent Károlytól maradt ránk a Trienti Zsinat után megújult templomépítészet kulcsműve, az *Instructiones fabricae et suppellectilis ecclesiasticae* c. mű, amely 1577-ben jelent meg, s ebben a milánói érsek azt írja, hogy a *capella maior*-nak keleteltnek kell lennie, s a főoltárnak is kelet felé kell néznie. Ahol ez lehetetlen, ott előnyt élvez a nyugati irány, s ilyenkor az Egyház rítusával összhangban (*pro Ritu Ecclesiae*) a főoltáron celebrált miseáldozat közben a pap arccal a nép felé fordul. Borromeónak bizonyára azok a római bazilikák voltak a fejében, amelyek apszisa nyugatra, bejárata kelet felé néz, s ahol a misét a nép felé celebrálják. A püspök erőfeszítése, hogy a templomépítészetet megújítsa, része volt annak a nagyívű programnak, mely Milánó számára a *Secunda Roma* (második Róma) címet akarta kivívni; mindazonáltal Borromeó számára is a keleti irány volt az elsőbbséget élvező elv a liturgiában és a templomépítészetben. Vö. Lang, U. M., *Rivolti al Signore*, 70-71.

Bouyer, L., *Építészet és liturgia*, 71-72.

Vö. Ratzinger, J., *Der Geist der Liturgie*, 71.

Vö. Ratzinger, J., *Der Geist der Liturgie*, 71.

Ratzinger, J., *Das Fest des Glaubens*, Johannes Verlag, Einsiedeln 1985, 123.

Ratzinger, J., *Der Geist der Liturgie*, 72. Alapvetően három indítéka volt ennek: a Zsinat előtti misében az olvasmányokat az oltárra fektetett misekönyvből kellett végezni, a hallgatóságnak háttal, ami élettelen formáságnak tűnt – az oltárnak a nép felé fordítása ezt könnyűszerrel orvosolni látszott; továbbá, helyre akarták állítani a mise egyik lényegi szempontját, a lakoma-jellegét az áldozat mellett; végezetül, a szembemisézés ősi gyakorlatára hivatkoztak. Mindazonáltal, a zsinati instrukció helyreállította a Biblia népnyelvű olvasását, és az ambó, ill. felolvasóállvány használatát, ezzel a szembemisézés alapvető indoka megszűnt; a szembemisézést nem szabad valamilyen 'csodaszernek' tekinteni: ez csak akkor tud áldásos hatást kifejteni, ha lehetővé válik az oltár körül való gyülekezés, ami a leginkább kisközösségek esetében lehet alkalmas; azt, hogy a szembemisézés lett volna az ősi és egyetemesen elterjedt gyakorlat, a mai liturgiatudomány egyértelműen cáfolja. Vö. Bouyer, L., *Építészet és liturgia*, 70-71.

Vö. Bouyer, L., *Építészet és liturgia*, 71-72.

Vö. Bouyer, L., *Építészet és liturgia*, 37-38; vö. Alácsi E. J., *A szembemisézés gyakorlatának kritikája*, 17-18.

Bouyer, L., *Építészet és liturgia*, 38.

Bouyer, L., *Építészet és liturgia*, 72.

Vö. Bouyer, L., *Építészet és liturgia*, 73.

Vö. Dobszay L., *Jegyzetek a liturgiáról*, Új Ember Kiadó, Budapest 2001, 242;

Ratzinger, J., *Der Geist der Liturgie*, 68-69.

Dobszay L., *Jegyzetek a liturgiáról*, 242.

Ratzinger, J., *Beszélgetés a hitről Vittorio Messorival*, Vigília Kiadó, Budapest 1990, 116.

Vö. Alácsi E. J., *A szembemisézés gyakorlatának kritikája*, 19.

Alácsi E. J., *A szembemisézés gyakorlatának kritikája*, 35-36.

Vö. Alácsi E. J., *A szembemisézés gyakorlatának kritikája*, 32-33.

Vö. Bouyer, L., *Építészet és liturgia*, 75.

Ratzinger, J., *Der Geist der Liturgie*, 53-54.

Vö. Lang, U. M., *Rivolti al Signore*, 31.

Alácsi E. J., *A szembemisézés gyakorlatának kritikája*, 32; Vö. Gamber, K., *The Reform of the Roman Liturgy*, 162.

„A paradicsomkert keleten feküdt a Teremtés könyve második fejezetének septuaginta fordítása szerint, ezért így azt a vágyunkat jelezzük, hogy visszatérjünk oda”; *Summa Theologiae*, II-II, q. LXXXIV, ad. 3.

Ratzinger, J., *Der Geist der Liturgie*, 61. 65-66.

Ratzinger, J., *Das Fest des Glaubens*, 122.

Ratzinger, J., *Das Fest des Glaubens*, 124.

„Vajon az *Institutio Generalis Missalis Romani* 299. pontjában olvasható kifejezés olyan normát állít-e, melynek értelmében tilosnak kell tekinteni a papnak *versus absidem* elhelyezkedését?”

Congregatio de Cultu Divino et Disciplina Sacramentorum, *Responsa ad questiones de nova Institutione Generalis Missalis Romani*, in CCCIC 32, 2000, 171-172.

Vö. Bouyer, L., *Építészet és liturgia*, 61. 73.

Bouyer, L., *Építészet és liturgia*, 73.

Bouyer, L., *Építészet és liturgia*, 62-63.

Ratzinger, J., *Der Geist der Liturgie*, 62-63.

Vö. Ratzinger, J., *Új éneket az Úrnak!*, Jel Kiadó, Budapest 2007, 179-180.

Ratzinger, J., *Új éneket az Úrnak!*, 185. 187-188.

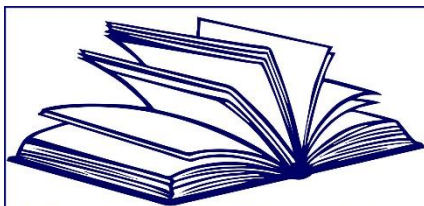
Ratzinger, J., *Új éneket az Úrnak!*, 189.

Vö. Lang, U. M., *Rivolti al Signore*, 73-79.

Vö. Lang, U. M., *Rivolti al Signore*, 79-85.

Summary

Cardinal Robert Sarah, prefect of the Congregation for Divine Worship and the Discipline of the Sacraments, offered the opening speech at the 2016 Sacra Liturgia conference in London. In his address he placed before the priests and faithful his plea to move towards a more faithful implementation of Sacrosantum Concilium. He asked to exercise again the earlier orientation during the Sacred Liturgy where the priest and the faithful turned together into the same direction - eastwards or at least towards the aspe - to the Lord who comes, in those parts of the liturgical rites when we are addressing God. It is of utmost importance to step in ensuring that in the celebration the Lord is truly at the center. This ancient and universally spread celebration manner is based on three elements: The Holy Liturgy is a sacred action and a ceremonial feast. Considering historical facts we can proclaim that Jesus did not look face to face to his apostles when establishing the Sanctissimum. Mainly because it was against all known ancient table etiquettes and on the other hand during the Last Supper, all present, Jesus and the apostles as faithful Jews were not sitting facing each other but rather facing into one direction, The Zion Sanctuary, according to the Jewish Liturgical legislations. Since the Holy Liturgy is not only a ceremonial feast but a sacred action hold in a community, it is far better done in the versus orientem celebration manner where the priest is standing at the head of the community while showing the Holy Sacrifice of the Altar. This Symbolism is far better expressing the unity of the priest and the community when assembled they are looking together into the same direction - to God. It is also of an utmost significant importance during the celebration of the Holy Liturgy, according to the faith of the Church to implement, to represent the return of the glorified Jesus, "The Lord who will come", the eschatological-parousial dimension. The celebration of the Holy Liturgy, oriented eastwards is implementing at the same time that we are entering the future of history, new heaven and earth, leading us to Jesus Christ. The priest and the faithful when present at the mystery of faith, should not be there as strangers or just silent spectators, on the contrary, through a good understanding of the rites and prayers they should take part in the sacred action with devotion and full collaboration. This way they should be instructed by God's words and be nourished at the table of the Lord's body to give thanks to God. Through Christ the Mediator they should be drawn into ever more perfect union with God and with each other, so that finally God may be all in all. This way of implementation provides furthermore the greatness of the Eucharist and also transcendent value, helping to prevent the community of closing up and of withdrawing into itself.

Bonus Nuntium

A Koszta József Múzeum tudományos, muzeológiai, művészeti és művelődési online folyóirata

„... ez a mostani találkozó talán egy nagyon kicsi, szerény hozzájárulás lehet...”

Grósz Károly „Arad” utáni szegedi interjúja

(forrásközlés)

Medgyesi Konstantin – Sólyom Andrea

Rezümé

1988. augusztus 28-án Grósz Károly, Magyarország akkori tényleges vezetője elfogadta a gyors invitálást és szembenézett Ceaușescu-val, a hírhedt román kommunista diktátorral. A tárgyalás eredménye közismert: teljes kudarc. A magyar közvélemény akkor szembesült a megbeszélés totális sikertelenségével, amikor Grósz Károly visszatérve magyar területre, a későeste folyamán, Szegeden interjút adott a Magyar Televíziónak. E forrásközlésben ennek a híres-hírhedt interjújának a szövegét publikáljuk.

1988. augusztus 28-án Grósz Károly miniszterelnök, az MSZMP főtitkára, Magyarország akkori tényleges vezetője elfogadta a gyors invitálást és szembenézett Ceaușescu-val, a hírhedt román kommunista diktátorral. A tárgyalás eredménye közismert: teljes kudarc. A diplomáciában „Arad” a sikertelenség szinonimájává vált.

A magyar közvélemény akkor szembesült a megbeszélés totális kudarcával, amikor Grósz Károly visszatérve magyar területre, a későeste folyamán, Szegeden interjút adott a Magyar Televíziónak.

A magyar felnőtt népesség 46%-a nézte a televíziós beszélgetést. Az interjút követő napokban elvégzett közvélemény-kutatás adatai szerint az emberek 80%-a eredménytelennek ítélte a Grósz-Ceaușescu találkozót.

A tárgyalások után – gyors hírforrások nélkül – közvetlenül a magyar társadalom még nem érezkelhette a tárgyalások kudarcát. A Szegedre vezető út mentén és az MTV szegedi stúdiójánál spontán lelkes tömegek fogadták Grósz Károlyt.

Az interjú azonban egyértelművé tette: Grósz kudarcot vallott.

A későbbi visszaemlékezésekben csak úgy sorjáznak a szegedi Grósz-interjút elítélő fogalmak, megállapítások: „rettenetes”, „megadta magát Ceaușescu -nak”, „elkedvetlenített.”

Grósz a szegedi interjú („Arad”) előtt politikai értelemben mindig győzött - sikeresnek tekinthető reformer kormányprogram, Kádár leváltása, 1988 nyarán tekintélyes találkozók Washingtonban és Moszkvában.

Az aradi kudarc után viszont sorra veszíti el a csatákat (fehérterror-beszéd, 1956 népfelkelés, Németh Miklós autonómmá válása, az MSZMP elnökségének megalakulása '89 nyarán, majd az októberi pártátalakulás).

1989 rendszerváltó évében Grósz még jelen van, de súlyát folyamatosan veszítő közéleti szereplő. Metaforikusan azt mondhatjuk: az „Aradot” követő szegedi interjú töri meg az erejét.

A most közölt interjú pontos szövege még sehol sem került publikálásra. Az élő beszélgetés 1988. augusztus 28. későeste lement a Magyar Televízió műsorfolyamában. Az interjúból – a műfaj lényegéből fakadóan – csupán részleteket közölt a napisajtó, illetve a legfontosabb gondolatokat dolgozták fel a világ különböző hírügynökségei.

A televíziós szereplésnek a muster felvételét Bubryák István magángyűjteményéből kapta meg a szegedi Móra Ferenc Múzeum hanganyag-tára.

Az interjú készítői Kulcsár István és Rangos Katalin voltak.

Az interjú szövege

Rangos Katalin: *Arra kérem, hogy kezdjük a végén ezt az interjút! Alkalmas volt-e ez a találkozó a kapcsolatok rendezésére, vagy az eredmény mindössze a párbeszéd létrejötte?*

G. K.: Nem, hát attól azért többről van szó. Nézze, tizenegy éve nem volt főtitkári kétoldalú találkozó.¹ A főtitkárok természetesen találkoztak a nemzetközi tanácskozásokon, de kétoldalú nem volt. Hát nyilvánvaló, hogy van mit megbeszélni. Többről van azért szó.

R. K.: *Konkrét programcsomaggal mentünk?*

G. K.: Igen. Hát tíz tételmondatban² megfogalmaztuk elképzeléseinket, kéréseinket, vitatémáinkat, és mindegyiken szépen, szisztematikusan végimentünk. Minden témakörön négyszer. Mert először én elmondtam, kedves házigazdánk³ válaszolt, akkor én megint válaszoltam, ő megint válaszolt. Hát ez így szokott lenni egyébként, ebben semmi meglepő

¹ 1977-ben Kádár János és Nicolae Ceaușescu Debrecenben, illetve Nagyváradon találkozott egymással hivatalos kétoldalú találkozáson. E szintén kudarcos tárgyalást követően Kádár nem volt hajlandó részt venni többé kétoldalú találkozáson a román diktátorral.

² AZ MSZMP Politikai Bizottsága 1988. augusztus 26-i ülésén határozta meg az aradi tárgyaláson követendő hivatalos magyar álláspontot. A PB-tag Berecz János és Szűrös Mátyás KB-titkár is úgy vélte később, hogy Grósz nem képviselte kellő eréllyel a PB-ben kialakított magyar álláspontot.

³ Ceaușescu „kedves házigazdaként” való aposztrofálása miatt az interjú után Grósz komoly kritikákat kapott. Még az akkor már „csak” az MSZMP elnöki tisztét betöltő Kádár Jánostól is.

nincs.

R. K.: *Melyek voltak ezek? A tíz pont közül a leglényegesebbek?*

G. K.: Hát nagyon nehéz különbségeket megvonni vagy súlyozni, nekünk mindegyik fontos. Hát az egyik nagy kérdés az volt, hogy ez az egész településfejlesztési program, ez hogyan, miképpen áll, hogy alakul ez, egyáltalán mi az igaz ebből. Mert annyi mindent hallottunk. Akkor különböző újságokból információs elemekhez jutottunk, egy ilyen félmondatos utalásokból. Felkapta különböző kiadvány, propagandafórum ezeket, hát egyszerűen szerettük volna tudni, hogy mi újság. És elmondtuk az ezzel kapcsolatos politikai aggályainkat. Nem a gazdaságit, mert hát nekünk ilyen nincs, hanem politikai aggályainkat. És hát végülis kérésünkre abban maradtunk, hogy küldünk egy küldöttséget tanácsfunkcionáriusokból, képviselőkből, pártmunkásokból, akik egy kicsit széjjel néznek a területen, és megnézik, hogy hogyan is alakul ez a program.

Kulcsár István: *Általában Romániában vagy magyar lakta vidékeken?*

G. K.: Mind a két területen. Magyar lakta vidékeken is és hát nem magyar lakta vidékeken is. Nekem az az érzésem – persze ezt borzasztó óvatosan merem csak megfogalmazni –, hogy mi nem vagyunk egészen pontosan tájékozódva arról, hogy ott mi történik⁴ – egyáltalán ez a koncepció tíz-tizenöt év óta, mert hát ez tizenöt évvel ezelőtt fogalmazódott meg – a végrehajtás milyen szakaszában van.

R. K.: *És ma közelebb jutott Ön a reális helyzetmegítéléshez?*

G. K.: Nézze, a reális helyzetmegítélés énszerintem két elemből áll: egyszer az ideológiából, másodszor a gyakorlatból. Az elméletből kaptam ismertetést, a gyakorlatot egyszerűen nem volt módom megismerni. Épp ezért kértük, hogy tegyék lehetővé, hogy egy csoport nézzen széjjel, hogy milyen nagy létszámú, mikor, ezt majd meg fogjuk beszélni. És ehhez a kedves tárgyalópartnereink fogadókészek voltak. Ezt én egy nagyon nagy dolognak tartom. Ha ez hozzájárulhat ahhoz, hogy eloszlassuk mindazt, aminek nincs létjogosultsága, nevéen nevezzük a dolgokat és a valódi problémákról kezdünk beszélni, hogy ha vannak valóban problémák. Mert most azért egy kicsit ilyen vad... olyan harcot vívunk, hogy nem nagyon látjuk igazán, hogy mi ellen és miért küzdünk. Úgyhogy hát én ezt fontos egy dolognak tartom. Ugyanilyen lényeges kérdés, hogy a Magyarországra települt román állampolgárok, magyar ajkúak és nem csak a magyar ajkúaknak a sorsa hogyan és miképpen lesz a jövőt illetően. Itt különösen a családegyesítés problémája a nagy kérdés. Hát ugye közel hétezer –

⁴ Ez is egy olyan kijelentés volt, ami miatt Grósz Károly bírálatokat kapott a későbbiekben. Utólag egyértelműen állítható: a hivatalos magyar párt- és állami vezetést a magyar diplomácia alapos és pontos információkkal látta el az úgynevezett román településrendezési („falurombolási”) tervekről.

legalábbis tegnapelőtt valamikor közel hétezer – letelepedési engedélyt adtunk ki. Tízezer fölött van az igény. Hát azért ez lassan duzzad. És hát ezzel reálisan számolni kell. Na most, hát partnereink, én úgy érzem, rendkívül nagy toleranciakészséggel kezelték ezt az ügyet. Ugyanis elvi megközelítésben ugyanazt vallják, amit mi: tehát hogy senkit nem bátorítunk, hogy hagyja el a szülőföldjét, de ha el akar menni, el akar települni, nem gördítenek elé akadályt. És amennyiben családegyesítési problémák esetleg vannak, akkor partnerek lesznek hozzá.

K. I.: *Ezt kifejezetten megígérték?*

G. K.: Szó szerint ez így elhangzott az eszmecszerén. Mink is ezt valljuk. Mi sem bátorítunk senkit, hogy jöjjön ide, de aki kéri, és nincs olyan konkrét ok, ami miatt ne engednénk be, akkor mi hozzájárulunk, és kiadjuk a letelepedési engedélyt.⁵

R. K.: *Egyébként a majd kilenc órányi tárgyalásaiból mennyit foglalkoztak a nemzetiségi kérdéssel körülbelül órában?*

G. K.: Hát azért az egyharmada biztosan azzal ment el. Ugyanis a nemzetiségi kérdéseken kívül elég sok időt szenteltünk örömeinkre a gazdasági együttműködésnek, mert azért azt mi a politikai bizottsági ülésen pénteken is megvitattuk és megbeszéltük, hogy hosszú távon az együttműködés alapja a gazdasági kooperáció, a gazdasági együttműködés: vegyesvállalatok, harmadik piacon való megjelenés, piaci lehetőségek felkutatása. A világon mindenütt a politikai folyamatokat a gazdasági folyamatok jelentősen befolyásolják. Ha nagyon nyers lennék, akkor azt mondanám, hogy esetenként meg is határozzák. Nem akarok nyers lenni, tehát befolyásolják.

R. K.: *Ezzel volt a kevesebb problémánk eddig!*

G. K.: Nem egészen. Nem így van. Nem. Az áruforgalom az elmúlt időszak alatt nagyon szépen fejlődött. Talán az egyik leggyorsabban fejlődő reláció volt. Itt is volt mindig probléma, de hát valljuk be, ebben a mi gyengeségünk legalább akkora szerepet játszott, mint a partnereinké. Aztán ha továbbmegyek, akkor azt is el kell mondanom, hogy nem csak román relációban vannak problémáink az áruforgalommal, hanem más partnereinkkel is vannak gondjaink. Tehát az áruforgalomban különösebb gond nem volt. De a közös vállalatok létrehozásában, illetve műszaki-tudományos együttműködés lehetőségeinek a feltárásában, illetve a harmadik piacon való megjelenéssel eddig voltak gondjaink. Eddig nem élveztük a partnerség lehetőségét. Most azonban ebben megegyeztünk. Ez nagyon fontos. Ugyancsak megállapodtunk abban, hogy a történész vegyesbizottság elkezdi a munkát. Nem tudok pontosabban fogalmazni, mint hogy valami olyan megközelítésből, hogy a napi politikát meg

⁵ A becslések szerint mintegy 20 ezer erdélyi magyar menekült érkezett Magyarországra 1988-ban.

a történelemtudomány műhelymunkáját nem kell összekeverni. A múltat sokféleképpen lehet elemezni, lehet sok következtetést lehet belőle levonni, de nem feltétlen kell a vitákból, a múltbéli vitákból a jelenre politikai következtetéseket levonni. Ez a bizottság az utóbbi időben nem eléggé aktív. Nem volt meg talán a módja. Nem akarom a tagokat minősíteni, csak mondom, hogy nem dolgozott ez a bizottság. Most közös akarattal azt szeretnénk, ha megújítaná a tevékenységét. Ugyanez vonatkozik a kulturális bizottságra. Ez is nagyon fontos. Itt vita van. És lesz is. De nem nekünk kell főtávkári szinten elrendezni vagy miniszterelnöki szinten, hanem a bizottságban kell eldönteni, hogy az érvek és az ellenérvek közül melyik állja meg a helyét. Hogy valóban egyoldalú-e a kulturális tevékenység vagy nem. Hát azt nem lehet így megbeszélni. De arra, hogy a lehetőséget, a politikai feltételt megteremtjük hozzá, ahhoz igen, arra ez jó alkalom volt.

R. K.: *Tettünk javaslatot a főkonzulátusok visszaállítására?*

G. K.: Igen. Két olyan kérdés van, amiben megegyeztünk, hogy véglegesen levesszük napirendről. Az egyik a főkonzulátusok visszaállítása.⁶ Elvi állásfoglalás a román partnereink részéről, hogy mindenfajta konzulátust, főkonzulátust bezárnak, illetve nem működtetnek. Ha ez egy elvi álláspont, akkor nekünk ezt tudomásul kell venni.

R. K.: *Indoklás volt?*

G. K.: Őnekik az a válaszuk erre, hogy a konzulátusok nem hozták meg azokat az eredményeket a munka során, amelyet vártak tőle. Ebben a pillanatban, ahogy az információból tudjuk, a konstancai kikötőben a szovjeteknek, a csehszlovákoknak van képviselőjük, ez tölt be valami hasonló funkciót, amit mi korábban fenntartottunk főkonzulátust. Olyan típusú konzulátusuk másoknak nincs, tehát ők nem is kívánják ezt sem a mi irányunkban, sem mások irányában fejleszteni a jövőt illetően. Másik a kultúrházak dolga. Ugye ez vitatéma volt, elég régi vitatéma, hogy Budapesten, illetve Bukarestben egy magyar kultúrházat működtessünk.

K. I.: *Egy kulturális intézetet?*

G. K.: Hát nem biztos, hogy ez intézet. Hát ugye ez úgy indult, hogy legyen egy ház. Aztán majd lehet belőle intézet.

R. K.: *A Román Kultúra Háza.*

G. K.: Úgy. Ez máskor is így indult. Korábban is. Hát a Szovjet Kultúra Háza se kultúra házaként indult, és aztán lett belőle később egy ilyen. És mások sem üzemeltetnek [ilyet] Románia területén. Ez egy elvi álláspont, ezt tudomásul kell venni, ezzel nem lehet mit kezdeni.

K. I.: *Grósz elvtárs említette a[z aradi] sajtóértekezleten, hogy nemzetközi kérdések is*

⁶ 1988. június 27-én több tízezres tüntetés volt Budapesten a Hősök terén a romániai falurombolás ellen. Románia mindezt válaszul elrendelte a kolozsvári magyar konzulátus bezárását.

szóba kerültek, közös föllépés kérdése, európai kérdések. Szóba került-e az, hogy a bécsi utótalálkozón⁷ hogyan működjön együtt a két ország vagy hogy milyen Románia álláspontja? Vannak olyan hírek, hogy a román álláspont lassítja vagy késlelteti a konszenzusnak, az egyetértésnek a kialakulását.

G. K.: Hát ez egy elég szolidan megfogalmazott minősítése ennek az álláspontnak. Mi természetesen erről beszéltünk, de itt álláspontokat mi nem egyeztettünk. Ennek a találkozóknak ez nem volt funkciója. A román elvtársak szerint abban a kérdésben, amiben vita van, abban ők úgy érzik, hogy az ő álláspontjuk helyes, elvileg is és gyakorlatilag is, és ők nem tudják elfogadni mások álláspontját. És ha én jól értettem, amit a tárgyalópartnerem mondott, akkor ők ebből nem engednek. Tehát be kell őszintén vallanom, hogy mi a nemzetközi kérdésekről beszéltünk ebből a közel nyolc órából a legkevesebbet. Legtöbb időt a kétoldalú kapcsolatokra szántunk, utána beszéltünk, adtunk információt egymásnak a belső politikai, aktuális kérdésekről, a pártok belső életéről, politikai helyzetéről, és majd úgy került volna sor a nemzetközi kérdésekre, amire már nagyon kevés idő jutott tulajdonképp.

R. K.: *Volt-e kényes pontja a megbeszéléseknek, ahol úgy érezte, hogy semmilyen megegyezésre nem juthatunk, és ez mondjuk élesebben fejeződött ki, mint amennyire szokásos egyébként a tárgyalásokon az ilyesmi?*

G. K.: Igen, volt. Nem egyformán ítéljük meg például a sajtószabadságot⁸, nem egyformán ítéljük meg például az állampolgárok véleménynyilvánításának formáit, többek között a tüntetést.

K. I.: *Kaptunk szemrehányást emiatt?*

G. K.: Kaptunk szemrehányást is, kaptunk kérdést is, tanácsot is, mindent így egybe.

K. I.: *És a folytatás, Grósz elvtárs? Konkrétan megállapodtak arra, hogy milyen folytatás lesz?*

G. K.: Hát azokat a konkrét kérdéseket, amelyekről az előbb beszéltem, és még van több is, ezeket a kérdéseket szépen sorba vesszük most, például a turizmus fejlesztése. Ez egy nagy dolog ám. Volt, hogy 1,5 millió, 1,6 millió magyar turista is volt egy évben. Most megint egy milliónál tart, ami egy fejlődésnek az eredménye. Ez évben 400-450 ezer lesz a román turisták

⁷ Az európai együttműködés és biztonság problémáiról a helsinki záróokmányt aláíró államok képviselői rendszeres találkozókat tartottak. 1986 és 1989 között az ilyen tematikájú tárgyalások helyszíne Bécs volt; innen a „bécsi utótalálkozó” megnevezés. 1988 szeptemberében nem sokkal az aradi tárgyalás után került sor a bécsi utótalálkozó következő tárgyalási fordulójára. A bécsi utótalálkozó diplomáciai kontextusáról elmondható: a román delegációnak a falurombolási terv miatt egyre erőteljesebb nemzetközi kritikával kellett szembesülnie.

⁸ A román álláspont szerint a magyar sajtóban 1988 tavaszától előkerülő, a falurombolási terveket érintő kritikák beavatkozást jelentenek Magyarország részéről Románia belügyeibe. A magyar álláspont szerint azonban a kritikus hangvételű cikk megjelenése a sajtószabadság része.

száma Magyarországon. Na most, itt kölcsönösen elhatároztuk, hogy kedvezőbb feltételeket teremtünk a turizmus számára.

R. K.: *Például a határátkelő helyeken is a minden további nélkül való átkelést a magyar állampolgárok számára?*

G. K.: Ezt is elmondtuk. Ezt is elmondtuk. De azért ennél többről áll a turizmus, mint a határátkelő helyeken elveszik-e a Népszabadságot vagy nem. Szóval ennél többről van szó. Bár épp a határőrségen lévő kollégáktól hallottam, hogy most az elmúlt napokban rendkívül figyelmes és kellemes volt a partnerek részéről a magyar turistákkal való foglalkozás. Nos tehát, többről van szó. Intézményesen meg kell szervezni. Hát nyilvánvaló, hogy erre ki kell küldeni egy munkacsoportot, minálunk a Kereskedelmi Minisztérium foglalkozik vele, itt úgy tudom, külön intézmény van erre, hát azok majd kiküldik a szakembereket, megnézik, hogy hogyan lehet a szervezett és nem szervezett egyéni turizmust is fejleszteni. Tehát hogy hogyan tovább, az a konkrét egyes kérdések természetétől és jellegétől függ. Ami a kétoldalú kapcsolatokat illeti, én azt javasoltam, hogy 1989-ban magas szinten találkozzunk⁹, és hát fogalmazzuk meg, mind a két párt ha pártszintű, ha párt és kormány, akkor párt és kormány szinten fogalmazzuk meg nemzetiségi politikánk elveit. És ha szükséges, akkor ezt megelőzően legyen újabb kétoldalú főtitkári munkatalálkozó. Ezt előzze meg, ha kell, a központi bizottság titkárainak vagy osztályvezetőinek a találkozója. Tehát mi azon az állásponton vagyunk, hogy legyen egy élénk együttműködés, egy párbeszéd, mert nekem nagy élmény volt azért a mai nap abból a szempontból is, hogy nagyon sok mindent nem ismerünk, mi magyarok, vagy nem jól ismerünk, sok kérdésben több a feltételezés, mint az objektív tény, amire építkezünk. És úgy érzem, fordítva ugyanígy van. Na most azzal, hogy nem állunk egymással szóba vagy csak üzengetünk, ezen a helyzeten nem tudunk változtatni. Tehát én nagyon egyértelműen és kategorikusan elmondtam azt a javaslatomat, hogy az igényeknek megfelelően, ahogy az élet kívánja, olyan szinten is bővítsük a kapcsolatot. Találkozzunk és beszéljünk. Nem kell szertartás, nem kell protokoll, a gondolatoknak a közlése, illetve a gondolatok megismerésére van szükség. Természetes, hogy ezek a találkozók persze nem problémamentesek. Hát arra nem lehet számolni, hogy szépen leülünk, egymást megdicséjük, mindenki aztán feláll, megrázzuk egymás kezét és hazamegy. Azért nincs értelme. Hát a vitatott kérdéseket kell leülni megbeszélni, és nyilvánvaló, hogy úgy a partnereink, mint mi, amikor egy álláspontot képviselünk, akkor arról meg vagyunk győződve, hogy nekünk van igazunk. Tehát érveket kell felsorakoztatni. Tehát munka ez a javából. Még akkor is, ha esetleg nem mindenütt becsülik

⁹ Több kétoldalú találkozó Grósz Károly és Nicolae Ceaușescu között már nem jött létre.

kellőképpen.

R. K.: *Végülis Ön szerint új korszak prognosztizálható a mai naptól a román-magyar kapcsolatokban?*

G. K.: Én nem szeretem a korszak kifejezést. Én már annyi korszakot megéltem.

R. K.: *Mondjam azt, hogy szakasz?*

G. K.: Nekem az is sok. Én csak annyit tudok erre mondani, hogy hiszem, hogy a mai találkozó hozzájárult a kétoldalú kapcsolatok elmélyítéséhez. Arról is meg vagyok róla győződve, hogy ez a mostani találkozó talán egy nagyon kicsi, szerény hozzájárulás lehet ahhoz a nemzetközi enyhülési folyamathoz, amely a világban kibontakozott, és melyre Európában is nagyon nagy szükség van, ezt tovább kell fejleszteni, és a többit majd meglátjuk.

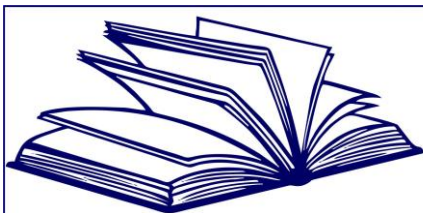
R. K.: *Mialatt Önök a közös közlemény szövegezésével voltak elfoglalva, azalatt Szűrös Mátyás, a központi bizottság titkára megkoszorúzta az aradi vértanúk emlékművét¹⁰. Azt javaslom, hogy ezekkel a képekkel búcsúzzunk! Köszönjük az interjút!*

G. K.: Én is köszönöm!

¹⁰ Az előzetes magyar tervek szerint a delegáció vezetője, Grósz Károly koszorúzott volna az aradi vértanúk emlékművénél, de Ceaușescu egy ravasz diplomáciai trükkkel elérte, hogy Grósz ne vegyen részt a koszorúzás protokolláris - de az emlékezetpolitikai tartalom miatt mégis komolyabb jelentőséggel bíró - szertartásában. Mindez egyfajta jelképe is a sikertlen 1988-as aradi tárgyalásnak: demonstrálja Grósz gyengeakarátúságát és Ceaușescu agyafúrtságát.

Summary

On August 28th 1988 Károly Grósz, the head of Hungary at that time, accepted a quick invitation and faced with Ceaușescu, the infamous Romanian Communist dictator. The outcome of the trial is well known: complete failure. Hungarian people realized the total failure of the meeting when Károly Grósz returned to Hungarian territory during the late evening of the meeting's day and he gave an interview in the Hungarian Television in Szeged. We publish the text of this famous infamous interview in this publication.

Bonus Nuntium

A Koszta József Múzeum tudományos, muzeológiai, művészeti és művelődési online folyóirata

Nők az orvostudományban az emberiség történetének kezdetén

(Tisztelgés a hölgyek előtt)

Dr. Papp Zoltán

Rezümé

A szerző a nők orvostudományban betöltött szerepéről ír az ókortól egészen 1220-ig, amikor is a már akkor nagy hírű párizsi Sorbone Egyetem megtiltotta a nők orvosegyetemi képzését. (A döntés okát nem ismerjük.)

Az ókori Babilóniában, Asszíriában, Görögországban, majd az ókori Egyiptomban is természetes volt a nők szerepvállalása, így orvosként való működésük is. A középkor kezdetén a Salernói Orvosi Egyetem i.u. 900-as években alakult. Viszonylag nagyszámú női hallgatója is volt. Azonban a Sorbone Egyetem határozata folytán a nőket 350-400 évre kizárták sajnos az orvoscépzésből, így az orvosi munka gyakorlásából is.

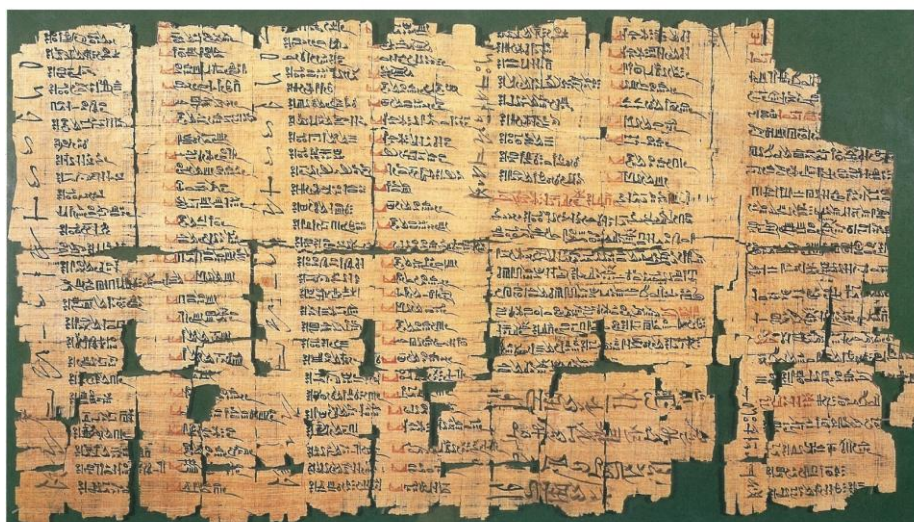
„Az, hogy egy nő legyen gondoskodó, ápolja a betegeket és vigasztalja a szenvedőket, szinte elvárás. Az első orvosnőknek mégis nagy ellenszélben kellett helytállniuk. Ekkora különbség lenne a gyógyítás és az ápolás között?”

Az orvoslás ismerete szinte egyidős az emberrel. A szükség, az ösztön és különösen a tapasztalat tanította meg az embert arra, hogy gyógyítással kísérelje meg helyreállítani az egészségét. A primitív népek orvoslásának jellemző vonása, hogy a gyógyítás gyakorlatát babonákra, tévhitekre és misztikus elméletekre alapozták, mert a betegségek valódi okait nem tudták felderíteni.

Az írott orvostörténelem a babilóniai sztrakákkal és az óegyiptomi orvosi papiruszokkal kezdődött.

Az egyiptomi orvostudománynak akkortájt igen nagy tekintélye volt. A Földközi-tenger partvidékén uralkodó fejedelmek, ha csak tehették, egyiptomi orvost alkalmaztak udvarukban. A fáraók ősi birodalmában az évezredek során roppant tudásanyag halmozódott fel. Igen

sokféle betegséget ismertek és különítettek el, aprólékosan jellemzett tünetek alapján. Az időszámítás előtti 1500 körül keletkezett úgynevezett *Ebers papiiruszon* 876-féle recept olvasható. Ezekben a készítményekben több mint 500-féle alapanyagot említeneek: ásványi anyagokat, növényi és állati termékeket.

Ebers papiirusz

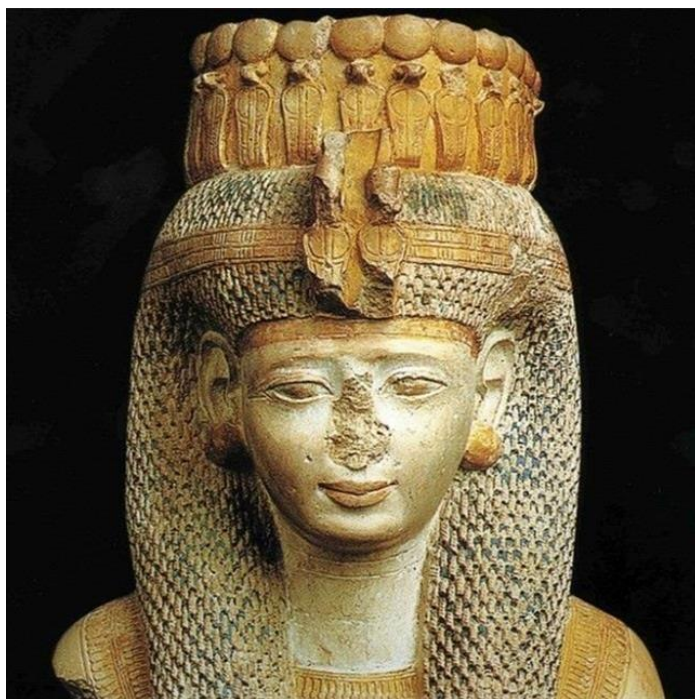
Az orvoslásnak mindig volt valamilyen eszménye illetve eszményesített őse. Ezeket a gyógyító ősoket gyakran a főistenek között találjuk meg. A régi egyiptomiak több egészséget védő, illetve gyógyító hatalmú istent tiszteltek. Imhotep nevű orvosősük valóban élt és dolgozott i. e. III. évezredben. A leírások alapján sokoldalú, kiváló képességű ember lehetett.

A bevezetőben rendkívül fontos írni Hippokratészról, mint az orvoslás atyjáról. Hippokratész a Égei-tenger Kósz nevű szigetén született, feltehetően i. e. 460 körül. Ezen a szigeten gyógyító templom működött. Hippokratész ősei több nemzedéken keresztül orvoslással foglalkoztak. Ebben a környezetben sajátította el a medicina alapjait, itt kezdte el azt gyakorolni, majd oktatni.

Szakkara

Szakkara óriási régészeti lelőhely a mai Kairótól körülbelül 30 kilométerre délre. Ötezer évvel ezelőtt ez volt Memphisz ókori egyiptomi város nekropolisza, és itt található a világ egyik legrégebb óta álló épülete, a Dzsószér-piramis is. Egy ennek közelében fekvő sír elénk tárja egy bizonyos Merit Ptah képét, aki az egyik első név szerint ismert női orvos. Kr. e. 2700 körül élt, a síron található hieroglifák pedig „a főorvosként” írják le. Karrierjéről ezen kívül nem sokat lehet tudni, de a felirat bizonyítja, hogy az ókori Egyiptomban a nők is bírhattak magas rangú orvosi szereppel.

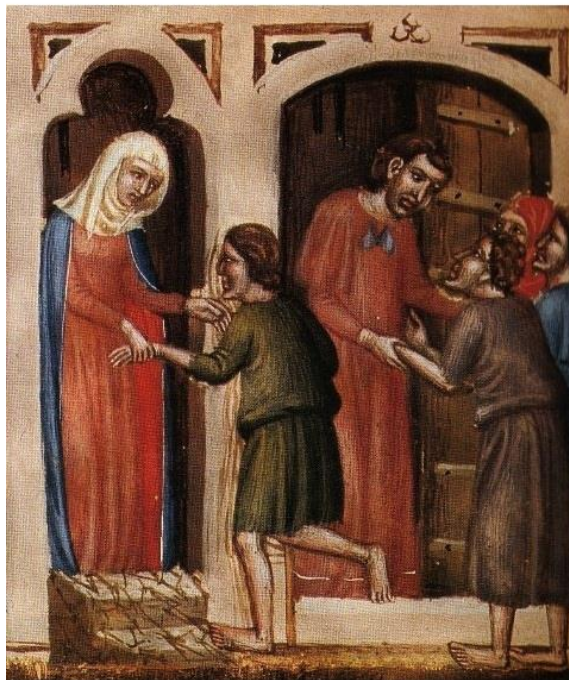
Meritpath

Körülbelül 200 évvel később egy másik női orvos, Peszeset nevét tették halhatatlanná fia, Ahethetep sírjában, aki főpap volt. Peszeset hivatalos címe „a női orvosok felügyelője” volt, ami tovább erősíti, hogy női orvosok nem csupán elvétve fordultak elő. Maga Peszeset vagy maga is orvos volt, vagy szervezésükért és képzésükért felelős igazgató. A női orvosok széles körben tisztelt tagjai voltak az egyiptomi társadalomnak.

Perszeopolisz

Az ókori Babilóniában és Asszíriában is sok orvosnő működhetett. A nők általánosan nagy szerepet kaptak a társadalmi életben: üzletasszonyokról, papnőkről, állami szolgálatban álló nőkről szólnak az írott emlékek.

A középkor kezdetén dolgozó orvosnő

Az ókori Görögországban már inkább férfiakkhoz kötődött az orvoslás. Szervezett orvosnő-képzés nem volt sem Hellaszban, sem Rómában, de kifejezetten nem is tiltották működésüket. A félig emberi, félig isteni származásúnak tartott Aszklépiosz az orvostudomány jelképe. Az ő feleségének, *Épionénak* a neve „fájdalomcsillapítót” jelent, és ez arra utal, hogy megmaradt a nők kapcsolata a gyógyítással. Aszklépiosz lányai: *Hügieia* és *Panakeia* – mind jelképes alakok – egy-egy tudományszakot személyesítenek meg. Mind Hellaszban, mind Rómában női irányítás alatt állt a bábaság intézménye. Nehéz azonban különbséget tenni a forrásokban említett szülésznők és orvosnők között.

Thósz szigetének polgárai például jutalom-szobrot emeltek egy *Antiokhisz* nevű doktornőnek. Művelt hölgyek úgy is kapcsolatba kerültek az orvostudománnyal, hogy ők maguk nem gyógyítottak, de egészségügyi tanácsaikat megírták, és könyvüket még a kései utódok is forgatták. Ilyen művel járult hozzá hírnevéhez *Aszpászia* (Kr. e. 5. sz.), Periklész felesége is, aki a filozófia és politika művelése mellett publikálta szülészeti tanácsait is. A görög származású *Kleopátra* (Kr. e. 69–Kr. e. 30), Egyiptom királynője is megírta a maga nőgyógyászati művét, valószínűleg alexandriai orvosai segítségével és saját tapasztalatai alapján.

A zsidó nők között később, a középkorban meglepően sok orvosnőt találunk. A hagyomány néhányuknak a nevét is megőrizte, például *Rebecca Guarnának*, aki a salernói orvosi iskolában tanult, és értekezéseket írt a lázfajtról, a vizeletről és az embrióról. A középkorban Itáliában és Németországban is működtek zsidó orvosnők.

Meglepő, hogy a korai középkorban viszonylag sok doktornő neve bukkant fel az írásos emlékekben. Valójában a 15. század közepéig, ha nem is nagy létszámban, de elfogadott gyakorlat volt, hogy nők is részt vehettek az orvosképzésben. Különösen a salernói orvosi iskolához, majd a bolognai egyetem orvosi fakultásához kapcsolódva maradtak fenn orvosnők nevei.

A salernói orvosi iskola az első orvosképző intézmény volt a középkori Európában, feltehetően a 900-as években alakult a dél-itáliai Salerno városában, és a 11-13. században élte virágkorát. Oktatását koedukáltnak lehet tekinteni a viszonylag nagyszámú női hallgató miatt. Az ápolást nők végezték, és közülük a kiválóbbakat, tanultabbakat orvosnőnek címezték, és előadásokat is tartottak. Néhányuknak a neve is fennmaradt: például *Trotula* a 11. században élt, szülészeti-nőgyógyászati művet írt. *Constanza Calenda* a 15. század első fele. A bolognai egyetem orvosi fakultását 1113 körül alapították. Tanárnői közül a legismertebb *Dorothea Bocchi* (1390–1436) professzornő volt. Más, korabeli egyetemeken is tanultak nők. Az sem volt ritka eset, hogy az orvosok feleségei vagy lányai kitanulták a mesterséget férjük

vagy apjuk mellett, és gyakorolták is azt. Az említett *Trotula* is orvos felesége volt. *Constanza Calenda*, a 15. századi híres doktornő is orvos-családból származott. Az orvosfeleségek vagy özvegyek néha mentesültek a nőekkel szembeni diszkriminációtól, és mint céhtagok művelhették és örökölhették férjük praxisát, műtéteket is végeztek.

Komnéna Anna (1083–1148) nem hivatásos orvosnő volt, hanem „csak” nemesi származású, művelt nő, I. Alexiosz bizánci császár lánya. Nagy érdeklődést tanúsított az orvostudomány iránt, az apja által alapított konstantinápolyi kórházban tanulmányozta az orvosi gyakorlatot. Apját súlyos betegsége idején maga ápolta. Ugyanennek a tanult, természettudományokban is járatos nő-típusnak a későbbi képviselője *Luisa Oliva Sabuco* (1562–1621) spanyol (kasztil) nemesasszony.

A párizsi Sorbone Egyetem 1220-ban kitiltotta a nőket az egyetemről, így a férfiak szerepe szinte kizárólagossá vált a hivatalos gyógyításban a 15. század végétől. Ekkortól ugyanis mindenütt diplomához kötötték az orvosi működést. A diplomákat az egyetemek adták ki, ahol erre az időszakra megerősödött a nőekkel szembeni álláspont. 350 – 400 éven át – egészen az 19. század közepéig – a nők csak a nem hivatalos gyógyító gyakorlatban, illetve az ápolásban vehettek részt, főleg szerzetesrendekben vagy vallásos testvériségekben.

A szülésznők egészen régi időktől kezdve elismert szaktekintélyei hazánknak: 1151-ben már kriminalisztikai, így szüzességi vizsgálattal is megbízták őket, és feltételezhetően őket láthatjuk a Képes Krónikában a *Szent István*, illetve *Nagy Lajos* királyunk születését bemutató képeken.

IRODALOM:

1. Andrzej Szczeklik (2014): Halhatatlanság. Az orvostudomány Prometheusi Álma. Európa Könyvkiadó
2. Antall József (1972): Képek a gyógyítás múltjából. Supplementum 5, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum Könyvtár és Levéltár, Medicina Könyvkiadó
3. Beöthy Zsolt (1913): Egyiptológiai gyűjteménye. Franklin Társulat, Budapest
4. Birtalan Győző (1989): Óriás lépések az orvostudományban. Móra Kiadó, Budapest
5. Bugát Pál, Flór Ferenc (1841): Orvosi Tár. Leston, Budapest
6. Ceram C. W. (1959): A régészet regénye. Gondolat Kiadó, Budapest
7. Dráveczky Zsuzsa (1975): Asszony a fáraók trónján (Hatsepszut) Magvető Kiadó, Budapest
8. Jürgen Thorwald (1959): A sebészet évszázada. Gondolat Kiadó, Budapest
9. Kákosy László, Varga Edit (1970): Egy évezred a Nílus völgyében. Gondolat Kiadó, Budapest
10. Lambelet Kurt (1988): Opper Egypt. Art publishers, Cairo
11. Mahler Ede (2006): Ókori Egyiptom. Kinizsi Nyomda, Budapest
12. Mohammad Ali Mosque (1983): Egypt Kummerly, Bern
13. Nancy Duin, Jenny Sutcliffe (1993): Az orvoslás története. Medicina Könyvkiadó, Budapest
14. Pólya Jenő (1941): Orvostudomány regény. Béta Irodalmi RT Kiadása
15. Szabó András (2016): A császármetszés kultúrtörténete. Corvina
16. Schöffner Oszkár (1915): Fialat anyák és nők egészségétana. Ligrády Testvérek, Budapest
17. Talita Admin (2015): Régi idők doktornői. [http, Magazin](http://Magazin)

18. Zahi Hawass (2006): A fáraók hegyei (A piramisépítők története). Gold Book, Budapest

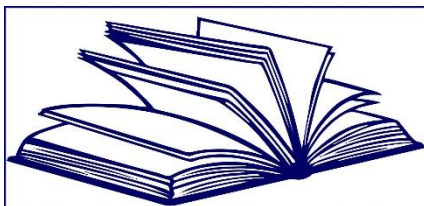
KÉPEK JEGYZÉKE:

1. Szakkara
2. Meritptah i.e. 2700 között élt
(Róla krátert neveztek el a Vénuszon)
3. Ebers papirusz (az ókori Egyiptomban írták i.e. 1500 körül)
4. Perszeopolisz az Óperzsa birodalom fővárosa, ahol egyiptomi orvosok is dolgoztak nagy számban.
5. A középkor kezdetén dolgozó orvosnő

SUMMARY

By the author we can get a real picture about role of the women in medicine science from ancient time until 1220, when the medical training of the women had been prohibited by renowned Sorbonne University of Paris. (the reason of the decision is unknown!)

However, in the ancient Babylonia, Assyria, Greece and Egypt the medical practice of the women was accepted. The Salerno Medical University was established at the beginning of the Middle age, AD. 900, with a relatively large number of female students. Unfortunately, the women must to be excluded from medical training and practice for 350-400 years, based of decree of the University Sorbonne of Paris.

Bonus Nuntium

A Koszta József Múzeum tudományos, muzeológiai, művészeti és művelődési online folyóirata

Harcok a Vág és Komárom környékén 1849 nyarán

Körömi Bence*

*Történelem szakos MA-hallgató, Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

Rezümé

A Vág-mentén 1849 nyarán végrehajtott sikertelen ellentámadási kísérleteknek köszönhetően a kezdeményezés Haynau és a cs. kir. hadsereg kezébe került. A főhadparancsnok sikeres támadást indított Győrnél 1849. június 27-én, amelynek következménye a július 2-iki komáromi csata lett. Eközben a kormány, a győri vereség hatására újabb összpontosítást dolgozott ki, a helyét pedig Komárom helyett Szegednél jelölték ki. Görgei Artúr elfogadta ugyan a tervet, de egy tévedésnek köszönhetően Kossuth és a kormány úgy hitte, ellenszegült a parancsnak, emiatt leváltották. A tiszteknek köszönhetően megmaradhatott azonban a Komáromnál lévő erők élén. A július 2-iki csatában Görgei komoly fejsérülést szenvedett, amely miatt nem mindig tudott dönteni. A döntésképtelen Görgei helyett ekkor Klapka vitte a főparancsnoki teendőket. Vezetésével július 11-én újabb csatára került sor Komáromnál, amely a magyar fél vereségével zárult. Július 13-án a kivonulásra jelölt hadtestek megkezdték a levonulást.

A tavaszi hadjárat óriási sikert hozott a magyar haderőnek: többször, nyílt csatában győzedelmeskedtek a cs. kir. erők felett. Buda vára 1849. május 21-én magyar kezekbe került, az ország nagy része a kormány fennhatósága alá tartozott. Azonban a háborút még nem nyerte meg a honvédség. Az osztrák erők élére pedig Haynau került, emellett a levegőben lógott az orosz intervenció lába is. Hogy az eseményeket átlássuk, foglalkoznunk kell az orosz intervenció kérdésével is.

Az orosz intervenció

Ausztria az 1833-as münchengrätzi szerződés értelmében a birodalmat fenyegető veszély esetén számíthatott az orosz cár segítségére,¹ az osztrák kormányzat azonban elsősorban

¹ A szerződés szerint ugyanis Ausztria, Oroszország – és Poroszország – megerősíteni kívánták a konzervatív rendszert, valamint mindhárom fél elismerte, hogy „minden független uralkodónak joga van belső zavargások esetén, bármelyik más független uralkodót segítségül hívnia.” – Vadász 2001, 17.

presztízusokból ezt hosszú ideig nem akarta igénybe venni. 1849 márciusára nyilvánvalóvá vált, hogy a Habsburg vezetés egyedül nem lesz képes levérni a magyar ellenállást, így egyre többen vetették fel a segítségkérés lehetőségét főként a tavaszi hadjárat magyar sikerei miatt. Az orosz beavatkozást előkészítő tárgyalások március végén kezdődtek el, a hivatalos segítségkérés pedig április 21-én történt meg. A bécsi kormányzat néhány tízezer főnyi, osztrák parancsnokság alá kerülő orosz segéderő küldését kérte, „I. Miklós azonban úgy vélte, olyan erős hadsereggel kell fellépnie, amely önmagában is képes eltiporni a forradalmat”.² Ennek következtében a cár egy 200 000 fős hadsereget küldött „testvéröccse” megsegítésére, s további 80 000 katonát helyezettett készülségbe. Ez összesen kb. az orosz hadsereg létszámának egynegyede volt.³ A két uralkodó végül 1849. május. 21-én – Buda visszavételének napján – állapodott meg véglegesen az orosz beavatkozásról Varsóban.⁴ Eszerint Panyutyin altábornagy⁵ hadosztálya osztrák parancsnokság alá került, míg az orosz működési területen tevékenykedő osztrák csapatok orosz parancsnokság alá tartoztak. Megállapodtak abban is, hogy Oroszország nem tart igényt hadiköltségei megtérítésére, fegyverrel és lőszerrel maga látja el csapatait, Ausztriának csupán a csapatok élelemmel való látásáról kell gondoskodnia. A magyar felkelés leverése után az intervenció sereg elhagyja az ország területét, Erdélyben és Galíciában azonban császári kérésre maradhatnak csapatok. A hadműveleteket június 17-én kellett megindítani.⁶

Haditervek, erőviszonyok

Már Buda visszavétele előtt Klapka György honvéd tábornok Debrecenbe utazott, hogy ott helyettesítse Görgeyt a hadügyminiszteri teendők ellátásában. Az ő feladata lett az is, hogy a vár visszavétele utáni időre kidolgozza a magyar haderő működési tervét, amelyet 1849. május 20-án fogadott el a minisztertanács. A terv szerint a hadműveletek bázisa Komárom lett, a főhadsereget azonban tétlenségre kárhoztatta, miközben Perczel a Délvidéken és Bem Erdélyben rengeteg feladatot kapott. (A terv részleteire nem térnek ki, hiszen abban Görgey hadtestei nem kaptak érdemi feladatot.) Klapka elképzelésével Görgey nem értett egyet, kivéve azt a kitétel, hogy Komáromnak kell a hadműveleti bázisnak lennie. Mivel időközben Görgey

² Hermann 2001, 315.

³ Hermann 2011, 36–37.

⁴ Hermann 2009, 350.

⁵ Fjodor Szergejevics Panyutyin altábornagy, a 9. kombinált gyaloghadosztály parancsnoka – Katona 1988, 900.

⁶ Pusztaszeri 1984, 437–438.

értesült az orosz csapatok várható támadásáról, maga is a támadást sürgette a Duna bal partján, megakadályozandó az osztrák és orosz csapatok egyesülését.⁷

A császári és cári hadvezetés terve kb. a következő volt: a Paszkievics és Rüdiger⁸ vezette orosz főerők két oszlopba rendeződve nyomulnak be Magyarországra, ezek Eperjesnél egyesülnek, s Miskolcon keresztül Pest felé törnek előre. A Haynau tábornagy által vezetett cs. kir. hadsereg pedig a Duna mentén indul a fővárosok felé, ahol a két ellenséges erő felveheti egymással a kapcsolatot.⁹

A magyar főhadsereg összesen 53 zászlóaljjal, 78 huszárszázaddal és 198 löveggel rendelkezett, vele szemben Haynau 186 zászlóaljjal, 78 lovasszázaddal és 738 löveggel gazdálkodhatott. A magyar zászlóaljok létszáma egyébként is kisebb volt, így tehát az ellenség körülbelül három magyar hadtestnyi túlerővel rendelkezett.¹⁰ Problémát jelentett az is, hogy Görgey – ellentétben a tavaszi hadjáratral – most nem tudta személyesen irányítani a hadműveleteket, de a Központi Hadműveleti Iroda¹¹ sem tudott „rugalmasan reagálni” a felmerülő problémákra, hiszen a főhadsereg arcvonala hosszú volt, „a bányavárosoktól a Vág mentén lefelé Komáromig, illetve a Csallóközön és a Rába-vonal mentén Marcaltőig terjedt.”¹² Mindezek mellett a hadtestek élén komoly személyi változások mentek végbe: Az I. hadtestet vezető Klapka György vezérőrnagy helyére Nagysándor József vezérőrnagy¹³ került. A II. hadtest élén Alulich Lajost Asbóth Lajos ezredes¹⁴ váltotta. A III. hadtest Damjanich János helyett megkapta Knézić Károly tábornokot¹⁵. A VII. hadtestnél pedig Gáspár András Poeltenberg Ernő ezredes váltotta, aki igen jól teljesítette az addig reá bízott feladatokat.¹⁶

A főhadsereg Vág-menti áttörési kísérletei

A támadás megkezdését Görgey Artúr 1849. június 16-ra rendelte el. A fővezér a hadműveletek megindulásának időpontját a lábbelik és az egyenruhák állapotával indokolta. Elmondása

⁷ Hermann 1998, 233.

⁸ Friedrich Wilhelm von Rüdiger báró, lovassági tábornok, a III. hadtest parancsnoka. – Katona 1988, 903.

⁹ Hermann 2001, 317.

¹⁰ Pethő 2006, 207.

¹¹ Az intézményt 1849 május végén hozta létre a fővezér, Bayer József vezérkari főnök vezetésével. Ennek központja előbb Esztergomban, majd Tatán volt. Feladata a hadműveletek koordinációja volt. – Hermann 1998, 236.

¹² Hermann 2004, 279.

¹³ Április végétől ideiglenesen, május 2-től tábornoki rangban az I. hadtest parancsnoka. – Bona 1987, 250.

¹⁴ Május végétől a II. hadtest parancsnoka. – Bona 1987, 93.

¹⁵ Április 30-tól ideiglenesen, május 7 (1)-től tábornoki rangban a 3. hadtest parancsnoka. – Bona 1987, 204.

¹⁶ Hermann 2004, 278–279.

szerint az egyenruhák már Komáromba érkezésükkor (mielőtt Buda felé vették volna az irányt) is „szánalmas” állapotban voltak, a bakancsok hasonlóképp. Ezeket pedig nem tudták pótolni, mivel „*a hadseregnek dolgozó csizmadiáknak és szabóknak a reménybeli diadalmenetet már május végén meg kellett kezdeniük Debrecenből Pestre, ezáltal a jóemberek munkája hosszú időre megszakadt, ennek pedig az lett a következménye, hogy a hadsereg ruházata olyan szánandó állapotban maradt, hogy képtelen volt megfelelni azoknak az erőpróbáknak, amelyeket a kezdődő támadó hadjárat megkövetelt.*”¹⁷ Mindemmellett hivatkozik a tavaszi hadjáratban a hadsereg által elszenvedett érzékeny veszteségekre, illetve arra, hogy a veszteségek pótlására kiképzett 10-12000 újoncot is be akarta várni.¹⁸ A fővezér és Bayer József vezérkari főnök¹⁹ a Duna északi partját, a Vág folyó mentét szemelték ki az áttörés végrehajtására. A terep itt tagolt volt, az előrenyomulás nehézségekbe ütközhetett, de az ellenség sem tudta kihasználni már említett számbeli fölényét.

A haditerv bonyolult volt, amely igényelte volna a hadtestek közötti szoros együttműködést.²⁰ A támadást az Asbóth Lajos által vezetett II. hadtestnek kellett kezdenie. A hadtest egy részének át kellett kelnie a Kis-Dunán Aszódpusztá mellett, és a cs. kir. csapatokat a Fekete-víz és a Vág közti területen északi irányban visszaszorítani, ezzel fedezve a III. hadtest negyedi átkelését.²¹ Ezt Asbóth sikerrel végrehajtotta, elfoglalta Királyrévet és Zsigárdot – a két települést megszálló cs. kir. csapatok pedig Peredre szorultak vissza. Az osztrák csapatok erősítéseket kaptak, s a nap végére Asbóth kénytelen volt visszavonulni régi állásaiba. Az ütközet alatt Knézić „*Farkasddal és Negyeddal szemközt*” állt, és nem mozdult, annak ellenére sem, hogy „alparancsnokai kérve kérték” tőle a menetparancs kiadását, ő azt visszautasította, „*és kijelentette, hogy erre tüzetes parancsot nem kapott.*”²² Ugyanezen a napon Nagysándor I. hadtestének Sempténél kellett megindulnia, hogy magára vonja az ellenség figyelmét és megakadályozza az osztrák jobbszárny megerősítését. „*A feladat megoldása közben Nagysándor tábornok négy ágyút veszített tizenkét fontos ütegeből.*”²³ A június 16-i sikertelen támadás egyetlen pozitív következménnyel mégis járt: a II. hadtest egy egysége sikeresen hidat vert Negyednél, és azt a vereség után is tartotta.²⁴

¹⁷ Görgey 1988, 149–150.

¹⁸ Görgey 1988, 150; Hermann 2001. 317.

¹⁹ Április 17 (1)-től ezredes, a feldunai hadsereg vezérkari főnöke. – Bona 1987, 100.

²⁰ Hermann 1998, 239.

²¹ Görgey 1988, 153.

²² Görgey 1988, 154.

²³ Görgey 1988, 153–154.

²⁴ Hermann 2001, 326.

A kudarcról értesülve Görgey elhatározta, hogy megismétli a támadást, de ezúttal személyesen vezeti az akciót. A terv szerint a II. hadtestnek át kellett kelnie Kis-Dunán, és Királyrév, valamint Zsigárd felé előretörni; a hadtest Negyednél és Farkasdnál álló részeinek szintén Zsigárd felé kellett indulnia. A III. hadtestnek követnie kellett Asbóthét. Az I. hadtest feladata pedig tüntető jellegű támadás indítása Sempte és a Vág vele határos szakaszán; ha a körülmények alkalmasak, valódi támadás indítására is parancsot kapott. A VII. hadtest egy portyázó különítményének Galgóc ellen kellett tüntetnie. Klapka tábornok pedig a VIII. hadtest egy részével fedeznie kellett a II. hadtest hátrálási útvonalát: neki a Vásárútnál lévő ellenséges erőkkal szemben kellett felállnia.²⁵ Érdelemleges változtatás tehát nem történt.²⁶ A június 20-i támadás meglepte az ellenséget, „mert Görgey Királyrév - Szered vonalában, az ellenséges túlsúly ellenére, helyi magyar túlerőt hozott össze”.²⁷ Az első nap Görgey személyes vezérletével magyar sikert hozott. A II. hadtest Királyrévnél és Zsigárdnál megütközött Wohlgemuth²⁸ hadtestével, és azt Alsószélyre és Peredre vetette vissza.²⁹ Ezután Görgey lovasrohamot rendelt el az osztrák jobbszárny ellen, amelynek következtében az ellenség Alsószélyre vonult vissza. Knézić újfent késett, ám a fővezér parancsára ezúttal elindult. Görgey ezután Pered irányába vágatott, ahol Asbóth rohamra küldött zászlóaljai megfutottak – tetézvén a bajt, Asbóth egy még messzebb lévő állásban akarta elhelyezni – s csak a legkeményebb eszközökkel lehetett őket ismét támadásra bírni.³⁰ Nagy nehézségek árán azonban sikerült elfoglalni Peredet. Knézić csak nagy idővesztés árán ért a csataterre, de akkor sem az egész hadtesttel, mivel a III. hadtest egy részét Séllye felé irányította, hogy ott keljenek át a Vágon.³¹ Nagysándortól csak egy erőtlén tüntetésre futotta Sempte ellen, majd visszavonult eredeti állásaiba. Mindezek közben Klapka „Nyárasdnál vereséget szenvedett, s kénytelen volt visszavonulni a puszta-aszódi és a gútai híd fedezésére.”³² Görgey haragra gerjedt, ennek okai a félsikerben és Knézić késlekedésében keresendők. E harag miatt leváltotta a II. és III. hadtestek parancsnokait, még 20-án. Asbóth helyét Kászonyi József ezredes vette át, Knézić helyére pedig Leiningen-Westerburg Károly ezredes került.

²⁵ Görgey 1988, 160–161.

²⁶ Hermann 2004, 281.

²⁷ Pethő 2006 209.

²⁸ Ludwig von Wohlgemuth báró, a cs. kir. altábornagy, az osztrák IV. hadtest parancsnoka. – Katona 1988, 911.

²⁹ Pethő 2006, 209.

³⁰ Görgey 1988, 162.

³¹ Pethő 2006, 209; Görgey 1988, 160–168.

³² Hermann 2004, 281.

Haynau a Duna jobb partján készült támadásra, és a második magyar támadás erőteljes visszaverése elfedte ezt a szándékát. Ugyanezért két hadtestet, valamint a Panyutyin által vezetett orosz hadosztályt is a magyar erők ellen rendelte.³³

Görgey először folytatni akarta a támadást, de 20-án este értesült a másnapra várható osztrák-orosz támadásról, így kénytelen volt változtatni tervein. Így a II. és III. hadtest feladata az ellenséges támadás visszaverése lett, Klapkának biztosítania kellett a pusztá-aszódi hidat, Nagysándornak pedig ki kellett erőszakolnia az áttörést, oldalba és hátba támadva az ellenséget. Poeltenberg VII. hadtestének pedig meg kellett akadályoznia, hogy a csallóközi osztrák csapatok erősítést kapjanak.³⁴ Görgey egyébként is elhatározta, hogy a június 21-i csatát elvállalja, mivel attól tartott, hogy elveszíti a hadsereg belé vetett bizalmát, ha harc nélkül feladja a június 20-án birtokukba került területeket. Remélte, hogy Nagysándor „erélyes” támadásai valamilyen pozitív következménnyel járnak rájuk (a II. és III. hadtestre) nézve, ugyanakkor információt akart szerezni az orosz beavatkozás jellegéről és egyúttal megcáfolni az orosz hadsereget lebecsülő híreszteléseket.³⁵ „A július 21-én vívott küzdelem Görgey részéről nem volt egyéb, mint harc az időnyerésért.”³⁶ A balszárnyat Királyrévre vonta vissza, még a csata megkezdése előtt, így az ellenség nem karolhatta azt át a Dudvág felől. Szintén emiatt indított lovasrohamot Pered és Királyrév között Alsószély irányába. A roham eredményét akkor nem láthatta, mivel jelentés érkezett Görgeyhez, miszerint Királyrévet az osztrákok elfoglalták, így rögtön arra vette az irányt. Királyrév visszafoglalását személyesen készítette elő. Mikor meggyőződött róla, hogy a támadás rendben lezajlik, visszasietett Peredre, ahol a II. hadtest visszavonulása fogadta. Ekkor megparancsolta Leiningennek, hogy vonuljon Pered és Zsigárd közé (tehát adja fel Peredet), ott foglaljon el újabb állásokat, és várja meg, míg Királyrévet vissza nem foglalják. Ha az megtörténik, újra megkezdheti a támadást. Közben megtudta, hogy a Királyrév visszavételére indított támadás elakadt, így újfent odasietett.³⁷ Az ott lévő négy zászlóaljnak alig egyharmada volt bevethető állapotban: a legénység az ott lévő magas búzatáblákat kihasználva „elsomfordált”. Görgey rohamoszlopokat szervezett, de hogy ezek számát megnövelje, „hajtóvadászatot” indított az elrejtőzött katonák után. A falut déli, délnyugati és nyugati irányból indított oszlopokkal sikerült elfoglalni. Görgey folytatni akarta a támadást, Leiningennek el is küldte a parancsot, Kászonyi pedig már készülődött az ellenséges

³³ Hermann 2004, 281.

³⁴ Hermann 2004, 281–282.

³⁵ Görgey 1988, 171–172.

³⁶ Pethő 2006, 210.

³⁷ Pethő 2006, 211.

jobbszárny elleni támadásra, mikor megkapta Leiningen jelentését: az ellenség három oldalról bekerítette, így kénytelen feladni zsigárdi állásait, és azonnal Farkasd felé vonul vissza.³⁸ Az ellenséges túlerő tehát végül győzött. Szerencsésnek mondható azonban, hogy a Klapka vezette VIII. hadtest kevés aktivitása ellenére megvédte a hadsereg hátrálási útvonalát. Görgey elrendelte a visszavonulást, a III. hadtest Negyednél, az I. Pusztá-Aszódnál, végül Gutánál kelt át.³⁹

A két kudarc megrendítette a harci morált, ráadásul Haynau azon szándéka, hogy a támadást a Duna jobb partján indítja meg, szintén rejtve maradt a magyar felderítés elégtelensége miatt. *„A magyar fél még nem vesztette el a hadászati kezdeményezést, s a cs. kir. hadsereg sem szerezte azt meg. Kérdéses volt, hogy melyik hadsereg lesz képes előbb olyan támadásra, amely a másik felet kényszerhelyzetbe hozza.”*⁴⁰

Az összpontosítás: Komáromból Szeged

Az orosz csapatok 1849. június.15-én, valamint 17-19. között lépték át a magyar határt. Az észak-magyarországi csapatok élére ekkor került József Wysocki vezérőrnagy, aki a túlerő miatt *„az egyetlen lehetséges taktikát alkalmazta az orosz áradattal szemben: időről időre megállította csapatait, s ezzel az orosz fővezért csapatai szétbontakoztatására kényszerítette, így lassította az előrenyomulását.”*⁴¹ Bár az utóvéd-ütközetekben sorra vereséget szenvedett, az intervenció seregnek mégis két hétbe telt, mire elérték az Alföld északi részét. A kolera is kínozta az intervenció sereget. A járvány, valamint élelmezési nehézségek miatt Paszkievics megállította az előrenyomulást, és egy hadtestet a Tiszántúlra küldött, élelemszerzésre. Emellett egy hadosztály megszállta a bányavárosokat, de Paszkievics maga egészen július 8-ig Miskolcon maradt, s csak a hónap közepén kezdett hadműveletekbe.⁴² Görgey az első jelentést az orosz betörésről június 21-22. éjjelén kapta kézhez.⁴³ Ő azonban tájékozódni akart az ország többi hadseregének helyzetéről is, azok jelentése pedig a fővárosokba érkezett, így Görgeynek Budára kellett sietnie, annál is inkább, mert a jelentések megtekintése mellett feltett szándéka volt, hogy Kossuthot meggyőzze: ha a hírek igazak, akkor a végső harcot a Duna jobb partján kell megvívni. A fővezér és hadügyminiszter június 24-én ért Budára. Június 26-án vette kézhez

³⁸ Görgey 1988, 179–180.

³⁹ Hermann 2004, 282.

⁴⁰ Hermann 2004, 282–283.

⁴¹ Hermann 2001, 330.

⁴² Hermann 2001, 331–332.

⁴³ Görgey 1988, 186.

Wysocki jelentését az oroszokkal való első összecsapásokról, valamint hírét vette, hogy Erdélybe is betörték a szövetséges csapatok. *„Magyarországot most már csak egy dolog menthette meg: a szövetséges csapatok legyőzése!”* – vélte Görgey, valamint, hogy *„Magyarország fönnállása már csak hetekre terjedhetett.”*⁴⁴ Kossuth is aznap (június 26.) estére hívta össze a minisztertanácsot.⁴⁵ Ez volt az utolsó minisztertanács, amelyen Görgey, mint hadügyminiszter vett részt.⁴⁶ Az első teendő az Észak-Magyarországról és Erdélyből érkezett jelentések megvitatása volt. Azután Kossuth azt a kérdést, hogy mi legyen a kormánnyal, Görgeynek „szegezte”.⁴⁷ A hadügyminiszter a következőket javasolta: Az orosz veszedelem mértékét ismertessék a néppel már most, nehogy *„mostani idő előtti diadalmámorában érje a leigáztatás szörnyű végzete.”* A kormány nyilvánítsa magát „mozgónak”, és csatlakozzon a főhadserghez, hogy *„ezzel együtt álljék, vagy bukjék Magyarorszáért”*. A kormány ismerje el, hogy az ország egyedül mindkét szövetséges haderőt megverni képtelen, és koncentráljanak Ausztriára, az oroszokat csak lassítsák, de békés módszerekkel (*„alkudozással”*); minden haderőt vonjanak össze a Duna jobb partján az Ausztria elleni végső csapásra. Ha az alkudozás nem járna sikerrel, engedjék az oroszoknak, hogy megszállják az ország részeit. *„Ha Magyarországnak el kell buknia az orosz és osztrák hadsereg egyesült támadásai alatt, végül is egészen mindegy, melyiknek esik áldozatul a kettő közül”,* de, hogy melyiket éri az utolsó, elkeseredett csapás magyar részről, az már nem. Magyarország tehát mérjen *„csapást csapásra egyedül Ausztria ellen, ameddig ezt az oroszok távoli volta még megengedi”,* hiszen az ország alkotmányát Ausztria, és nem Oroszország támadta meg.⁴⁸

Az összpontosítás helye Komárom lett volna, ez pedig rendkívül jó tervnek ígérkezett, hiszen Komárom a Habsburg Birodalom egyik legjobb erődje volt. Ráadásul, amíg a magyar főssereg ott tartózkodott, a cs. kir. sereg sem mozdulhatott onnan, mivel akkor a magyar haderő könnyedén megindulhatott volna Bécs felé.⁴⁹

Görgey 27-én már Tatán tartózkodott, s ekkor vette hírét a Győr térségében készülő osztrák támadásnak.⁵⁰ Haynau ugyanis már 18-án elhatározta, hogy a Duna jobb partján mér döntő csapást a magyar haderőre.⁵¹ Habár az osztrák – orosz haditerv a bal parti előretörést

⁴⁴ Görgey 1988, 186–189.

⁴⁵ Hermann 2009, 379.

⁴⁶ Pusztaszeri 1984, 480–481; Görgey 1988, 189.

⁴⁷ Pusztaszeri 1984, 481.

⁴⁸ Görgey 1988, 189–190.

⁴⁹ Hermann 2001, 337.

⁵⁰ Görgey 1988, 193–194.

⁵¹ Hermann 2001, 337.

irányozta elő, Haynau az orosz késlekedés miatt szánta el magát saját terve véghezvitelében. Itt jobban ki tudta használni túlerejét, könnyebben és gyorsabban elérhette a fővárosokat, valamint felvehette a kapcsolatot a déli osztrák erőkkel is. Az átkelést a cs. kir. hadsereg 19-én kezdte meg, s 26-án már megkezdhatték támadást.⁵² Ezt az akciót Haynau 60 000 emberrel és 290 ágyúval indította meg. A támadás megkezdéseként a cs. kir. haderő Tétnél (Győrtől délre) átkelt a Rábán, és sikeresen elvágta a Kmety-hadosztályt Győrtől. Görgey tehát kénytelen volt újfent latba vetnie „saját személyi súlyát is.”⁵³ *„A győri csata lényegében nem volt egyéb, mint Pöltenberg tizenkétezer főnyi hadtestének a hatszoros osztrák túlerő által való kimanőverezése, ami annál könnyebben történhetett meg, mert a győri védőállás déli része, Kmety elszorítása következtében, már június 27-én fedetlenné vált.”*⁵⁴ Görgey június 28-án reggel érkezett Győrbe, és azonnal tájékoztatást kért. Megtudta, hogy Poeltenberg kiküldött egy hadosztályt Ménfő felé, hogy fedezze a balszárnyat. Ezt megtudván rögtön odasietett. A hadosztály már Szabadhegy felé hátrált, mikor ő odaért, így megparancsolta Poeltenbergnek, hogy vezesse embereit a komáromi úton az ún. Galamb-csárda mögé, mivel ez a visszavonulás veszélyeztette Poeltenberg vonalait.⁵⁵ Miközben ezt Poeltenberg végrehajtotta, Görgey maga a balszárnyat Hecsepusztára vezette. Ezután két oszlopba szervezte a visszavonulást Gönyűig, Ács felé. Időközben megérkezett Klapka tábornok is, aki a balszárnyat végül Gyórszentmártonon keresztül Szentjánospusztára, Poeltenberg pedig a jobbszárnyat Gönyűre vezette. Görgey a lovassággal és egy üteggel fedezte az erők visszavonulását.⁵⁶ A cs. kir. erők vesztesége ezen a napon majdnem háromszáz fő volt.⁵⁷

A Haynau által felvonultatott túlerőből Görgey arra következtetett, hogy addig, amíg az összpontosítás a Duna jobb partján végbe nem megy, minden döntő ütközet előtt ki kell térni, és a komáromi elsáncolt táborba vonulni.⁵⁸ Június 29-én íródott levelében kéri Kossuthot, hogy a kormány egyesüljön Bessel, valamint a többi seregekkel a Tisza mögött, őt és a főhadsereget pedig „hagyja magára” három államférfivel, akiknek megvan a joguk a hadseregnek szükséges „utalványokat” nyomtatni. Ha ebbe a kormány nem egyezik bele, úgy Görgey mást nem tud ajánlani, csak *„Komáromot, s általában a kormányra nézve semmi más elhatározást, mint az*

⁵² Hermann 2001, 337–339.

⁵³ Pethő 2006, 217.

⁵⁴ Pethő 2006, 217.

⁵⁵ Görgey 1988, 197.

⁵⁶ Görgey 1988, 197.

⁵⁷ Pusztaszeri 1984, 485.

⁵⁸ Pusztaszeri 1984, 485.

*életalálrai harcot.*⁵⁹ Bayer ezredes, vezérkari főnök is értesítette Kossuthot még aznap este, s írta, hogy szerinte a cs. kir. erők hamar elfoglalhatják a fővárosokat.⁶⁰ Ezt Kossuth egyelőre nem tartotta súlyosnak, és azt válaszolta, hogy a kormány a hadsereggel együtt hagyja majd el Pestet.⁶¹ A fordulat Görgey és Ludvigh János kormánybiztos 29-i levelei következtében állt be, valamint azért, mert hír érkezett, hogy az orosz hadsereg már Nyíregyházánál áll. Ezeken kívül Wysocki is közölte: az orosz túlerő miatt nem mer megütközni, de Harsánynál tartja magát.

Ezen hírek miatt Kossuth minisztertanácsot hívott össze, meghívva a fővárosokban lévő, szolgálaton kívüli, vagy békebeosztáson lévő tábornokokat is. Görgey nem volt jelen. A minisztertanácsban új haditervet fogadtak el, feladva a komáromi összpontosítás tervét. A terv szerint Bem, Görgey, és Wysocki csapatait Szegedre rendelik, Kmety hadosztályát pedig a Délvidékre indították. A haditervet Henrik Dembinski állította össze. Mivel Görgey nem volt jelen, a tervezetet egy háromfős küldöttség vitte Komáromba június 30-án.⁶² Csány László, Aulich Lajos és Kiss Ernő voltak a küldöttség tagjai, akik szóban adták elő a főtábornoknak a határozatot. Görgey bízott Csányban és Aulichban, akiknek sikerült rávennie, hogy elálljon a komáromi összpontosítástól, és engedelmeskedjen a kormány rendelkezésének. A főhadsereg helyzete – Görgey leírása alapján – 1849. július.1-én a következő volt: a II., III., és VII. hadtestek a Komárom előtti elsáncolt táborban az I. hadtest Érsekújvárnál és a Nyitra mentén, a VII. hadtest portyázó különítménye Verebélyen és Nyitrán állt, Görgey Ármin portyázó különítménye pedig aznap indult vissza Komárom felé. Az elhelyezkedés miatt a levonulás július 3. előtt nem kezdődhetett meg.⁶³ Sajnos azonban egy félreértés történt. Görgey még június 30-án, a küldöttség érkezése előtt írt egy levelet, amiben leírja, hogy ő maga továbbra is Komáromnál összpontosítana minden erőt „*Bem-, Vetter- és Kazinczyn kívül*”.⁶⁴ Majd a küldöttség távozása után ismét üzent Kossuthnak, melyben leírja, hogy bár ez meggyőződése ellen való, engedelmeskedik a június 29-i minisztertanács döntésének.⁶⁵ A levelek azonban elkeveredtek, és nem megírásuk sorrendjében érkeztek Kossuthhoz (így tehát azt kapta meg

⁵⁹ Görgei jelentése Kossuthnak Győr elvesztéséről, a Komárom környéki és tiszántúli összpontosításról – In.: Kossuth és Görgei levelezése 434.

⁶⁰ Bayer József ezredes, a Központi Hadműveleti Iroda vezetője jelentése Kossuth Lajoshoz Győr elvesztéséről és a tervezett hadmozdulatokról – In.: Kossuth és Görgei levelezése 432–433.

⁶¹ Kossuth levele Bayer József ezredeshez a hadsereg összpontosításának szükségességéről – In.: Kossuth és Görgei levelezése 433–434.

⁶² Hermann 2001. 344.

⁶³ Görgey 1988, 205–206.

⁶⁴ Görgei levele Kossuthhoz: visszautasítja szemrehányásait, s kijelenti, hogy továbbra is Komáromnál szándékozik összevonni csapatait – In.: Kossuth és Görgei levelezése 437–438.

⁶⁵ Görgei jelentése Kossuthnak: engedelmeskedik a szegedi összpontosításról szóló parancsnak – In.: Kossuth és Görgei levelezése 438–440.

először, amelyikben továbbra is a komáromi összpontosítás tervét hangoztatta), aki nem nézte az iktatószámokat, ezért úgy hitte, hogy Görgey ellenáll a döntésnek, így őt leváltotta a főhadserg éléről. Görgey helyére Mészáros Lázár altábornagyot nevezte ki.⁶⁶ A szegedi összpontosítás a lehető legrosszabb döntés volt: az oda-utat a csapatok nagy részének gyalog kellett megtennie, amivel kitették őket a szövetséges csapatok támadásainak. Szeged védelme problémás volt, hiszen a sáncrendszer még nem készült el, s 1849 nyarán végig nagyon meleg volt, így a folyók sem jelentettek leküzdhetetlen akadályt az ellenség számára.⁶⁷

Harcok Komárom környékén

Miközben a magyar vezetésben ezek a változások mentek végbe, Haynau tábornagy július 2-ára általános támadást rendelt el. Az osztrák fővezér célja az volt, hogy a magyarokat az elsáncolt tábor előtt döntő csatára kényszerítse – ha ez nem sikerül, úgy elvágja a jobb parti visszavonulás útját.⁶⁸ Azonban az elsáncolt tábor nem állt szándékában megtámadni, inkább be akarta zárni a honvédsereget oda, s egy hadtestet hátrahagyva a zömmel Buda felé nyomul.⁶⁹ A magyar védelem helyzete ekkor a következő volt: a VIII. hadtest négy zászlóalja a Monostoron lévő 1; 2; 3. számú védműveket és az azok előtti földsáncokat szállta meg. Poeltenberg VII. hadteste a 4; 5; 6; és 7. számú védműveket, a III. hadtest, Leiningennel az élen a 8; 9; 10. számú védműveket, a hídfőerődöt és a folyó partján lejjebb fekvő Ószőnyt szállta meg. Kászonyi II. hadteste képezte a tartalékot, így az a tábor belsejében helyezkedett el.⁷⁰ Az osztrák támadás kora reggel indult meg, Görgey csak a Monostorról hallatszó ágyútűzből értesült a csata kezdetéről. Összetalálkozott Klapkával, akivel megállapodott, hogy Klapka a III. hadtest sávjába siet, ott veszi át az irányítást, míg Görgey közepen és a jobbszárnyon (a VII. hadtest és a komáromi várőrség sávjában) fog tevékenykedni⁷¹. A csata Leiningen hadtestének balszárnyán, Ószöny térségében kezdődött, ahol a III. hadtest lovassága több támadást is intézett Benedek Lajos dandárja ellen, de minduntalan visszaverték őket. Eközben a szélsőjobbszárnyon Schlik egy dandára elszigetelten előretört a Monostor felé. Ezt észrevéve Poeltenberg a VIII. és VII. hadtestek 4-4 zászlóaljával ellentámadást indított – ám az osztrákok

⁶⁶ Hermann 1998, 248.

⁶⁷ Hermann 2001, 344.

⁶⁸ Görgey 1885,.

⁶⁹ Hermann 2004, 298.

⁷⁰ Görgey 1988, 207.

⁷¹ Görgey 1988, 207–208.

ezt sikeresen visszaverték. Ekkorra jelent meg a csatatéren a fővezér.⁷² Rögtön a Monostor felé indult. Útja közben megfigyelte, hogy az osztrákok Harkálypuszta előtt, és a Concó, valamint a Duna-menti „*parti erdőnek ismert déli nyúlványa előtt is, tetemes erőket bontakoztat*”.⁷³ Továbbá a tény, hogy az ellenség egyidejűleg több felől is előrenyomul a tábor felé, Görgey arra a következtetésre jutott, hogy védelembe kell helyezkedni, s úgy bevárni a támadást. „*De a Monostorhoz érve látnom kellett, hogy távollétem alatt itt, amint védekezési rendszabályaink bizonyították, az enyémmel ellentétes harcászati elképzelések váltak uralkodóvá.*”- írja.⁷⁴ Azt látta ugyanis, hogy a Poeltenberg által kiküldött 8 zászlóalj teljesen fedezetlenül, tüzérségi támogatás nélkül áll a szőlők és az ácsi út között – az ellenség pedig lövi őket, a zászlóaljak pedig „*sokat szenvednek, a szőlőkben lévők pedig (szélső jobbszárnyunk) már meg is hátráltak.*”⁷⁵ A fővezér először megpróbálta őket szóval megállítani, s az osztrákokéhoz hasonló „legénykedésre” bírni őket. Lehetetlen volt őket megállítani, így a főparancsnok a legkeményebb eszközökhöz, a kartácshoz akart nyúlni. Mivel azonban testvérét vélte felfedezni a megrohanók között, először el akart állni tervétől, de végül egy másik zászlóaljjal is beléjük lövetett. Ettől futásuk irányt változtatott, s egy huszárszázad visszakergette őket az előretolt sáncok felé.⁷⁶ Végül sikerült rendezni a megfutamadott zászlóaljakat. Ezután Görgey elhatározta, hogy visszaszerzi az elővédműveket. Két zászlóalj kapott parancsot a támadásra, amelyek teljesítették a kapott feladatot.⁷⁷ Ezután a fővezér gyorsan magához ragadta a kezdeményezést, s megtámadta az osztrák balszárnyat, s azt először kiűzte az ácsi erdőből, majd egészen a Concó mögé vetette azt vissza.⁷⁸ Ekkor Schlik⁷⁹ segítséget kért a Panyutyin-hadosztálytól, amely rögtön meg is indult. Közben Poeltenberg megpróbálta elvágni a visszavonuló császáriak útját, de a beérkező orosz csapatok láttán felhagyott ezen szándékával – amit jól is tett, mert az éppen Harkálypuszta felé induló Simbschen-lovasdandár már Poeltenberget vághatta volna el. Az orosz tüzérek is löni kezdték a huszárokat, akik az ellenséges tűz miatt, saját lovasütegük fedezete alatt visszavonultak. Panyutyin felállította csapatait, közben további osztrák csapatok érkeztek Görgey jobbszárnya ellen, aki arra a következtetésre jutott, hogy Klapka hamarosan megindíthatja rohamát Ószőny ellen. Hogy az

⁷² Pethő 2006, 224.

⁷³ Görgey 1988, 208–209.

⁷⁴ Görgey 1988, 209.

⁷⁵ Görgey 1988, 210.

⁷⁶ Görgey 1988, 212–214.

⁷⁷ Hermann 2004, 299.

⁷⁸ Pethő 2006, 225–226.

⁷⁹ Franz Schlick von Bassano und Weisskirchen gróf, cs. kir. altábornagy, az osztrák I. hadtest parancsnoka. – Katona 1988, 904.

ellenséget minél tovább lekösse, elhatározta, hogy hadának összevont lovasságával és két lovasüteggel Harkálypuszta felé rohamot indít. E rohamban három hadtest kb. 24 lovasszázada vett részt, mintegy 3000 huszár.⁸⁰ Görgey személyesen vezette a rohamot. A fővezér lehagyta huszárjait, s hamarosan észrevette, hogy ulánusok jönnek feléjük, akiket azonban sajátjai nem láthattak. Poeltenbergnek szólni nem tudott, lovasat küldeni nem volt ideje. El kellett érnie, hogy huszárjai irányt változtassanak, kalapjával kezdett integetni. Ekkor erős ütést érzett. Tudta, hogy megsebesült. Mivel sebkötözésre nem volt idő, kalapját szorította a sebre. A huszárok rohamra indultak, Görgey pedig bekötöztette sebeit – ám, mire ez a művelet sikerült, a roham megtört, a huszárok visszafelé nyargaltak. Néhányan ugyan megpróbálták megállítani őket, egy-egy csoport újra rohamra is indult, de a többiek visszavonulása őket is meghátrálásra készítette.⁸¹ A fővezér arra a következtetésre jutott, hogy az ellenség erőket von el a jobbszárnyáról, így a Klapka által vezetett balszárny sikerrel visszavívhatja Ószönyt. Ezért Görgey utasította Poeltenberget még egy roham indítására, de mivel észlelte, hogy az ellenséges lovasság is visszavonul, végül nem hajtották végre. A főtábornok további támadások végrehajtását szükségtelennek ítélte, s a jobbszárny csapatait a sáncok mögé rendelte vissza.⁸²

Délután 4-5 között a III. hadtest csapatai, 3 roham után visszafoglalták Ószönyt az ellenségtől. A küzdelem este 8 órára ért véget, Görgey ereje is eddig tartott. Sérülése⁸³ igen súlyos volt (egy gránátszilánk az agyvelejéig felhasította koponyáját), aminek következtében elájult, s legközelebb július 4-én tért magához.⁸⁴ *„A siker imponáló volt. A kb. 32 000 főnyi, 129 löveggel rendelkező magyar sereg visszaverte Haynau 168 löveggel rendelkező, kb. 45 000 katonájának támadását.”*⁸⁵

Július 2-án érkezett Komáromba Mészáros Lázár altábornagy futára, aki Görgey leváltását és Mészáros kinevezéséről szóló kormányrendeletet hozta.⁸⁶ Klapka, mint rangidős tiszt, átvette az ügyek irányítását a sebesült Görgeytől, meg akarta őrizni a hadsereg egységét, ezért július 4-re tiszti gyűlést hívott össze a 8. számú erődhez.⁸⁷ Itt ismertette velük az összpontosítás tervét, valamint Görgey leváltását. A tiszték azonban elérték, hogy határozat készüljön arról, hogy Görgeyt legalább a komáromi erők élén hagyják meg. A határozatot

⁸⁰ Hermann 2004, 299.

⁸¹ Görgey 1988, 221–223.

⁸² Hermann 2004, 300.

⁸³ Görgey István részletesen ír a sebesülésről. Szerinte 7 különböző „pletyka” jelent meg a sebesülés eredetéről. Ezek között szerepel az is, hogy Görgey saját magát vágta meg. – Görgey 1885, 38–40.

⁸⁴ Hermann 2004, 299–300.

⁸⁵ Hermann 2001, 350.

⁸⁶ Hermann 2001, 351.

⁸⁷ Pusztaszeri 1984, 517.

Klapka és Nagysándor vitte a fővárosokba.⁸⁸ A határozatban nem emelnek kifogást Mészáros Lázár ellen, de kijelentik, hogy minden bizalmuk Görgeyben van, aki nehéz időkben osztozott az emberek sorsában.⁸⁹ Július 5-én tért vissza a tiszti küldöttség, amely egy levelet hozott a fővezérnek: szabadon választhatott, hogy vagy a hadügyminiszterségről, vagy a fővezérségről köszön le. Mivel a tisztek belé hatalmas bizodalmat tápláltak, így Görgey a hadügyminiszterségről való lemondás mellett döntött.⁹⁰ Július 6-án haditanácsot tartottak Komáromban, amelyen Görgey is részt vett. Az ő javaslatára tüzték ki az áttörés napját július 9-ére. Klapka azonban egy Kossuthtól kapott levél hatására 7-én az I. hadtestet elindította Pest felé – mire Görgey lemondott, de tisztjeinek kérésére ezt végül visszavonta.⁹¹ Görgey Klapka Györgyöt kérte fel a támadásra, aki elvállalta a feladatot. Ugyanekkor minden tiszttel egyenként megígértette, hogy győzelem, vagy kudarc esetén is megpróbálják a déli összpontosítást.⁹² A hadtestparancsnokok elérték az I. hadtest visszahívását, s hogy mégis támadjanak 9-én – de Klapka, hogy elaltassa az ellenség figyelmét, végül nem 9-én, hanem 11-én támadott. A terv szerint a három elvonulásra kijelölt hadtest (I., III., VII.), valamint a Komáromban maradó két hadtest (II., VIII.) mozgósítható részével megtámadja a félkörben elhelyezkedő cs. kir. seregeket, s visszaszerzi a Concó partját Nagyigmándig⁹³. Ezután a maradásra kijelölt hadtestek harcolva visszavonultak volna a táborba. Ekkorra az I. hadtest is beérkezett, így a számarányok a magyar félnek kedveztek, mivel Haynau saját III. hadtestét ekkorra a fővárosok felé tolta el. A VII. hadtest a magyar jobbszárnyon többször is megpróbálta áttörni az ácsi erdő felől a cs. kir. vonalakat, de minduntalan sikertelenül zárultak kísérletei. Mivel Nagysándor I. hadteste, illetve a középhadat és a jobbszárnyat összekötő lovasság nem mutatott túlzott aktivitást, sem Leiningen, aki Nagyigmánd felé támadott, sem pedig Poeltenberg nem tudtak áttörni, így a magyar sereg délután 5 óra tájban kénytelen volt az elsáncolt táborba visszahúzódni.⁹⁴ *„Nem maradt más hátra, mint az elvonulás Szeged felé, a Duna balpartján. A csatát követő napon július 12-én indult el az elővéd, Görgey Ármin dandára, ezt követték az éj folyamán Nagysándor, Leiningen és Pöltenberg hadtestei”,* s a három hadtest elindult Vác felé.⁹⁵

⁸⁸ Puzsaszéri 1984, 513–518.

⁸⁹ A feldunai hadsereg memoranduma Kossuth Lajos kormányzóhoz: hagyják meg Görgeit a hadsereg élén. Komárom, 1849. július 4. – In: Kossuth és Görgei levelezése 448–449.

⁹⁰ Görgey 1988, 227–228.

⁹¹ Hermann 2001, 351.

⁹² Puzsaszéri 1984, 526–527.

⁹³ Görgey 1988, 256; Hermann 2001, 351–352.

⁹⁴ Hermann 2001, 351–352.

⁹⁵ Pethő 2006, 233.

FORRÁSOK:

Görgey Artúr: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. II. kötet. Európa Könyvkiadó, Bp; 1988.

Görgey István: 1848-1849-ből. III. kötet. Bp; 1885-1888.

Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése, 1848-1849. (Szerk.: Hermann Róbert). Osiris Kiadó, Bp; 2001.

IRODALOM:

1848-1849 A forradalom és szabadságharc képes története. (Szerk.: Hermann Róbert). Tóth Könyvkereskedés, 2009.

Az 1849-es cári intervenció Magyarországon (Szerk.: Vadász Sándor). Korona Kiadó, Bp; 2001.

Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848-1849. Zrínyi Katonai Kiadó, Bp; 1987

Hermann Róbert: 1848-1849 A szabadságharc hadtörténete. Korona Kiadó, 2001.

Hermann Róbert: Az orosz intervenció – In: Rubicon 2011/5

Hermann Róbert: A nyári hadjárat. In.: A szabadságharc katonai története – Pákozdtól Világosig 1848-1849. (Szerk.: Bona Gábor) Zrínyi Kiadó, 1998.231 – 271. p.

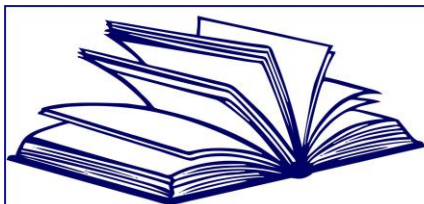
Pethő Sándor: Görgey Artúr. Attraktor könyvkiadó, Máriabesenyő-Gödöllő, 2006.

Pusztaszeri László: Görgey Artúr a szabadságharcban. Magvető Könyvkiadó, Bp; 1984.

Combats around the Vág and Komárom in the summer of 1849

Bence Körömi

Due to unsuccessful counterattack attempts on the Vág in the summer of 1849, the initiative was conducted by Haynau and Cs. kir. army. The commander-in-chief successfully attacked Győr on June 27, 1849, resulting in a battle of 2 July in Komárom. Meanwhile, as a result of the defeat of Győr, the government developed another focus, and its place was assigned to Szeged instead of Komárom. Artúr Görgei accepted the plan, but thanks to a mistake, Kossuth and the government believed he was offended by the order, so he was replaced. However, thanks to the officers, he could remain at the head of the forces in Komárom. In the July 2 battle, Görgei suffered a serious head injury, which was why he was not always able to make a decision. Instead of decisive Görgei, Klapka then took over as Chief Commander. Under his leadership on 11 July, another battle took place in Komárom, which ended with the defeat of the Hungarian side. On July 13th, the withdrawal corpses began to withdraw.

Bonus Nuntium

A Koszta József Múzeum tudományos, muzeológiai, művészeti és művelődési online folyóirata

Németi Lajos, a hadifogoly – egy furfangosan megírt levél

Tóth Marcell*

*Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára

Rezümé

Tanulmányom apropóját egy 1915-ben az egri sajtóban megjelent cikk adja, amely Neszvadba Lajos cenzúráját kicselező, Oroszországból küldött levelét tartalmazza. Az üzenet írója később kommunista politikusként, majd a Kádár-korszakban a „nagy idők tanújaként” jelentős karriert futott be, hadifogsága alatt szerzett élményeit is többször megosztotta a nyilvánossággal. A levél, a szerző későbbi visszaemlékezései és a szakirodalom alapján bemutatom az orosz hadifogságot, valamint azon belül a Nyugat-Turkesztánban létrehozott táborok működését, az ottani körülményeket. Kitérek az oroszországi hadifogoly-levezetés gyakorlatára az első világháború időszakában, különös tekintettel a magyar katonák üzeneteire. Jellemzem az orosz levélcenzúra működését, problémáit, és példákkal illusztrálva írok arról, hogy miként próbáltak mégis tiltott információkat átadni a hadifoglyok. Legvégül elemzem azt, hogy ezeket a „furfangosan megírt”, szerencsésen megérkezett leveleket hogyan használta fel az osztrák-magyar sajtó és propaganda, milyen üzeneteket kívánt közvetíteni a szélesebb közönség részére történő közreadásukkal. Az írás kiegészíti a levélíróról „Németi Lajos, a »vörös Forrest Gump«”. Képek, kérdések, kiegészítések, kritikák egy kommunista életútjához” címmel nemrég megjelent kötetemet.

Egy furcsa levélre bukkantam az egyik vidéki hírlap, az Egri Újság 1915. decemberi számában. A levelezőlapot egy oroszországi magyar hadifogoly küldte rokonának, azonban nem egy szokásos üzenetet tartalmaz: írója, az orosz cenzúráját kicselezve, a sorok közé rejtette a valóságot. A szerző, Neszvadba Lajos csak három évvel később tért haza: ekkor már Németi Lajosnak hívták, és Kun Bélát, valamint a kommunizmus ügyét szolgálta. Hosszú élete lehetőséget biztosított arra, hogy elmondhassa, papírra vethesse emlékeit, sőt azokat megjelentethesse. Következő tanulmányomban Németi Lajos hadifogságának turkesztáni időszakát dolgozom fel a rendelkezésre álló források és szakirodalom alapján, egyben közreadom azt a levelet, amelyre csak nemrég bukkantam, ezért kimaradt az életútjáról írt kötetemből.

„[...] virágnyelven van írva az az oroszországi levelezőlap, amelyet most küldött Egerben lakó sógorának Neszvadba Lajos, aki Przemysl elfoglalása alkalmával fogságba került, s azóta az oroszok kenyerén él, virágnyelven szólva, mert magyarán kimondva, csak tengődik” – olvasható az Egri Újság 1915. december 3-án megjelent számában.¹

Mielőtt közreadnám a levelet, válaszolnék néhány felmerülő kérdésre: ki is volt Neszvadba Lajos? És egyáltalán hogyan került az egri gyalogezred katonájaként Przemysl körbezárt erődjébe és onnan hadifogságba, ha közben (eredeti) alakulata máshol állomásozott?

Neszvadba Lajos tizedes 1914

Út a hadifogságig

Neszvadba – 1918-tól nem hivatalosan Némethy, majd hivatalosan is Németi – Lajos 1887-ben született Egerben, egy sokgyermekes család tizenegyedik gyermekeként. Apját követve kitanulta a könyvkötő szakmát, majd könyvkereskedőként dolgozott. 1914-ben bevonult az egri császári és királyi 60. gyalogezredbe mint címzetes tizedes. Visszaemlékezéseit és más történeti forrásokat megvizsgálva arra jutottam, hogy részt vett az osztrák-magyar győzelemmel végződő komaróvi ütközetben 1914 augusztusában, majd az ezt követő hónapban, a második leMBERGI csatában. A monarchia csapatai ekkor súlyos vereséget szenvedtek, és sok más katonához hasonlóan Neszvadba tizedes is elszakadt alakulatától:² „Aztán bekövetkezett az a nagyszabású összecsapás Lemberg alatt, amely az Auszenberg Árménak(sic!) a tulajdonképpeni [...] szétzüllesztésével fejeződött be, [...] a szétszóródott csapatok különböző pontokon próbálták ezeket koncentrálni, [...] így jutottam el Semiszlibe [Przemyslbe – T. M.] [...] Ahonnan aztán már ki sem engedtek bennünket, besoroztak [...] a várvédő seregbe jó néhányad magammal” – mesélte 1967-ben.³

Az erődben a beszercebányai 16. népfőlkelő gyalogezredben szolgált, és valószínűleg mindkét ostromot átélte. Miután minden élelem elfogyott, 1915. március 19-én Przemysl

¹ Egri Újság 1915, 3.

² Tóth 2019b, 13–15.

³ DIV. Németi Lajos visszaemlékezik 1967. 1. Az értelemzavaró nyelvtani és helyesírási hibákat javítottam.

védői megpróbálták kitörni, hogy elérjék az osztrák-magyar főerőket, majd ennek sikertelensége után, több mint négy és fél hónapos ostromot követően, március 22-én feladták a várat. 120 ezer katona került hadifogságba.⁴

Hadifogságának helyszínei, későbbi sorsa

„A hadifoglyok az ellenséges kormánynak, nem pedig az őket foglyul ejtő egyéneknek vagy csapattesteknek hatalma alatt állanak. A hadifoglyokkal emberiesen kell bánni. Mindaz, ami személyesen az övék, tulajdonukban marad, a fegyvereket, lovakat és katonai iratokat kivéve” – olvasható a hágai egyezményben. Az 1907-ben, a korábbi egyezmények alapján megkötött szerződés szabályozta, többek között, az oroszországi osztrák-magyar hadifoglyok sorsát is, habár ezen előírásokat nem mindig tartották be a cár birodalmában.⁵

A legtöbb katonát az orosz fronton veszítette a monarchia. Az itteni hadifoglyok számát Elsa Brändström svéd vöröskeresztes nővér 1,1 millióra, Bornhardt Attila 1,1–1,2 millióra, Pilch Jenő 1,35 millió főre tette, az 1917-es orosz adatok alapján pedig mintegy 1,6 millióan voltak.⁶

Oroszország sem számolt azzal, hogy ilyen számban kell hadifoglyokat elhelyeznie, így elmondható, hogy jóval embertelenebb viszonyok uralkodtak itt, mint a francia és angol táborokban. Már a fogságba esés után nem sokkal elvették a jobb ruhadarabokat az osztrák-magyar hadifoglyoktól, az elszállítás alatt előfordult, hogy hetekig nem kaptak enni, nem volt elég takaró, élelem, gyógyszer, orvosi felszerelés, a barakkok állapotára még a spártai jelző is sok esetben túlzottan pozitívnak minősült volna. Az oroszok megkülönböztették mind bánásmód, mind földrajzi elhelyezés tekintetében származásuk alapján az Osztrák–Magyar Monarchia volt katonáit. A megbízhatóbbnak gondolt szlávok és a románok jobb ellátást kaptak, és igyekeztek őket az európai részen, vagy ahhoz közel elhelyezni, míg a magyarokat és a németeket (osztrákokat) lehetőség szerint Szibériába, vagy helyhiány esetén Turkesztánba vitték. Elsősorban kiürített katonavárosokba szállították a hadifoglyokat, majd a későbbiekben, a hiányzó munkaerő pótlására a mezőgazdaságban és az iparban foglalkoztatták őket.⁷ Többé-kevésbé Németi Lajos hadifoglyosorsa is ennek nyomán alakult az orosz polgári forradalom 1917. februári kitöréséig.

⁴ Tóth 2019b, 15–16.

⁵ Baja – Dr. Lukinich – Pilch et al. 1930, I. köt, 46–63.

⁶ Baja – Dr. Lukinich – Pilch et al. 1930, II. köt, 72.; Bornhardt 2013, 89.; Józsa 1970, 94–99.

⁷ Bornhardt 2013, 89–91.; Józsa 1970, 94–138.

„Mivel az utolsó kirohanáskor egy felrobbanó gránát légnyomása sújtott, kórházba kerültem messze délre, Turkesztánba” – fogalmazott 1960-ban Németi Lajos.⁸ Novaja Buharában, a mai Kogon városában helyezték el, itt jelentkezett 1916 nyarán munkára. Az Uráltól keletre lévő Nyizsnyaja Szalda településre vitték, ahol egy vasgyárban dolgozott, a körülményekhez képest viszonylag szabadon élhetett. A helyzet a cári rendszer bukásával változott meg: előbb a lakosság, majd a hatalom is a hadifoglyok ellen fordult, vissza akarták őket vinni a rosszabb ellátást biztosító táborokba. Rengeteg volt osztrák–magyar katona döntött úgy, hogy elindul haza, így tett 1917 júliusában Neszvadba Lajos és barátja, Szagics József is, de néhány nap gyaloglás után elfogták őket. Verhoturje mezővárosában előbb egy büntetőtáborban, majd egy túlsúfolt gyűjtőlágerben helyezték el a két szökevényt. Az utóbbi helyről csak úgy tudott kijutni, hogy könyvkötői szaktudására igényt tartott a helyi nyomda, amelynek Markulov nevű munkatársa egyben a helyi kommunista szervezet egyik vezetője volt.⁹

Neszvadba Lajos ekkor csatlakozott a bolsevikokhoz, vált a helyi Vörös Gárda tagjává, és hozta létre említett barátjával a hadifogoly bizottságot, melynek titkára lett. 1918 tavaszán jelentkezett az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt Magyar Csoportjának agitátoriskolájába, belépett a pártba. Moszkvában Kun Béla és társai képezték ki propagandamunka végzésére. 1918. június közepétől az Osztrák–Magyar Monarchia fegyverletételéig az orosz fogságból vonattal hazatérők között agitált Vjazmában. A Károlyi-féle népköztársaság idején kommunista agitátor Magyarországon, közben 1918 decemberében egy volt magyarországi orosz hadifoglyot, a futárként Kun Béla üzenetét Leninhez vivő Vlagyimir Uraszovot kísérte Moszkvába, majd 1919 márciusában a bebörtönzött Kun Béla utasítására ő maga számolt be Lenin előtt az itthoni helyzetről.¹⁰ A Tanácsköztársaság győzelmétől az első egri ellenforradalmi kísérletig (1919. május eleje) a Heves megyei direktórium kommunista tagja, ezt követően a rendszer bukásáig politikai megbízott (komisszár). A tanácsköztársaság bukása után, elkerülte a letartóztatást, 11 évig álnéven élt.¹¹

Visszaemlékezései, igazolásai szerint illegális kommunista volt a két világháború között végig, alkalmi, majd állandó fizikai munkából élt.¹² 1945-ben belépett a Magyar Kommunista Pártba, 1956 áprilisában jelentek meg először emlékei az 1917 és 1919 közötti időszakról

⁸ Németi 1960, 11.

⁹ Tóth 2019b, 17–18.; Tuza 1982, 14.

¹⁰ Kutatásaim jelenlegi állása szerint az első út biztosan megtörtént, a másodikról viszont, Németi elmondásán kívül nem áll rendelkezésre hiteles forrás, valóságtartalmának ellenőrzése további kutatásokat kíván. Bővebben: Tóth 2019, 37–39; 41–47; 80–83.

¹¹ Baja – Dr. Lukinich – Pilch et al. 1930, II. köt, 128–130.

¹² Az ezen időszakkal kapcsolatos kommunista múltjáról szóló információk – hiteles, korabeli források hiánya miatt – nehezen bizonyíthatóak. Bővebben: Tóth 2019, 61–72.

„Küldetésben Leninnél” címmel. A következő huszonhat évben több mint száz újságcikkben, rádióműsorban, dokumentumfilmben szerepelt, elsősorban a „forradalmi időszakról” beszélt. Több kitüntetést elnyert, így 1965 novemberében megkapta szovjet Vörös Csillag Érdemrendet, 1978-ban pedig a Szocialista Magyarországért Érdemrendet. 1982 decemberében hunyt el.¹³

A novaja buharai hónapok

Turkesztánról, avagy Közép-Ázsiáról nemcsak napjainkban, hanem száz éve is alig hallottak az emberek: legjobb esetben is egy egzotikus távoli vidékként tűnt fel bazársorokkal, az iszlám kultúra építészeti remekeivel. Neszvadba Lajos hadifogságának első helyszínét Nyugat-, vagy Orosz Turkesztánnak nevezik. A területet észak felől az Irtis, Isim, Tobol folyók határolják, nyugatról a Kaszpi-tenger, az Urál folyó és az azonos nevű hegység, délről a Hindukus, Pamír, Tien-san hegyvonulatai, keletről pedig pedig Dzsungária, valamint az Altaj hegység.¹⁴ Ebben a térségben volt megtalálható két, Timur Lenk halála után létrejött üzbég állam – a Buharai Emirátus és a Hivai Kánság –, amelyek azonban az I. világháború időszakában csupán jelképes önállósággal rendelkeztek. A buharai emír csapatait 1868-ban a cári csapatok megverték, ezután hivatalossá vált az orosz protektorátus, azaz Oroszország Turkesztáni főkormányzóságának ellenőrzése alá tartozott a terület. II. Sándor cár katonái a

¹³ Tóth 2019a

¹⁴ Vásáry 2003, 18.

fővárost, Buharát nem szállták meg, hanem mellette, a várostól 12–13 kilométerre hozták létre az oroszok lakta Új, azaz Novaja Buharát 1868-ban. A ma már üzbégül Kogonnak hívott települést bekapcsolták a vasúti közlekedésbe, amely békeidőben a mezőgazdaság termékeinek szállítása, háborúban pedig a katonavárosban elhelyezett egységek mozgósítása miatt volt hasznos.¹⁵

Turkesztánra, és azon belül a mai Üzbegisztán területére extrém időjárási viszonyok jellemzőek – télen mínusz 20 Celsius fok feletti, nyáron plusz 40 fok feletti, amely megviselte a hadifoglyokat. Az Orosz Turkesztánban elhelyezett 200 ezer hadifogolyból mintegy 45 ezer hunyt el 1915-ben a járványok következtében.¹⁶ Viszonylag pontos információkkal rendelkezünk arról is, hogy ebben az időszakban mennyi osztrák-magyar hadifogoly tartózkodott a térségben, ugyanis 1916. január elején Buharába is eljutott Mihalótzyné Katalin vöröskeresztes főnövér a turkesztáni hivatalos körútja során. E szerint ekkor 46 tiszt, 1 orvos, 720 légénységi katona volt Buharában, és további 2400 főnyi osztrák-magyar hadifogoly dolgozott a Buhara–Kács–Termesz vasútvonal építésén.

Ide érkezett meg 1915-ben Neszvadba Lajos is. Évtizedekkel később úgy emlékezett, hogy májusban indították őket útnak Oroszország belseje felé. A sebesültek és betegek között utazott vonattal, majd került kórházba Novaja Buharában.¹⁷ Az áttekintett önéletrajzok és visszaemlékezések alapján – talán sérülése miatt – valószínűleg nem dolgozott, hanem a hadifogolytáborban maradt. A leghosszabban ezekről a hónapokról 1960-ban beszélt: „[...] kórházba kerültem messze délre, Turkesztánba. Jó meleg vidék volt az, és sok bajtársamnak hozott gyógyulást. Az egyhangú, nélkülözésekben bővelkedő lágerélet nehézségeit fokozta tisztjeinknek sorsunk iránti közönye. Szinte teljesen elkülönültek tőlünk, és helyzetünk javításáért semmit sem tettek” – vélekedett. Ennek ellenére pozitív élményekről is beszélt, amelyek légénységi táborokban nem számítottak általánosnak: „kultúrnapokat tartottunk, amelyeken – persze csak emlékezetünkre támaszkodva – költőink, regényíróink műveiből szavaltunk, részleteket mondtunk el a láger lakóinak.”¹⁸

Végül 1916 nyarán – néhol őszet írt, mondott – munkára jelentkezett, amely egyben nagyobb szabadságot is jelentett számára. Erről így beszélt 1967-ben: „az óriási vérvesztés, ami az orosz hadsereget érte, arra kényszerítette az orosz kormányt, hogy a munkahelyeken [...] az orosz veszteséget pótolják [...] munka tekintetében. [...] ez a felszólítás miután elért minket [...] Új-Bucharában, én is úgy gondoltam, hogy ez a borzasztó tespedtséget [...] meg

¹⁵ Forgács 2015, 273.; Frisnyák 1972, 2090–2091.; Sz. Bíró 2008, 32–33.

¹⁶ Baja – Dr. Lukinich – Pilch et al. 1930, II. köt, 67–68.

¹⁷ Tuza 1982, 11–13.

¹⁸ Némethi 1960, 11–12.

kell szüntetni, és én is inkább vállaltam azt a nehézséget, hogy munkára megyek.” Vonatra szállt több száz társával elutazott Nyizsnyaja Szaldába.¹⁹

Érdekesség, hogy halála előtt még egyszer eljutott hadifogságának első állomására: „[...] meglátogattuk azokat a helyeket, ahol szovjet testvéreink oldalán részt vettünk a N.O.SZ. Forradalomban, a polgárháborúban, és koszorút helyeztünk hőseink közös emlékművére” – írta Németi Lajos egy levelében.²⁰ Majdnem öt évtizeddel később, 1964 tavaszán a Magyar Partizánszövetség küldöttségének tagjaként tizenkét társával ellátogathatott a Szovjetunióba, és részt vehetett egy körutazáson, amelyen 1917 utáni politikai és katonai múltjuk állomásaira térhettek vissza. Az útról a Népszabadság munkatársa, Kékesdi Gyula „Lépteik nyomán” címmel riportorozatban számolt be. A negyedik rész – a moszkvai állomás – főszereplője Németi Lajos és egykori orosz futártársa, Uraszov.²¹ Az azonban nem derül ki a cikkekből, hogy Kun Béla agitátora nemcsak a szovjet fővárosban idézhette fel a múltját: a küldöttség ellátogatott az Üzbég Szovjet Szocialista Köztársaság területére is, előbb Buharába, majd Taskentbe. Az újságíró – minden bizonnyal az utazás tematikáját és a korszak emlékezetkultúrájának hangsúlyos pontjait figyelembe véve – csak az itt harcoló magyar internacionalistákról írt,²² ezért nem tudni, hogy milyen élményeket osztott meg erről az időszokról Németi Lajos.

Németi Lajos (első sor, balról az ötödik) magyar kommunista veteránokkal az Üzbég SZSZK fővárosában, Taskentben

¹⁹ DIV. Németi Lajos visszaemlékezik 1967, 1.

²⁰ PIL Németi Lajos 1009520. Németi Lajos levele Pulay Árpádnak. 1964. június 5.

²¹ Népszabadság 1964, 6.

²² Népszabadság 1964, 12.

A levél és történeti háttere

„A hadifoglyoknak szánt vagy általuk küldött levelek, utalványok, pénzürtékek és postai csomagok, valamint a feladási és rendeltetési hely országaiban, úgy a közbeeső országokban is minden postadíjtól mentesek” – fogadták el Hágában 1907-ben. Habár csak röviden szabályozta a hágai egyezmény a hadifoglyok levelezését, mégis az egyik legfontosabb kérdés volt az otthoniakkal történő kapcsolattartás: ez egyrészt lelki támaszt adott, másrészt lehetőséget biztosított, hogy a távollévő személy intézhesse otthoni ügyeit. Sok esetben hónapokat kellett várni, hogy egy-egy üzenet célba érjen, ha egyáltalán nem akadt fent a cenzúrán okkal, vagy ok nélkül.²³ Karády Katalin ugyan a következő világhégés idején énekelte, de a dal huszonöt évvel korábban is igaz volt: „Muszkaföldön lassan jár a posta”.

Neszvadba Lajos tábori lapja, dátum hiányában is, viszonylag jól datálható, üzenetének elején egy 1915. október 31-én megkapott levélre utal, az Egri Újság ominózus száma pedig december 3-án jelent meg, tehát valószínűleg novemberben küldte el sorait.²⁴ A lap német nyelven íródott, de a valódi üzenetet a levélben elhelyezett magyar vezetékneveket összeolvasva lehetett kideríteni. Németi Lajos II. világháború után megjelent önéletírásai, visszaemlékezései alapján tudjuk, hogy rendelkezett német nyelvtudással, habár ennek gyenge mivoltára is utalt több helyen.²⁵ Nem zárható ki az sem, hogy esetleg egy katonatársa vetette papírra gondolatait, ahogy sok más hadifogoly esetében is történt.

Szándékosan nem írt az anyanyelvén Neszvadba Lajos, ugyanis az orosz cenzorok, nyelvtudás híján, elsősorban a németül és franciául írott leveleket engedték át. A világháború végén tizenegymillió(!) levél állt az orosz központi cenzúrahivatalban, mert nyelvi problémák miatt nem bírták azokat ellenőrizni. Ez kifejezetten sújtotta a, se nem szláv, se nem germán nyelvű, magyarokat, mivel, egy 1916-os forrás szerint, csupán rövid ideig rendelkeztek Szentpéterváron nyelvünket ismerő cenzorral. Az említett korabeli munka egyik fejezetében azt is állították, hogy egyenesen megtiltották a magyar nyelvű levelek írását a hadifogolytáborokból. Magyarországon az itthon maradt hozzátartozóknak azt tanácsolták, hogy röviden fogalmazzanak, és csak családi vonatkozású dolgokat írjanak le.²⁶

Ennek ellenére Tonelli Sándor író-újságíró már 1918-ban úgy fogalmazott, hogy „sok száz és ezer levél ment át különösen az orosz cenzúrán, amelyeket az orosz hatóságok semmi

²³ Baja – Dr. Lukinich – Pilch et al. 1930, I. köt, 59–60.

²⁴ Egri Újság 1915, 3.

²⁵ Németi 1972, 66.

²⁶ Barabás 1916, 167–168, 179–182.; Józsa 1970, 107.

esetre sem engedtek volna át, ha tájékozva vannak igazi tartalmuk felől”.²⁷ Ezt a monarchia médiumai ki is használták, a világháború első éveitől több, jellemzően az orosz cenzúrát kicselező hasonló levél jelent meg. Sajtóban történő felhasználásuk érthető, hiszen a háborús propagandát erősítették. Egyrészt bizonyította, hogy ugyan hadifogságba estek katonáink, azonban leleményességükkel kicselezték a cári cenzúrát, azaz legalább szellemileg visszavágtak az ellenségnek. Növelhette a hátország elszántságát a háború győzelmes befejezéséig, hiszen minél hamarabb győznek az osztrák–magyar erők, annál hamarabb térhetnek haza a katonák. A Pesti Hírlap 1915 májusában közölte azt a levelet, amelynek minden második sorát összeolvasva jött ki a valóság (ezt dőlt betűvel jeleztem): „Az oroszok igen derék emberek. Nem igaz, amit otthon híresztelnek róluk, hogy rosszul bánnak hadifoglyaikkal. Szibériában vagyok. Lakásunkban rendesen fűtünk: azért mindig jó meleg a szobánk, künn bármily dermesztő a hideg és fagyos a világ. Valamennyiünk fekvőhelye tiszta és puha. Nem úgy, mint a táborban, ahol nem volt mint a hideg és nedves föld. Enni- és innivalót, valamint dohányt is bőven kapunk. Ne gondolják, szüleim és ne aggódjanak, hogy bármit nélkülözünk és szükségét szenvedünk.”²⁸ A törökszentmiklósi lapban jelent meg a hadifogságba esett Muhoray Károly tartalékos főhadnagy levele. Németihez hasonlóan ő is német nyelven írta az üzenetét, és az üzenetet „aláírók” nevébe rejtette el a valós állapotokat: „úgy én, mint alólírott bajtársaim üdvözlünk téged és minden ismerősünket! [...] Rossz elbánás. Nincs kosztunk. Csukás szürke fogoly sok. Pénztelenség, Mindent ellopnak. Folyton bezárva. Patkány van. Ocsmány élet. Gazemberek.”²⁹ Neszvadba Lajos leveléhez hasonló példákat hozott a két világháború között megjelent kétkötetes munka, a Hadifogoly magyarok története: „Dr. Éhezünk is itt van”, „Rosszul Bánnak üdvözöl”.³⁰

Cikkem zárásaként pedig szeretném bemutatni Neszvadba Lajos említett levelét, amely egyben, tudtán kívül, de első sajtószerelése is lett (a kiemelések tőlem származnak – T. M.):

„Kedves Pista!

Kedves soraidat október 31-én kaptam meg. Örülök, hogy otthon vagy. – Kérdezősködésedre közlöm veled az ismerősebb hadifoglyok neveit: Emerich Gyatra, Thomas Táplálék, Stefán Ebnek, Karl Való, Péter Kezelés. Nem hiszem, hogy gondoltad volna, hogy ezek itt vannak. – Nagyon komoly, ragaszkodó barátok. – Szeretném már tudni, mikor vetődik ide Béke Sándor

²⁷ Tonelli 1918, 219.

²⁸ Pesti Hírlap, 1915. május 28. 13. Idézi: Kaba 2015.

²⁹ Törökszentmiklós és vidéke, 1915. október 2. Idézi: [sz. n.]: Muhoray Károly. Elérhető: <http://jnszmtisztviselok.hu/1876-1944/tisztviselok/1876-1944/muhoraykaroly/index.html>. Letöltés időpontja: 2019. április 6.

³⁰ Baja – Dr. Lukinich – Pilch et al. 1930, II. köt, 47.

barátunk. Barátom megérkezése rendkívül érdekel. Nagyon vigasztaló rám nézve, hogy otthon minden a régiben van, másként képzeltem. Szükséges fehérneműekkel nap nap után érkeznek ide csomagok, bár csak én is kapnék valami használhatót. Írj, amikor csak tudsz, epedve várom a soraidat.

Üdvözöllek és csókollak szívből mindnyájatokat

Lajos”³¹

³¹ Egri Újság 1915, 3.

FORRÁSOK:

Politikatörténeti Intézet Levéltára: Németi Lajos 1009520. Németi Lajos levele Pulay Árpádnak. 1964. június 5.

Dobó István Vármúzeum, Eger: Németi Lajos visszaemlékezik. Felvette: Dancza János, 1967.

IRODALOM:

[sz.n.] Emerich Gyatra, Thomas Táplálék. Levél orosz fogságból. Egri Újság, 1915. december 3. 3.

Baja Benedek – Dr. Lukinich Imre – Pilch Jenő et al. (szerk.) (1930): Hadifogoly magyarok története. I–II. kötet. Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat.

Barabás Béla (1916): Magyar hadifoglyok élete orosz és olasz földön. Budapest:

Bornhardt Attila (2013): Hadifogságban. In: Papp Gábor (főszerk.): Az első világháború története Szarajevótól Trianonig. Budapest: Kossuth Kiadó.

Forgács Márton (2015): Közép-Ázsia egzotikus világa egy első világháborús magyar hadifogoly képeslapjain. In: Hadtörténeti Múzeum Értesítője 15, 2015. 257–296.

Frisnyák Sándor (1972): A vörös homok ősi oázisvárosa: Buhara. In: Élet és Tudomány, 1972/44. 2085–2091.

Józsa Antal (1970): Háború, hadifogság, forradalom. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Kaba Eszter (2015): Háborús propaganda kontra valóság – orosz hadifogság 1915 első felében. Elérhető: <http://elsovh.hu/haborus-propaganda-kontra-valosag-orosz-hadifogsag-1915-elso-feleben/>. Letöltés időpontja: 2019. április 5.

Kékesdi Gyula: Lépteik nyomán 4. Uraszov és a „néma votják”. Népszabadság, 1964. május 6. 6.

Kékesdi Gyula: Lépteik nyomán 1. Bibi-Hanim fátyla. Népszabadság, 1964. május 1. 12.

Németi Lajos (1960): Negyven év múltán. In: Dékán István (szerk.): Harcostársak emlékeznek. Budapest: Zrínyi Kiadó. 11–24.

Németi Lajos (1972): Egy internacionalista visszaemlékezése 1917–1919. Budapest: Budapest IX. Ker. Tanácsa.

Pesti Hírlap, 1915. május 28. 13.

Sz. Bíró Zoltán (2008): Az Orosz Birodalom közép-ázsiai terjeszkedése. Politikátörténeti vázlat. In: Világtörténet, 2008/2. 28–34.

Tonelli Sándor (1918): A levélcenzura és a hadifogoly. In: Magyar Figyelő, 1918/9.

Tóth Marcell (2019a): Kun Béla agitátora Kádár János médiájában. 2019. Kézirat.

Tóth Marcell (2019b): Németi Lajos, a „vörös Forrest Gump”. Képek, kérdések, kiegészítések, kritikák egy kommunista életútjához. Hódmezővásárhely: Tornyai János Művelődési és Közművelődési Központ – Emlékpont.

Törökszentmiklós és vidéke, 1915. október 2. Idézi: [sz. n.]: Muhoray Károly. Elérhető: <http://jnszmtisztviselok.hu/1876-1944/tisztviselok1876-1944/muhoraykaroly/index.html>. Letöltés időpontja: 2019. április 6.

Tuza István (1982): Forradalmi küldetésben. Németi Lajos életútja. Eger: Magyar Szocialista Munkáspárt Heves Megyei Bizottsága Propaganda és Művelődési Osztálya.

Vásáry István (2003): A régi Belső-Ázsia története. Budapest: Balassi Kiadó.

KÉPEK JEGYZÉKE:

1. kép:

Neszvadba Lajos tizedes 1914 körül. Forrás: Németi Lajos hagyatéka. Jelenleg a szerző gyűjteményében.

2. kép

Az oroszországi hadifogoly-szállítmányok útvonala. Forrás: Baja – Dr. Lukinich – Pilch et al. 1930, II. köt, 213.

3. kép:

Németi Lajos (első sor, balról az ötödik) magyar kommunista veteránokkal az Üzbég SZSZK fővárosában, Taskentben. 1964 tavaszán „me látogattuk azokat a helyeket, ahol szovjet testvéreink oldalán részt vettünk a N.O.S.Z. Forradalomban, a polgárháborúban”. Forrás: Németi Lajos hagyatéka. Jelenleg a szerző gyűjteményében.

Németi Lajos, the prisoner of war – a letter written trickily

Marcell Tóth

An article published in 1915 in newspaper of Eger gave the idea to write my study. The piece included a letter from Russia sent out by Lajos Neszvadba misleading the censorship. The writer of the message later made career as a communist politician and then as a witness of "great times" in the Kádár era. He several times shared his experiences gained during his prison sentence with the public. I present the Russian prison of war covering the operation of camps and the conditions in Western Turkestan based on the letter, the author's recollections and the literature. I discuss the practice of written communication in Russian prison of war during the WWI especially focusing on the messages from Hungarian soldiers. I describe the operation of the Russian censorship and its problems as well as I present with examples how prisoners of war tried to pass on illegal information. Finally, I analyze how the Austrian-Hungarian press used the messages and what the propaganda intended to communicate to the wider public through them. This survey makes my recently published book completed: "Lajos Németi, the >>Red Forrest Gump<< - pictures, questions, supplements and criticism for a Communist's Life".

Bonus Nuntium
2019/I.szám

www.kosztamuzeum.hu

www.bonusnuntium.hu